T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

# SÜYÛTÎ'NİN ED-DÜRRÜ'L-MENSÛR'UNDA PEYGAMBERLERİN İSMET SIFATINA İLİŞKİN İSRÂİLİYAT'IN KRİTİĞİ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Arzu ÖZTÜRK**

**BURSA - 2023**

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

# SÜYÛTÎ'NİN ED-DÜRRÜ'L-MENSÛR'UNDA PEYGAMBERLERİN İSMET SIFATINA İLİŞKİN İSRÂİLİYAT'IN KRİTİĞİ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Arzu ÖZTÜRK**

**Danışman**
**Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÖZ**

**BURSA - 2023**

**TEZ ONAY SAYFASI**

**T.C.**
**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Tefsir Bilim Dalı'nda 702023048 numaralı **Arzu ÖZTÜRK**'ün hazırladığı "**Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği**" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, .../.../… günü …… - ……..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ……..….. (başarılı/başarısız) olduğuna …… (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
**Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÖZ**
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye
**Prof. Dr. Mehmet ÇİÇEK**
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

Üye
**Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE**
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

...../...../ 2023

**YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU**

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**
**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 14/07/2023

Tez Başlığı / Konusu: "**Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği**"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam …… sayfalık kısmına ilişkin, ..../…./2023 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:
1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

14/07/2023


**Adı Soyadı** : Arzu ÖZTÜRK

**Öğrenci No** : 702023048

**Anabilim Dalı** : Temel İslam Bilimleri

**Programı** : Tefsir

**Statüsü** : Yüksek Lisans


**Danışman**

**Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÖZ**

14/07/2023

## YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "**Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği**" adlı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

**Tarih ve İmza**

**14/07/2023**


**Adı Soyadı** : Arzu ÖZTÜRK

**Öğrenci No** : 702023048

**Anabilim Dalı** : Temel İslam Bilimleri

**Programı** : Tefsir

**Statüsü** : Yüksek Lisans

# ÖZET


Yazar : Arzu ÖZTÜRK

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Bilim Dalı : Tefsir Bilim Dalı

Bilim Dalı : Tefsir

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÖZ


## Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği


Allah, insanların içinden Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar onlara yaşamlarında önder ve örnek olacak peygamberler seçmiştir. Seçilen bu peygamberler beşer olmanın yanı sıra Allah'ın kendilerine özgü kıldığı birtakım sıfatlarla vasıflanmıştır. Peygamberlerin sıfatlarının özünü teşkil eden ismet sıfatı, diğer sıfatların hepsini kuşatmaktadır. Bu sıfata halel getirebilecek isrâilî rivayetler nübüvvet makamına güven ve peygamberlere iman hususunda sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada, İslâmî ilim dallarında eser veren Celâleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr* isimli eserinde peygamberlerin ismet sıfatına zarar veren isrâilî rivayetlerin kritiği yapılmıştır. Dinimizin temel esaslarına muhalif olan isrâilî rivayetlerin bu tefsirde yer alarak peygamberlerin masumiyetine verdiği zarara dikkat çekilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Süyûtî'nin hayatı verildikten sonra *ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı tefsiri metodu, kaynakları ve üslûbu gibi genel özellikleri açısından incelenmiştir. İkinci bölümde isrâiliyat kavramının analizi yapılıp İslâm'a uygun olan ve olmayan kısımları hakkında bilgi verilmiştir. Ardından *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da yer alan peygamberlerin ismet sıfatına ilişkin isrâilî rivayetler Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. Yûsuf, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve Hz. Yûnus peygamberin kıssaları özelinde incelenmeye gayret edilmiştir. Sonuç bölümünde ise Süyûtî'nin bu tefsirindeki peygamberlerin ismet sıfatına halel getirebilecek isrâilî rivayetler ve bu tür rivayetleri tefsirlerde bulundurmanın eleştirisi yapılmıştır.



**Anahtar Kelimeler:** Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* İsrâiliyat, Peygamberler, İsmet Sıfatı,

## ABSTRACT


Name and Surname : Arzu ÖZTÜRK

University : Bursa Uludag University

Institution : Social Sciences Institution

Field : Department of Basic Islamic Sciences

Branch : Tafsir Sciences

Degree Awarded : Masters Degree

Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÖZ


### The Critique of Israeli Narrations Regarding the Attribute of Ismah of the Prophets in Suyuti's ad-Durr al-Manthuur

Allah has chosen prophets from among human beings, from Adam to Muhammad, to be leaders and examples for them in their lives. In addition to being humans, these chosen prophets were characterised by certain attributes that Allah has made unique to them. The attribute of ismah, which constitutes the essence of the attributes of prophets, encompasses all other attributes. The Israeli narrations create problems in the belief of prophethood and faith in prophets. In this study, the Israeli narrations which were casting a shadow over the ismah attribute of the prophets in the work ad-Durr al-Manthuur fı't-Tafsır bi'l-Me'sur by Jalal al-Din al-Suyuti (d. 911/1505), who worked in the branches of Islamic sciences, was criticised. Attention has been drawn to the damage caused to the infallibility of the prophets by the inclusion of the Israeli narrations in his tafsir, which are against the basic principles of our religion.

In the first part of the study, Suyuti's life and the method of ad-Durr al-Manthuur, which is the subject of study, were examined in terms of general features such as sources and style. In the second part, the concept of Israeli narrations is analysed and information is given about the parts that are suitable for Islam and parts which are not suitable. Then, The Israeli narrations concerning the attribute of ismah of the prophets in ad-Durr al-Manthuur have been examined in relation to the stories of Prophet Adam, Abraham, Joseph, David, Sulaiman, and Jonah. In the conclusion, the Israeli narrations that could potentially challenge the concept of ismah among the prophets in Suyuti's tafsir are discussed, along with criticisms of including such narrations in the tafsir.



**Key words:** Suyuti, ad-Durr al-Manthuur, Israiliyat, Prophets, Ismah,

# ÖNSÖZ

Hamd, kullarına karşı pek merhametli olan, onlara rehberlik etmesi için günahlardan korunmuş, temiz ve pak peygamberler gönderen Allah Teâlâ'ya, salât insanların en üstünü olan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve selam ona indirilen vahyin bize ulaşmasına vesile olan Ehl-i beyt'ine, ashâbına, âlimlere ve tüm inananlara olsun.

Peygamberler, ötelerden haber getirerek mü'minlerde güven ve imanın oluşmasına vesile, örnek ve önderdirler. Bu çalışmada ümmetin gençlerinin zihinlerinde peygamberlerin davranış ve tutumları ile ilgili oluşabilecek yanlış tasavvurların meydana gelmesini engellemek niyetiyle ve doğru zihni düşüncelerin oluşmasına katkı sağlamak amacıyla Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr* adlı eserinde peygamberlerin masumiyetine halel getiren isrâilî rivayetler Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. Yûsuf, Hz. Dâvût, Hz. Süleyman ve Hz. Yûnus peygamberin kıssaları özelinde tahlil ve tenkide tâbi tutularak kritik edilmiştir.

Bu vesile ile tez konumun belirlenmesi, yöntemi ve sınırlandırılmasından tezimin yazılıp tamamlanmasına kadar her aşamada gerek fikirleri gerekse samimi destek ve yardımları ile bana rehberlik eden, kendisini her daim hayırla yâd edeceğim danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÖZ'e, tez savunmasındaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Mehmet ÇİÇEK ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim. İlmi çalışmalarım süresince en başından beri maddi ve manevi yardımlarını her an yanımda hissettiğim değerli anne babama ve kızım Ayşe Sevde'ye destek ve anlayışlarından dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca tez yazım sürecinde her konuda destek ve katkılarını benden esirgemeyen değerli dostlarıma müteşekkirim.

**Arzu ÖZTÜRK**

**Bursa 2023**

## İÇİNDEKİLER

**TEZ ONAY SAYFASI** ..... **ii**
**YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU** ..... **iii**
**YEMİN METNİ** ..... **iv**
**ÖZET** ..... **v**
**ABSTRACT** ..... **vi**
**ÖNSÖZ** ..... **vii**
**İÇİNDEKİLER** ..... **viii**
**KISALTMALAR** ..... **xi**
**GİRİŞ** ..... **1**
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ ..... 1
B. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI ..... 4

**I. BÖLÜM**
**SÜYÛTÎ'NİN HAYATI VE ED-DÜRRÜ'L-MENSÛR ADLI TEFSİRİ**

1. HAYATI ..... 10
   1.1. İSMİ, NİSBESİ, KÜNYESİ, NESEBİ ..... 10
   1.2. İLİM TAHSİLİ ..... 12
   1.3. HOCALARI ..... 14
   1.4. ÖĞRENCİLERİ ..... 18
   1.5. TEFSİR İLMİNE DAİR ESERLERİ ..... 21
      1.5.1. Müstakil Tefsirleri ..... 22
      1.5.2. Belirli Âyetlerin Tefsirine Dair Eserleri ..... 24
      1.5.3. Tefsir Usulüne Dair Eserleri ..... 27
   1.6. İLMİ SEYAHATLERİ ..... 33
   1.7. İLMİ TARTIŞMALARI ..... 33
2. ED-DÜRRÜ'L-MENSÛR ..... 34
   2.1. TEFSİRE DAİR TEKNİK BİLGİ ..... 35
   2.2. TEFSİRİN METODU ..... 35
      2.2.1. Kur'ân'ı Kur'ân ile Tefsiri ..... 36

2.2.2. Kur'ân'ı Hadis ile Tefsiri ..... 37
2.2.3. Kur'ân'ı Sahâbe Sözleri ile Tefsiri ..... 40
2.2.4. Kur'ân'ı Tâbiîn Sözleri ile Tefsiri ..... 40
2.2.5. Kur'ân'ı Câhiliye Şiiri ile Tefsiri ..... 41
2.2.6. Kur'ân'ı Kırâat ile Tefsiri ..... 41
2.2.7. Kur'ân'ı İsrâiliyat ile Tefsiri ..... 42
2.2.8. Kur'ân'ı Esbâbü'n-Nüzûl ile Tefsiri ..... 42
2.2.9. Kur'ân'ı Nesh ile Tefsiri ..... 43
2.2.10. Sûrelere Mukaddime ile Başlaması ..... 45
2.3. TEFSİRİN KAYNAKLARI ..... 46
2.4. ESERİNDE TEFSİR DIŞI KONULAR ..... 47

**II. BÖLÜM**

**ED-DÜRRÜ'L-MENSÛR'DA PEYGAMBER KISSALARINA İLİŞKİN İSRÂİLİYAT'IN İSMET SIFATI AÇISINDAN TAHLİLİ**

1. İSMET SIFATI ..... 49
1.1. İSMET SIFATININ LÜGAT VE ISTILAH ANLAMI ..... 49
1.2. PEYGAMBERLERİN MASUMİYETİ ..... 50
1.2.1. İtikadda İsmet Sıfatı ..... 50
1.2.2. Vahiyde İsmet Sıfatı ..... 51
1.2.3. Amelde İsmet Sıfatı ..... 52
2. İSRÂİLİYAT ..... 53
1.1. İSRÂİLİYAT'IN LÜGAT VE ISTILAH ANLAMI ..... 53
1.2. İSLÂM'A UYGUNLUĞU BAKIMINDAN İSRÂİLİYAT ..... 55
2.2.1. Caiz Olan İsrâiliyat ..... 55
2.2.2. Caiz Olmayan İsrâiliyat ..... 58
2.2.3. Tasdik ya da Tekzibe Konu Olmayan İsrâiliyat ..... 60
2. PEYGAMBER KISSALARININ İSRÂİLİYAT BAĞLAMINDA İSMET SIFATI AÇISINDAN İNCELENMESİ ..... 61
2.1. ŞEYTANA UYMASI SEBEBİYLE HZ. ÂDEM'E ŞİRK İSNADI ..... 62
2.2. YILDIZ, AY VE GÜNEŞE RAB DEMESİ SEBEBİYLE HZ. İBRÂHİM'E ŞİRK İSNADI ..... 73

2.3. HZ. YÛSUF'A İFFETSİZLİK İSNADI ..... 80
2.4. HZ. DÂVÛD'A CİNAYETE SEBEP OLMA İSNADI ..... 92
2.5. HZ. SÜLEYMAN'A MAHREMİYET İHLÂLİ İSNADI ..... 104
2.6. HZ. YÛNUS'A PEYGAMBERLİK GÖREVİNDEN KAÇMA İSNADI 109
**SONUÇ ..... 114**
**KAYNAKLAR ..... 117**

## KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| A.Ş. | : Anonim Şirket |
| b. | : bin, ibn |
| bkz. | : bakınız |
| b.y. | : basım yeri yok |
| çev. | : çeviren |
| DİA | : Diyanet İslâm Ansiklopedisi |
| ed. | : editör |
| H. | : Hicrî |
| Hz. | : Hazreti |
| nşr. | : neşreden |
| ö. | : ölüm tarihi |
| r.a. | : radıyallahu anh |
| s.a.v. | : sallallahu aleyhi ve’s-sellem |
| vb. | : ve benzeri |
| vd. | : ve diğerleri |
| y.y. | : yayıncı yok |
| TDV | : Türkiye Diyanet Vakfı |
| thk. | : tahkik eden |
| ts. | : tarihsiz |

# GİRİŞ

## A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerîm, insanlara dinî ve dünyevî yaşayışları için bir rehber[1]ve onları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için[2] Allah Teâlâ'nın peygamberine vahyettiği ilâhi bir kitaptır. Kur'ân, insanları dünya ve âhiret mutluluğuna yönlendirmek için geniş bir muhtevaya sahiptir. Geçmiş peygamberler ve kavimler hakkındaki kıssalar bu muhtevanın bir kısmını oluşturmaktadır. Teoriğin pratiğe dönüştürülmesi ve insanlara örnek olması adına peygamberlerin hayatlarından kesitler, kıssalar halinde sunulmuştur. Bu kıssaların anlatılmasındaki temel amaç, geçmişte yaşanmış olayları detaylıca anlatmak değil bilakis dünya devam ettiği sürece insanoğlunun başına gelebilecek olaylarla ilgili prototipler sunarak yaşamlarında yol göstermektir. Bu sebeple anlatılan kıssalarda gereksiz detaylara girilmeyip sadece olayla verilmek istenen mesaj vurgulanmıştır. Bu mesajı gölgede bırakabilecek konular, kahramanlar, yerler, zamana dair detaylı bilgiler kapalı bırakılmıştır.[3] Sahâbe, Kur'ân'da bahsedilen bu peygamberler ve kavimlerle ilgili kıssalarda kapalı bırakılan bilgileri ve merak ettikleri hususları Hz. Peygamber'e sorabildikleri için Resûlullah zamanında Yahudi ve Hıristiyan dinlerine ait kitaplara rağbet etmemişlerdir. Fakat Kur'ân'da bahsedilen bu kıssalar Kitâb-ı Mukaddes'te[4] daha detaylı bulunmaktadır. Kıssalardaki muğlâk, müphem[5] ifadeler ve Müslümanlarda oluşan merak duygusu gibi çeşitli nedenlerden dolayı Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe döneminin sonlarına doğru ehl-i kitapla bilgi alışverişinde bir artış meydana gelmiştir. Böylelikle İslâm'ı kabul etmiş mühtedilerden, Yahudilik ve Hıristiyanlık'tan

---

1 el-Bakara 2/2.

2 İbrâhîm 14/1.

3 İsmail Karagöz (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 376.

4 Kitab-ı Mukaddes, hem Yahudi hem de Hıristiyanların kutsal kabul ettiği Yahudi kutsal kitabı Ahd-i Atîk ile sadece Hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen Ahd-i Cedîd'den oluşan Hıristiyan kutsal kitabının adıdır. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, "Kitâb-ı Mukaddes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/75-76.

5 Müphem, Kur'ân'da mahiyeti ve muhtevası sarih olarak zikredilmeyen lafızlar için kullanılan kavram. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 215.

rivayetler nakledilmiştir.[6] Bu bilgi alışverişi sonucunda tefsir ve hadis kitaplarına Kur'ân ve Sünnet'te yeri olmayan birçok isrâilî rivayet dâhil edilmiştir.

Müslümanlar kendilerine dünya yaşamında rehber olan yüce kitap Kur'ân'ı anlayabilmek için sahâbe döneminden günümüze kadar ciltler dolusu tefsir kaleme almışlardır. Bu tefsirleri yazarken çeşitli metotlar kullanmışlardır. Bazı müfessirler dirayet metodu[7] üzerine yazarken bazıları da rivayet ve nakillerden oluşan tefsirler yazmayı tercih etmişlerdir. Neredeyse bütün tefsir metotlarıyla özellikle de rivayet metoduyla yazılan tefsirlerde ehl-i kitaptan yazılı ya da şifahî yolla aktarılan bilgilere çok fazla yer verilmiştir.[8] Bilhassa kıssalarda kapalı bırakılan olay ve yer bilgileri isrâiliyat ile tamamlanmıştır. Ehl-i kitaptan ya da hâricî kaynaklardan İslâm'a sokulan bütün bilgi ve nakilleri ifade etmek üzere de isrâiliyat kavramı tefsir terminolojisinde kendisine yer bulmuştur.[9]

Tefsirlerde isrâiliyatın bu kadar çok yer alması üzerine âlimler tarafından eserlerde kullanılıp kullanılmaması konusunda üç görüş ortaya konulmuştur. Bunlar:

a) İslâm dinine muvafık olanlar ki bu rivayetler câiz görülmüştür.

b) İslâm dininin hakkında sükût ettiği ve genellikle ahkâm, akaid gibi konularla ilgili olmayan rivayetler ki bunların da rivayeti câiz görülmüştür.

c) İslâm dininin temel esaslarına muhalif olarak nakledilenler; bu tür rivayetlerin İslâm'a aykırı olduğunu bildirmek için aktarılması uygun görülmektedir. Bu sebep dışında bunların rivayet edilmesi haram kabul edilmiştir.[10]

İsrâiliyat ile ilgili değerlendirme böyle iken İslâm'a aykırı olduğu bilinen isrâiliyata dair rivayetlerin farklı yöntem ve metotlarla telif edilmiş tefsirlerde

---

6 Bu kişiler; Kâ'b el-Ahbâr, Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64), Vehb b. Münebbih'dir. Ali Kuzudişli, "el-Kütüb'ten 'İsrâiliyat'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVI/1 (2012), 131-163.

7 Dirayet tefsiri, salt rivayetlere bağlı kalmadan edebiyât, dil ve farklı ilimlerden istifade ederek yapılan tefsir çalışmaları. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *Tefsire Giriş*, çev. Serkan Ünal (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020), 63; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 601.

8 Zehebî, *Tefsire Giriş*, 59; Mustafa Öztürk, *Tefsirin Hâlleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 165.

9 Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, çev. Enbiya Yıldırım (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 25-26; Özcan Hıdır, Yahudi Kültürü Ve Hadisler (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 26; Ertuğrul Döner, Tefsirde İsrâiliyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 22-23; Öztürk, Tefsirin Hâlleri, 165.

10 Zehebî, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat,* 65.

kendilerine sıkça yer bulduğu görülmektedir. Müfessirler tefsirlerini yazarken ehl-i kitaptan yazılı ya da şifahî yolla aktarılan bilgileri kitaplarına almayı tercih etmişlerdir.

Müfessirlerden bazıları tefsirlerine aldıkları isrâilî rivayetleri tenkit ederken[11] bazıları ise bir süzgece tâbi tutmadan eserlerine dâhil etmişlerdir.[12] Bu ikinci grupta yer alan Süyûtî, İslâmî ilimlerin her alanında eser vermiş ve ulûmü'l-Kur'ân'ı derinleştiği ilimlerin başında saymıştır. Çalışmalarını tasnif etmiş olan Süyûtî'ye göre Kur'ân ilimlerine dair yazdığı kitaplarından altısı benzerlerinin yazılmadığını düşündüğü eserlerindendir.[13] Bunların arasından en önemli tefsiri *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr* adlı eseridir.

*ed-Dürrü'l-Mensûr,* Süyûtî'nin hadisçi kimliği olması hasebiyle rivayet metodu ile yazılmış ansiklopedik bir külliyattır. Süyûtî, bu eserinde nâdiren Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir metodunu tercih etmiştir. Bir sûrede geçen âyeti, bir başka sûrede geçen âyetle açıklamış ve tercih ettiği mânayı diğer sûrelerdeki âyetlerle desteklemiştir. Âyetleri çoğunlukla Hz. Peygamberden aktarılan hadislerle açıklamıştır. Bunun yanı sıra sahâbeden nakledilen rivayetlerle ve tâbiînin, tebeu tâbiînin söz ve nakilleri ile tefsirini zenginleştirmiştir. Müfessir, selefin âyetlerle ilgili yaptıkları yorumları da eserine almayı tercih etmiştir. Bu şekilde âyetlerin tefsirini, zikrettiği nakiller ve yorumlar ile daha anlaşılır kılmayı amaçlamıştır. Süyûtî, aktardığı rivayetleri sahih-zayıf ayrımına gitmeden ve tenkid etmeden eserine almıştır. Eserini kaleme alırken ilmin kaybolmasından endişe eden Süyûtî, o güne kadar telif edilen eserleri sonraki nesillere aktarmaya gayret etmiştir.

Süyûtî ulaşabildiği bütün rivayetleri zayi olmaması için tenkide tâbi tutmadan *ed-Dürrü'l-Mensûr* isimli kitabında toplamıştır. Bu çalışmada, Süyûtî'nin eserindeki İslâm inancının üç temel esasından birini teşkil eden nübüvvet anlayışında önemli bir

---

[11] İsrâiliyatı nakleden ve bunları zaman zaman tenkit eden bazı müfessirler şunlardır; Sülemî (ö. 412/1021), Zemahşerî, İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147), Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), İbn Kesîr, Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570) ve Ebüssuûd Efendi. Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, 109-180.

[12] İsrâilî rivayetleri eserlerinde tenkit etmeden nakleden müfessirler şunlardır; Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Ebû İshak es-Sa'lebi (ö. 427/1035), Vâhidî, Begâvî ve Hâzin. Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, 109-180.

[13] Celâleddin es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısr ve'l-Kâhira* (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967), 1/339; Celâleddin es-Süyûtî, *et-Tehaddüs bi ni'metillâh*, çev. Elisabeth Mary Sartain (Matbaatü'l-Arabiyyetü'l-Hadîsetü, ts.), 105.

yeri olan ismet sıfatına aykırı isrâilî rivayetler incelenmiştir. İsrâiliyat malzemesi yapısı itibarı ile ehl-i kitabın tarihiyle alakalı olmasından dolayı çalışmamızda Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. Yûsuf, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve Hz. Yûnus peygamberin masumiyetine halel getiren rivayetlerin kritiği yapılmıştır.

Bu konu üzerine çalışma yapılmasının nedeni; peygamberlerin mâsumiyetini zedeleyen isrâilî rivayetlere dikkat çekmek ve bunları hangi gayeyle olursa olsun, hiçbir şekilde tenkit etmeden tefsire almanın yanlışlığını ortaya koymaktır. Allah'a imandan sonra en önemli basamak olan peygamberlere iman konusuna zarar veren isrâilî rivayetler, günümüzün vebası olan, peygamberliği inkâra sürükleyen ya da içerisine şüphe tohumları eken deizme[14] kapı aralamaktadır. Bu durum da imanın şartlarından biri olan peygamberlere iman konusunda itikadî tehlikeye sebebiyet vermektedir. isrâilî rivayetler peygamberliği sıradanlaştırmakta ve bu algının oluşmasına kaynaklık teşkil etmekte olduğundan bu konu üzerine çalışma yapılması gerekli görülmüştür.

## B. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmada hicrî X. asır müfessirlerinden Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı tefsirinde peygamberlerin ismet sıfatı bağlamındaki isrâilî rivayetler ele alınmıştır. Bu eserde isrâilî rivayetlerin çokça yer alması nedeniyle konunun sınırlandırılmasına ihtiyaç duyulmuş ve daha derin bir çalışma ortaya koyma gayesiyle ismet sıfatı bağlamında bazı peygamberler hakkında zikredilen rivayetlerin çalışılması tercih edilmiştir.

Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda peygamber kıssalarının anlatıldığı âyetlerin tefsirinde nakledilen isrâilî rivayetler, peygamberlerin ismet sıfatı bağlamında incelenmiştir. Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde müfessirin hayatı, yaşadığı sosyal ve ilmi çevre ele alınmıştır. Bununla birlikte hocaları, öğrencileri, eserleri ve özellikle tefsir ilmine dair eserleri incelenmiştir. Daha sonra tezin konusu olan tefsirin telif amacı, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

[14] Deizm, Allah'ın var olduğunu ve âlemin ilk sebebi olduğunu kabul etmekle birlikte akla dayalı tabii bir din anlayışı çerçevesinde nübüvvete şüphe ile yaklaşan veya inkâr eden felsefî ekolün adı. Detaylı bilgi için bkz. Adnan Bülent Baloğlu, *Son Hurafe Deizm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020).

Çalışmanın ikinci bölümünün birinci kısmında ismet kavramının lügat ve ıstılah anlamları incelenerek peygamberlerin imanda, amelde ve vahiyde masumiyetlerine dair kısaca bilgiler verilmeye gayret edilmiştir. İkinci kısmında, isrâiliyat kavramının anlamı, isrâiliyatın İslâm'a uygun olan ve olmayan kısımları hakkında genel bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümün son kısmında, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da peygamberlerin ismet sıfatı bağlamında isrâilî rivayetler olması hasebiyle ilk önce konuyla alakalı âyetler tespit edilmiştir. Tespit edilen âyetlerin tefsirinde aktarılan isrâilî nakiller, rivayet metoduyla yazılmış diğer tefsirlerin de genel bir okuması yapılarak Süyûtî merkezinde tetkik edilmiştir. Eserinde isrâilî rivayetler hakkında kendi fikirlerini bildirmeyen Süyûtî'nin, incelenen rivayetler hakkındaki görüşlerinin tespit edilebilmesi amacıyla ihtiyaç oldukça *Celâleyn* tefsirine başvurulmuştur. İhtiyaç halinde dirayet metodu ile yazılmış tefsir eserlerinden ayrıca hadis ve kelâm kitaplarından da istifade edilmiştir.

Süyûtî'nin hayatı incelenirken kendisinin, Mısır'ın tarihinden ve kısa da olsa kendi öz yaşamından bahsettiği *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısr ve'l-Kâhira* adlı eseri ve hayatı hakkında en önemli kaynak sayılan *et-Tehaddüs bi ni'metillâh* adlı eserinden faydalanılmıştır. Muasırı olup ciddi tartışmalar yaşadığı Şemseddîn es-Sehâvî'nin (ö. 902/1496) *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*' adlı eseri ve bu konu üzerine müstakil bir çalışma yapan İyâd Hâlid et-Tabbâ'nın *el-İmâmü'l-Hâfız Celâluddîn Süyûtî: Ma'lemetu'l-ulumi'l-İslâmiyye* adlı eserinden çalışmada kaynak olarak istifade edilmiştir.

Çalışmaya konu olan Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'u incelenirken 2003 yılında Kahire'de Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî tarafından hazırlanan tahkikli baskısı esas alınmıştır.[15] İhtiyaç hissedilen durumlarda da Zekeriya Yıldız tarafından Türkçeye çevrilmiş olan Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî tahkikli eserin üçüncü baskısından faydalanılmıştır.[16]

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'daki tefsir metoduna dair Türkçe kaynaklarda yapılmış bir çalışma bulunmadığını gördük. Ancak bu konu üzerine Arap dünyasında Vehbe ez-Zühaylî tarafından yayımlanan

[15] Celâleddin es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, ed. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî (Kahire: Merkezi Hicr li'l-Buhûsi ve'd-Dirasâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, 2003).

[16] Celâleddin es-Süyûtî, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, ed. Abdussind Hasan Yemâme, çev. Zekeriya Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016).

"es-Süyûtî İmâmu't-Tefsîr bi'l-Me'sûr fî'l-Karni'l-Âşir" adlı makale ve Mustafa İbrahim el-Meşnî tarafından yayımlanan "el-Usûlu'l-Âmme li menheci's-Süyûtî fî Tefsîrihi'd-Dürrü'l-Mensûr" adlı makaleye ulaştık ve çalışmamızda kaynak olarak istifade ettik. Ayrıca kırâat konusunda Türkiye'de Mustafa Yaman tarafından *Suyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr Adlı Tefsirinde Kırâat Olgusu,* sebeb-i nüzûl konusunda da Emine Sümeyye Taştekin tarafından *Suyuti'nin ed-Dürrü'l-Mensûr fi't Tefsir bi'l Mesûr Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzul* adlı yüksek lisans tez çalışmaları bulunmaktadır.

İsrâiliyat kaynaklı rivayetler incelenirken evvela Kitâb-ı Mukaddes'e başvurulmuş, eğer Kitâb-ı Mukaddes'te bilgi mevcut değilse İbn Kesîr (ö. 773/1373) tefsirine başvurulmuştur. Çünkü İbn Kesîr, tefsirinde isrâilî konulara önem arz ederek genellikle rivayetlerin ehl-i kitaptan yazılı ya da şifahî kültür yoluyla geldiği hakkında bilgiler vermiş, isrâiliyat konusunda titiz davranmıştır. Bu özelliği sebebiyle İbn Kesîr tefsiri, rivayeti tespit etmede kaynak olarak kullanılmıştır.

İsrâiliyat kavramı ve kısımları değerlendirilirken modern dönem tefsir literatürü çalışmalarından olan Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin (ö. 1397/1977) *el-İsrâliyât fi't-tefsir ve'l-hadis*'i, Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe'nin *el-İsrâîliyyât ve'l mevdûât fî kütübi't-tefsir*'i, Remzi Na'nâa'nın *el-İsrâîliyyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsir*'i, Abdullah Aydemir'in (ö. 1410/1991) *Tefsirde İsrâîliyyât*'ı ve *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*'i istifade edilen kaynaklardan olmuştur.

Roberto Tottoli'nin, Türkçeye "İslamî Literatürde İsrâîliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı" olarak tercüme edilen "Origin and Use of the Term Isra'îliyyât in Muslim Literature" adlı makalesi isrâiliyatın tanımına ve isrâiliyatı ilk olarak kimin hangi anlamda kullandığına dair bilgiler içermesi açısından önemli görüldüğünden çalışmamızda bu makaleden istifade edilmiştir. Bunun yanında Ali Kuzudişli'ye ait "el-Kütüb'ten 'İsrâîliyyât'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu" adlı makale de çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

Özcan Hıdır'ın isrâiliyat haberlerinin arka planını ve Yahudi kültürünün hadislere etkisini anlatan *Yahudi Kültürü Ve Hadisler* adlı çalışması, Ertuğrul Döner'in isrâiliyatın kaynak ve bilgi değeri hakkında tespit ve tahlillerde bulunduğu *Tefsirde İsrâîliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri* adlı çalışması ve daha güncel bir

çalışma olan Mesut Kaya tarafından tefsirde isrâiliyat konusunun detaylı olarak ele alındığı *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyyat Eleştirisi* yararlanılan kaynaklar arasındadır.

Çalışmanın bir yönünün, kelâm ilminin konusu olması nedeniyle bu ilmin ana kaynaklarına ulaşılmaya gayret edilmiştir. İsmetü'l-enbiyâ konusunu müstakil olarak ve derinlemesine ele alan klasik dönem âlimlerinden Nûreddin es-Sâbûnî'nin (ö. 580/1184) *el-Münteka min ismeti'l-enbiyâ*'sı ve *el-Kifâye fi'l-hidâye*'si, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *İsmetü'l-enbiyâ*'sı çalışmaya kaynaklık eden eserlerdendir. Mehmet Bulut'un "Ehl-i Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı" isimli basılmış doktora tezi ve Melikşah Sezen'in *Peygamberlerin Vasıfları ve İsmet Sıfatı* adlı eseri de kaynaklar arasında yer almıştır.

Süyûtî, ismet-i enbiyâ konusunda *Tenzîhü'l-enbiyâ an tesfîhi'l-eğbiyâ* adlı eseri kaleme almıştır.[17] Tez konumuzla ilgili bölümler içerebileceği düşüncesi ile eser incelenmiş ve görülmüştür ki bu eser isrâiliyat açısından değil bilakis ismet-i enbiyânın farklı meseleleri üzerine yazılmıştır.[18] İnsanlar birbiri ile tartışırken kendilerini korumaya almak için peygamberin şahsına ait özellikleriyle kendilerini özdeşleştirip bunlarla üstünlük sağlamaları üzerine sorulan sorulara verilen cevap olarak yazılmış bir risaledir.[19] Dolayısıyla çalışmada kaynak olarak istifade edilememiştir.

Süyûtî, bir rivayet tefsiri olarak yazdığı *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da kendisine ait herhangi bir fikir beyan etmemiştir. Bu nedenle ele alınan konu kapsamında kritiği yapılan isrâilî haberlerin aktarıldığı âyetler ve nakledilen isrâilî rivayetler çalışılırken çok sayıda tefsir kaynağına başvurulmuştur. Yararlanılan tefsirler şunlardır; Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiʿu'l-beyân ʿan teʾvîli âyi'l-Kurʾân*'ı, İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*'i, Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü ehli's-sünne*'si, Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât fî garîbi'l-Kurʾân*'ı, Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-beyân ʿan tefsîri'l-Kurʾân*'ı, Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *et-Tefsîru'l-basît*'i, Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Me'âlimü't-*

[17] Celâleddin es-Süyûtî, *Tenzîhü'l-enbiyâ an tesfîhi'l-eğbiyâ*, thk. Halid Abdülkerim Cum'a - Abdülkadir Ahmed Abdülkadir (Kuveyt: Daru'l-Urube, 1988).

[18] Ülkemizde, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonunda bir nüshası mevcuttur. Yer Numarası FE2121/29.

[19] Mesela; bir çobanın peygamberin yaptığı bir mesleği yaptığı için kendine yapılan hakareti peygambere yapılmış olarak görmesi ve buradan kendine üstünlük sağlamaya çalışması. Süyûtî, *Tenzîhü'l-enbiyâ,* 15.

*tenzîl*'i, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144), *Keşşâf*'ı, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*'i, Fahreddîn Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb*'ı, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, Beydâvî'nin (ö. 685/1289) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-teʾvîl*'i, Hâzin'in (ö. 741/1341) *Lübâbü't-teʾvîl fî meʿâni't-tenzîl*'i, İbn Kesîr'in *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*'i, Celâleddin el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) yarım bırakıp Celâleddin es-Süyûtî'nin tamamlamış olduğu *Tefsîrü'l-Celâleyn*'i, Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm*'i, İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurʾân*'ı, Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-meʿânî fî tefsîri'l-Kurʾâni'l-azîm ve's-sebʿi'l-mesânî*'si, Elmalılı Muhammed Hamdi'nin (ö. 1360/1942) *Hak Dini Kur'an Dili,* Ebü'l-A'lâ Mevdûdî'nin (ö. 1399-1400/1979) *Tefhîmu'l-Kur'ân*'ı, Celal Yıldırım'ın (ö. 1440/2019) *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Reşîd Rızâ'nın (ö. 1444/1935) *Tefsîrü'l-menâr*'ı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân Yolu Tefsiri*'dir.

Âyet-i kerîme meâlleri yazılırken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân Yolu Meâli* kullanılmıştır. Bununla birlikte konuyla alakalı olan makale, tez, ansiklopedi maddeleri ve kitaplar da incelenmiştir. İmlâ ve yazım hususunda Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) esas alınmıştır.

# I. BÖLÜM

# SÜYÛTÎ'NİN HAYATI VE ED-DÜRRÜ'L-MENSÛR ADLI TEFSİRİ

## 1. HAYATI

### 1.1. İSMİ, NİSBESİ, KÜNYESİ, NESEBİ

Celâleddîn es-Süyûtî 1 Receb 849/3 Ekim 1445 tarihinde Kahire'de dünyaya gelmiştir.[20] Süyûtî kendi ismini eserinde, Abdurrahmân b. el-Kemâl Ebî Bekir b. Muhammed b. Sâbıkıddîn b. el-Fahr Osman b. Nâzıriddîn Muhammed b. Seyfiddîn Hıdır b. Necmiddîn Ebî's-Salâh Eyyûb b. Nâsıriddîn Muhammed b. eş-Şeyh Hümâmiddîn el-Hümâm el-Hudayrî, el-Esyûtî şeklinde belirtmektedir.[21] Şemsüddîn Sehâvî de, buna ilave olarak vaktinin büyük bir kısmını İbn Tolun Camiindeki odasında geçirmesi nedeniyle et-Tolunî nisbesini eklemiştir.[22] Diğer bazı âlimler tarafından da eş-Şâfiî nisbesi eklenerek Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osmân b. Muhammed b. Halîl ibn Nasr b. el-Hıdır b. el-Humâm el-Celâl b. el-Kemâl b. Nâsırıddîn es-Süyûtî el-asl et-Tolunî eş-Şâfiî[23] olarak zikredilmiştir.[24]

Süyûtî'nin iki nisbesi bulunmaktadır. Süyûtî nisbesi, atalarının Mısır'ın yukarısında bulunan Asyut'ta[25] yaşaması ve babasının orada doğup[26] Kahire'ye yerleşmeden önce Asyut'ta kadılık vazifesini ifa etmesi sebebiyle verilmiştir. Süyûtî, nisbesini kullandığı Asyut'a hiç gitmemiştir.[27] Hudayri nisbesi ise büyük

---

[20] Celâleddin es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısr ve'l-Kâhira* (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1387), I/336; Şemseddîn es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru Cîl, t.s.), IV/65; Ebu'l-Felah İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaûd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8/74; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm kâmûs terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-musta'rabîn ve'l-musteşrikîn* (Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986), 3/301; Süleyman Tülücü, "Celâlüddîn es-Süyûtî, Hayatı ve Eserleri", *Diyanet İlmî Dergi* 30/2 (1994).

[21] Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/335.

[22] Elisabeth Sartain, *Celâleddîn Suyûtî Hayatı*, çev. Hasan Nureddin, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002), 33.

[23] İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî el-Mısrî, *Bedâi'u'z-zuhûr fî vekâ'i'i'd-duhûr*, ed. Mustafa Mustafa (Kahire: Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1984), 4/83.

[24] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4/65.

[25] Asyut, Nil nehrinin batı tarafında Kahire ile Asvan arasındadır. Asyût veya Usyût, olarak da okunur. eş-Şâzelî, *Behcetü'l-âbidîn bi-tercümeti hâfizi'l-asr Celâliddîn*, ed. Abdulillâh Nebhân (Dimeşk, 1998), 55-61.

[26] Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 7.

[27] Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 16; İyâd Hâlid et Tabbâ', *el-İmâmü'l-Hâfız Celâluddîn Süyûtî: Ma'lemetu'l-ulumi'l-İslâmiyye* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 36.

dedelerinden birisinin Asyut'tan önce Bağdat Hudayriye mahallesinde yaşaması sebebiyle verilmiştir.[28]

Ebu'l-Fadl künyesi hocası ve babasının yakın arkadaşı olan el-Kenânî (ö. 876/1471) tarafından verilmiştir.[29] İlim ehlinden olan babası, bir kitap getirmesi için hamile olan eşini kütüphaneye gönderdiği esnada doğum gerçekleşmiş ve Süyûtî dünyaya gelmiştir. Bu sebeple "İbnü'l-Kütüb" yani "kitapların çocuğu" olarak da isimlendirilmiştir.[30] Adı Abdurrahman, lakabı Celaleddin'dir. Lakabını babası vermiştir.[31]

Süyûtî, hal tercümesini yazdığı *Hüsnü'l-muhâdara* adlı eserinde dokuz batınlık şeceresini tespit ederek atalarını teker teker saymaktadır. Ecdadı Memlükler[32] zamanında önemli dini ve idari vazifeler üstlenmişlerdir. En büyük dedesi sûfi meşayıhından Şeyh Hümamüddin el-Hudayri olup[33] bu zat da Kahire kadılığı yapmıştır. Bazı kaynaklarda Süyûtî'nin annesinin aslen Çerkez veya Türk[34] bir câriye olduğuna dair bilgi verilmektedir.[35] Kaynaklarda Süyûtî'nin eşi ve çocukları hakkında bilgi olmayıp sadece oğlu Ziyâeddin Muhammed ile hocası Şümünnî'nin (ö. 872/1467) derslerine katıldığının bilgisine ulaşılmıştır.[36]

Şâfiî fakihi olan babası Kemâleddin Ebû Bekir (ö. 855/1451), Asyût'ta dünyaya gelmiştir. Kendisini ilme adayan Kemâleddin, Kahire'de İbn Hacer el-Askalânî (ö. 825/1449) gibi âlimlerin talebeliğinin ardından Kahire'de bulunan İbn Tolun camiinde[37] vâizlik yapmıştır. Nazım ve hat sanatındaki maharetiyle de ün

---

28 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 6; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara,* 1/336.

29 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 235; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, 10/75.

30 Abdülkâdir b. Şeyh b. Abdillah Ayderûsî, *Târîhu'n-nûri's-sâfir an ahbâri'l-karni'l-'âşir,* ed. Mahmûd el-Arnâût (Beyrut, 2001), 90; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/301; Enbiya Yıldırım, "Suyuti'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehavi-Suyuti Çekişmesi Bağlamında)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 154.

31 es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 235; Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 31.

32 İsmail Yiğit, "Memlükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/97-100.

33 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 5; Tabbâ' *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 34.

34 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4/65;

35 Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî,* 36; Halit Özkan, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/202-204.

36 Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 37; Özkan, "Süyûtî", 38/202-204.

37 İbn Tolun Camii, Abbâsîler döneminde Mısır'a vali tayin edilen, daha sonra bağımsız bir Türk devleti kuran Ahmed b. Tolun tarafından Yeşkur Dağı olarak bilinen yerde yaptırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 2/246.

salmış olan Kemâleddin, Mısır Abbâsî Halifesi Müstekfî-Billâh'ın (ö. 740/1340) imamlığını üstlenmiş, bir dönem Kahire kadılığına vekâlet etmiştir.[38]

### 1.2. İLİM TAHSİLİ

Âlim bir babanın çocuğu olan Süyûtî'nin, ilmi bir çevrede büyümesi tahsil hayatına erken başlamasına sebep olmuştur. Babası Kemâleddin'in 855/1451 yılında Kahire'de vefat etmesiyle[39] beş buçuk yaşında yetim kalmıştır.[40] Babası daha hayatta iken Süyûtî'nin ilmi için ayırdığı meblağı arkadaşları İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)[41] ve Celâleddin el-Mahallî gibi âlimlere bırakarak onların gözetiminde Süyûtî'nin ilim tahsiline devam etmesini vasiyet etmiştir.

Süyûtî, sekiz yaşına ulaşmadan Kur'ân'ın tamamını hıfzetmiştir.[42] Kâdî Nâsıruddîn el-Beyzâvî'nin[43] *Minhâcü'l-Vüsûl*'ü,[44] Cemmâîlî'nin (ö. 600/1203) *'Umdetü'l-ahkâm*'ı,[45] Şafiî fıkhı için Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâcü't-Tâlibîn*'i,[46] ve nahiv ilmi için İbn-i Mâlik'in[47] (ö. 672/1274) *el-Elfiyye*'si[48] Şeyhuniyye[49] hankâhında[50] eğitim aldığı bazı kitaplardandır. Şâfiî başkadısı Sâlih b.

---

38 Celâleddin es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vüât tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim (Lübnan: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 1/472; Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 8; Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 32.

39 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 236; Celâleddin es-Süyûtî, *Nazmü'l-'ikyân fî a'yâni'l-a'yân*, thk. Philip Hitti (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 95; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/69.

40 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 236.

41 Hayatı için bkz. Süyûtî, *Buğyetü'l-vüât tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, 1/166-167; Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 63; eş-Şâzelî, *Behcetü'l-'âbidîn*, 64.

42 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 336.

43 Beyzâvî, müfessir, Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihidir. Allame imamdır. Fıkıh, tefsir ve bu iki ilmin usül ilimlerinde, Arapça ve mantık ilimlerinde ariftir. Detaylı bilgi için bkz. Süyûtî, *Buğyetü'l-vüât tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, 2/50.

44 *Minhâcü'l-Vüsûl*, Beyzâvî'nin Şâfiî fıkıh usulüne dair görüşlerini özlü biçimde anlattığı eseridir. Detaylı bilgi için bkz. eş-Şâzelî, *Behcetü'l-'âbidîn*, 65.

45 *Umdetü'l-Ahkâm*, hadis hafızı olan Cemmâîlî'nin, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* de bulunan ahkâmla ilgili 420 kadar hadisi konularına göre sıralayarak topladığı eseridir. Ebû Muhammed Abdülğanî b. Abdülvâhid ed-Dimeşkî Abdülğanî el-Makdisî, *Umdetü'l-Akâmi'l-Kübrâ*, thk. Semîr b. Emîn ez-Zuheyrî (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1430/2009).

46 *Minhâcü't-Tâlibîn*, hadis âlimi ve fakih olan Nevevî'nin Şafiî fıkhına dair eseridir. Detaylı bilgi için bkz. eş-Şâzelî, *Behcetü'l-'âbidîn*, 59.

47 İbn-i Mâlik, Arap dili ve grameri yanında lügat ve kıraat ilminde de otorite sayılan Endülüslü âlimdir. 672 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Süyûtî, *Buğyetü'l-vüât tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, 1/134.

48 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 336; *el-Elfiyye*, İbn-i Mâlik'in Arap gramerine dair 1000 beyitlik bir nahiv kitabıdır. *el-Kâfiye eş-Şâfiye* adlı kitaplardan ihtisar edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. eş-Şâzelî, *Behcetü'l-'âbidîn*, 65.

49 Şeyhuniyye hankâhı, Emîr Şeyhû tarafından h. 756-757 yıllarında yaptırılmıştır. İçerisinde dört fıkıh mezhebi için dersler yapılır, ayrıca hadis ve kıraat dersi düzenlenirdi. *Sahîhayn* ve *Şifâ* kitapları semâ edilirdi. Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 2/266.

Ömer el-Bulkînî (ö. 868/1464) ve Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî (ö. 871/1466) gibi alanında uzman hocalara son üç kitabı arzederek icazet almıştır.[51] Bunun akabinde asrının tanınmış âlimlerinden ilim tahsiline devam etmiştir. Babasına da hocalık yapmış ve artık ileri yaşa gelmiş, meşhur ferâiz, cebir ve matematik âlimi Şehâbeddin eş-Şârimsâhî'nin[52] (ö. 855/1451) vefatına kadar olan sürede ondan ferâiz dersleri almıştır.[53] Hocası Şemseddin es-Sîrâmî de Arapça öğretmesi için kendisine icâzet vermiştir.[54]

*Şerhü'l-istiâze ve'l-besmele*[55] ile *Şerhu'l-havkale ve'l-hayʿale* adlı eserlerini on yedi yaşında iken yazmıştır.[56] Mısır'ın tarihi ile ilgili kaleme aldığı *Hüsnü'l-Muhâdara* adlı eserinde kendi hayatına dair bilgiler vermiştir. Söz konusu eserde o; tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, meânî, beyân, bedî' şeklindeki yedi ilim hakkında derin bilgiye sahip olduğunu söylemiştir. Ayrıca ferâiz, cedel, tasrif, inşâ, risale yazma, kıraat ve tıp alanında da yeterli bilgisinin olduğunu ifade etmiştir.[57] Velûd bir âlim olan Süyûtî ilgilendiği her ilim dalı ile ilgili eser vermiştir.

Süyûtî, Şeyhûniyye Medresesi'nde ilk olarak fıkıh derslerinde hocalık yapmaya başlamıştır. Ders halkasına sadece öğrenciler değil dönemin âlimleri de katılmıştır. Ayrıca babası gibi Tolunlular Camii'nde hadis imlâsına başlamış ve bu dönemde fetva da vermiştir. Akabinde Şeyhûniyye Medresesi'nde hadis tedrisine,[58] atanmış Sultan Kayıtbay'la arasının bozulmasına kadar idareci ve hoca olarak görevlerini devam ettirmiştir. Süyûtî âlimlik asaletini önemsizleştirerek basit bir görevli gibi her ay maaşını almak için Sultan Kayıtbay'ın huzuruna çıkmak istememesi sonucu görevlerinden azledilmiştir. Kısa bir zaman sonra Sultan

---

50 Hankâh, dervişlerin sohbet, zikir, yardım ve ilim için toplandıkları, bazen inzivaya çekildikleri mekânlar için kullanılan terim. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Lugati, 2011), 470.

51 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 236; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I/445; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 10/75.

52 Ahmed b. Ali b. Ebû Bekir eş-Şârimsâhî eş-Şâfiî, Sirâceddîn el-Bulkînî'nin derslerinde bulunmuş, Burhâneddîn el-Ebnâsî'nin ilim meclisine devam etmiştir. Fıkıh ilminde usta, ferâiz ve hesap ilminde de önemli bir yeri vardı. *Mecmû' el-kelâî* üzerine bir şerh yazmıştır. H. 865 yılında Recep ayında vefat etmiştir. Celâleddin es-Süyûtî, *el-Müncem fi'l mu'cem: mu'cemu şuyuhi's-Suyûtî* (Beyrut, 1995), 57.

53 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 236-237.

54 Sartain, *Celâleddîn Suyûtî Hayatı*, 16.

55 *Şerhu'l-isti'âze ve'l-besmele*, Süyûtî'nin 17 yaşındayken derleme olarak telif ettiği ilk eseridir.

56 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/337; Süyûtî'nin ilmî hayatı hakkında bkz. *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/336-338

57 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/338-339.

58 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 90.

Kayıtbay'ın ölümü ile zamanının en büyük hankâhı kabul edilen Baybarsiyye Hankâhı[59] şeyhliğine atanmıştır.[60] Buradaki görevinden de detaylarına vakıf olamadığımız sûfilerle arasında geçen olaylar nedeniyle azledildikten sonra topluma olan güveni sarsılan Süyûtî, bütün kamu görevlerinden istifa ederek Nil nehrinin kenarında bulunan "el-Ravza" adasındaki evinde uzlete çekilmiştir.[61] Ömrünün son beş senesini burada inzivada geçirmiştir. Sultanların hediyelerini bile kabul etmeyen Süyûtî bir daha saray erkânından kimseyle görüşmemiştir. Vefatına kadar olan sürede kendini ilme adamıştır. Yaşamı boyunca beş yüzden fazla eser kaleme almıştır. 19 Cemâziyelevvel 911 tarihinde (18 Ekim 1505) Kahire'de cuma sabahı altmış iki yaşında vefat etmiştir. Kütüphanede başlayan hayat yolculuğu aynı şekilde yine kitapların arasında son bulmuştur. Bâbülkarâfe dışında bulunan babasının kabrinin yanı başına defnedilmiştir.[62]

### 1.3. HOCALARI

Süyûtî, zamanının büyük âlimlerinin çoğunun ders halkalarına katılmış ve onlardan ders almıştır. Öz yaşam öyküsünü anlattığı *et-Tehaddüs bi-ni'metillâh* adlı eserinde altı yüz hocadan ders aldığını,[63] *Hüsnü'l-muhâdara* adlı eserinde de semâ ve icâzet yoluyla yüz elliye yakın hocadan ders gördüğünü söylemiştir.[64] Ayrıca *el-Müncem fi'l-Mu'cem* adlı eserinde yüz doksan beş hadis hocasının biyografisini alfabetik sıraya göre sıralamıştır. Önce hocalarının; isimlerini, neseplerini, nisbelerini, lakaplarını yazmıştır. Ardından hocalarını, talebelerini, eserlerini, doğum ve ölüm tarihlerini ve şiirlerini zikretmiştir. Bunlardan kırk bir tanesi kadındır.[65]

Bu çalışmada Süyûtî'nin hocalarından en meşhurları zikredilecektir. Bilgileri verilecek bu âlimler, Süyûtî'nin hayatında önemli bir yere sahiptirler. Aynı zamanda

---

59 Baybarsiyye Hankâhı, Kahire'nin Cemâliye semtinde 707 yılında II. Baybars'ın inşa ettirdiği hankâhtır. Detaylı bilgi için bkz. Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 2/265.

60 Sartain, *Celâleddîn Suyûtî Hayatı*, 32; Özkan, "Süyûtî", 38/202-204.

61 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 10/76; Sartain, *Celâleddîn Suyûtî Hayatı*, 59-75; Özkan, "Süyûtî", 38/202-204.

62 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 10/78-79; Sartain, *Celâleddîn Suyûtî Hayatı*, 59-75; Özkan, "Süyûtî", 38/202-204.

63 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 43.

64 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/339.

65 Süyûtî'nin yüz doksan beş hocasının biyografisini yazdığı *el-Müncem fi'l-Mu'cem* adlı eserine hocaları için bkz. Süyûtî'nin kadın hocaları için bkz. Recep Aslan, "Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Kadın Hocaları", *Marife* 11/3 (2011), 127-143.

yaşadıkları dönemin öncü şahsiyetleridirler. Bu âlimlerin gerek hayatları gerekse ilmî kişilikleri hakkında kısa bilgiler verilecektir.

***İbn Hacer el-Askalânî***

İbn Hacer, eski Mısır'da 22 Şâban 773/1372'de doğmuştur. Yedinci dedesinin adı veya lakabı Hacer olmasına nisbetle İbn Hacer diye tanınmaktadır. Ailesinin memleketi olması nedeniyle Filistin'deki Askalân şehrine nisbetle Askalânî olarak anılmaktadır. Babası da ataları gibi kırâat-i seb'ayı bilen, şair ve Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ına[66] istidrâk[67] yazmış bir âlimdir. İbn Hacer yetim olarak büyümüştür. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Elli beşi kadın olmak üzere altı yüz yirmi sekiz hocadan ilim öğrenmiştir. Kendisi pek çok talebe yetiştirmiş olup es-Sehâvî bunlardan beş yüz kadarının ismini eserinde zikretmektedir. İbn Hacer müderrislik, kadılık, müftülük ve hatiplik gibi farklı vazifelerde bulunmuştur. Asıl alanı hadis olmakla beraber değişik medreselerde tefsir, fıkıh dersleri vermiş olan İbn Hacer, imlâ meclisleri de kurmuştur. Kahire'de 28 Zilhicce 852/1449 tarihinde dizanteriden vefat etmiştir. Yüz elliden fazla eseri bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları şunlardır; *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Hedyü's-sârî, el-Mültekat mine't-telkih fî şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh, Havâşî tenkihi'z-Zerkeşî 'ale'l-Buhârî, Tağlîku't-ta'lîk, Şerhu't-Tirmizî.*[68]

***eş-Şeyh Alemuddîn Sâlih b. Ömer b. Reslân el-Kinânî el-Bulkînî***

el-Bulkînî, 791/1389'de Kahire'de doğmuştur.[69] Babası Şâfiî âlimlerinden Ömer b. Reslân el-Bulkînî'dir (ö. 805/1403). Fıkıh ilmini babası ve ağabeyinden, nahvi Şemseddin eş-Şattanûfî'den fıkıh usulünü İzzedddin İbn Cemâa'dan (ö. 767/1366) almıştır. Yaşadığı dönemin diğer âlimlerden de ilim tahsili yapmıştır.

---

66 *el-Ezkâr*, Nevevî'nin zikir ve duaya dair hadisleri bir araya topladığı eseri. Detaylı bilgi için bkz. Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Ezkâr*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût (Beyrut: y.y., ts.), 3-413.

67 İstidrâk, bir metinde önceki sözden doğan eksikliği, hatayı veya yanlış anlaşılma ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde uygun bir yerde konu dışı bir kısmın getirilmesidir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 104.

68 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 45.

69 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 52; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/444.

Kardeşinden sonra Berkûkıyye[70] medresesinde tefsir dersleri vermiştir. Ayrıca Kayıtbay[71] medresesinde hadis dersleri vermiştir. Haşşâbiyye, Şerîfiyye ve Haseniyye medreslerinde müderrislik yapmıştır.[72] el-Bulkînî, yaşadığı dönemde Şâfiî mezhebinin bayraktarlığını yapmış, fıkıh ilminde kendini kabul ettirmiştir. Farklı zamanlarda olmak üzere toplamda on üç yıl altı ay başkadılık yapmıştır. Süyûtî, ondan Şafiî fıkhını okumuş, ders verme ve fetva verme konusunda icâzet almıştır. İcâzet almasına rağmen vefatına kadar hocasının derslerine katılım sağlamıştır. el-Bulkînî, 868/1464 senesinde Receb ayında vefat etmiştir.[73]

***Ebû Zekeriyyâ Şerefüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Haddâdî el-Münâvî el-Kahirî***

Tunuslu bir aileye mensup olan el-Münâvî, 798/1396'da Kahire'de doğmuştur.[74] Hafızlığını on yaşında tamamlamıştır. Muhammed b. Abdüddâim el-Birmâvî (ö. 831/1428), Şemseddin el-Garrâkî, İmâdüddin İbn Şeref el-Makdisî (ö. 852/1448), Şemseddin eş-Şattanûfî, Mecdüddin el-Birmâvî, Nâsırüddin Muhammed b. Abdülvehhâb el-Bârinbârî ve kayınpederi olan İbnü'l-Hümâm'dan Arap edebiyatı, fıkıh, ferâiz, astronomi, hesap, mûsiki, felsefe ve mantık okumuştur. Eniştesi Veliyyüddin İbnü'l-Irâkî'den (ö. 826/1423) Arapça, usul ve fıkıh dersleri görmüştür. Bu ilimlerle birlikte imlâ meclislerinde bulunarak hadis dersi de almıştır.[75] Hacca gittiğinde Nûreddin İbn Selâme, Zeynüddin İbnü'n-Nakkâş (ö. 763/1362), Şerefeddin İbnü'l-Küveyk, Şemseddin İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi âlimlerden hadis dinleyerek, birçok hocadan icâzet almıştır. el-Münâvî Şâfiî fıkhı okutmuş, Mısır kadısı olarak görev yapmıştır. Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*'da el-Münâvî hakkında "O, bizim şeyhimizdir" demiştir. [76]

---

[70] Berkûkıyye Medresesi, Memlük Sultanı Berkuk (ö. 801/1399) tarafından Kahire'de yaptırılan külliyedir. Detaylı bilgi için bkz. Doris Behrens-Abouseif, "Berkuk Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/512-514.

[71] Kayıtbay medresesi, Memlük sultanlarından Kayıtbay tarafından 877-879 (1472-1474) yıllarında yaptırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Doris Behrens-Abouseif, "Kayıtbay Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/81-82.

[72] Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/444-445; Süyûtî, *el-Müncem*, 125,

[73] Süyûtî, *el-Müncem*, 127-128; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 3/312-314; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1941), 1/345.

[74] Suyutî, *et-Tehaddüs*, 69; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/445; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 10/254.

[75] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 9/463.

[76] Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/445; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 9/463.

Süyûtî, Nevevî'nin *Minhâc*'ı ve Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'i olmak üzere pek çok eseri el-Münâvî'den okumuştur. Şâfiî âlimlerinin ve muhakkiklerinin sonuncularından olan el-Münâvî H. 871/1467 yılında vefat etmiştir.[77]

***Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed eş-Şümünnî el-İskenderî el-Hanefî***

Şümünnî, 801/1399 senesinde İskenderiye'de dünyaya gelmiştir.[78] Kendisi Hanefî âlimi, babası da tanınmış Malikî fakihlerindendir. Şümünnî'ye Bulkinî, Zeyni Irâkî (ö. 806/1404), İbn-i Zahîre (ö. 817/1414), Heysemî (ö. 807/1405), Demîrî (ö. 808/1405), Halâvî, Cevherî, Merağî ve başka birçok âlim icazet vermiştir. Süyûtî hadis, Arapça, meânî vb. ilimlerde kendisinden ders almış ve ondan birçok kitap okumuştur. Şümünnî, 872/1467 yılında vefat etmiştir. Eserleri şunlardır; *Hâşiyetü ale'ş-Şifa, Şerhü'l-Muğnî, Şerhü'l-Muhtasarı'l-Vikâyeti*, *Şerhü Nazmü'l-Nuhbeti*.[79]

***eş-Şeyh Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman b. Said b. Me'sud Ebû Abdillah er-Rûmî el-Hanefî el-Kâfiyeci***

el-Kâfiyeci, 788/1386 tarihinde Bergama'da doğmuş olan bir Osmanlı âlimidir.[80] Cemâlettin İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) el-Kâfiye[81] adlı eseriyle fazlasıyla meşgul olmasından dolayı kendisi "Kâfiyeci" lakabıyla meşhur olmuştur.[82] Hanefîlerin önde gelen âlimlerindendir. Süyûtî hocaların hocası diye bahsettiği Kâfiyeci'den on dört yıl boyunca tefsir, hadis, sarf, nahiv, belâgat vb. ilimleri okumuş ve kendisinden icâzet almıştır.[83] Kâfiyeci, 879/1474 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Çok kitap yazan[84] Kâfiyeci'nin eserlerinden bazıları şunlardır; *et-Teysîr fî kavâ'idi 'ilmî't-tefsîr, el-Envâr fî 'ilmi't-tevhîd, el-Ferah ve's-sürûr fî beyâni'l-mezâhibi'l-erba'ati fi'l-usûr, Hulâsatü'l-akvâl fî hadîsi "inneme'l-a'mâlü bi'n-niyyât", ʿİkdü'l-ferâʾid min bahri (tahrîri)'l-fevâʾid.*

---

77 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 69; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/445; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 10/254.
78 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/475; Süyûtî, *el-Müncem*, 83; Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 46.
79 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 9/465-466.
80 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/549; Süyûtî, *el-Müncem*, 183.
81 *el-Kâfiye*, İbnü'l-Hâcib'in alanında meşhur olan Arap nahvine dair eseri. eş-Şâzelî, *Behcetü'l-'âbidîn*, 67.
82 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 7/261.
83 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 242-243; Süyûtî, *el-Müncem*, 183; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/338.
84 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/549; Süyûtî, *el-Müncem*, 184.

***Seyfüddîn el-Hanefî Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kutluboğa el-Bektemurî***

İbn Kutluboğa, takriben 800/1397 yılı başlarında Kahire'de doğmuştur.[85] Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzederek asrının önemli hocalarından dersler almıştır. Süyûtî, İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sine yazdığı *et-Tavzîh*'ini ve İbn Kutluboğa'nın *et-Tavzîh*'e yazdığı kendi şerhini, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ını,[86] İbn Hişâm'ın *Şerhu'ş-Şuzûr*'unu[87] kendisinden okumuştur.[88] İbn Kutluboğa, 881/1476 tarihinde vefât etmiştir. Süyûtî kendisinden ilim aldığı hocalarından en son vefat edenin İbn Kutluboğa olduğunu zikretmektedir.[89]

***Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî***

el-Mahallî, 791/1389 yılında Kahire'de doğmuştur. Üstün zekâ ve anlayışı ile temayüz etmiştir. Çağdaşı bazı kişiler onun hakkında "Zekâsı, elması deler" demişlerdir. Kendisi de hakkında: "Benim anlayışım hata kabul etmez" demiştir. Fıkıh, kelâm, usûl, nahiv, mantık vb. ilimlerle meşgul olmuştur. Geçimini kumaş ticareti ile sağlamıştır. Devlet erkânından uzak duran el-Mahallî, teklif edilen kadılık görevini reddetmiştir. Müeyyediyye ve Berkûkıyye Medresesi'nde fıkıh okutmuştur. Birçok eser yazmıştır. Meşhur *Celâleyn Tefsiri*'nin yarısını yazabilmiştir; Fâtiha sûresini yazmış ardından Kehf sûresinden Nâs sûresine kadarki bölümü yazdıktan sonra vefat etmiştir. Mahallî'nin vefat etmesi ile yarım kalan tefsiri, öğrencisi Süyûtî Bakara sûresinden İsra sûresinin sonuna kadar hocasının metodu üzere yazarak tamamlamıştır. Celâlüddîn el-Mahallî, 864/1459 tarihinde vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır; *el-Bedrü't-tâliʿ fî halli cemʿi'l-cevâmiʿ, Şerhu'l-Varakât fî ʿilmi usûli'l-fıkh, Kenzü'r-râğıbîn fî şerhi Minhâci't-Tâlibîn, Şerhu'l-Bürde.*[90]

1.4. ÖĞRENCİLERİ

---

85 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/478.

86 *Keşşâf,* Mu'tezile âlimi olan Zemahşerî'nin genel olarak dirâyet metoduyla yazdığı tefsiri. eş-Şâzelî, *Behcetü'l-'âbidîn,* 73.

87 *Şerhu'ş-Şuzûr*, İbn Hişâm'ın *Şüzûrü'z-zeheb* adlı nahve dair eserini muhtasar görmesi nedeniyle detaylı olarak yazdığı şerh. Detaylı bilgi için bkz. eş-Şâzelî, *Behcetü'l-'âbidîn,* 74.

88 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 242; Süyûtî, *el-Müncem,* 207.

89 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/478; Süyûtî, *el-Müncem,* 207.

90 Süyûtî*, Hüsnü'l-muhâdara*, 1/443; Süyûtî, *el-Müncem*, 177.

Süyûtî'nin, hayatının son beş yılını inzivada kitap telifi ile geçirmesi nedeniyle talebelerinin sayısı hocaları kadar çok değildir. Talebeleri hakkında İyâd Hâlid Tabbâ'nın bir çalışması olup bu çalışmada Süyûtî'nin kırk sekiz öğrencisi hakkında bilgi verilmiştir.[91]

***Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Alî el-Alkamî***

Muhaddis ve Şâfiî fakihi olarak tanınan el-Alkamî, Kahire'de 897/1491-92 tarihinde doğmuştur. Hocası Süyûtî'nin derslerine devam eden Alkamî, ondan icazet almıştır. Naklî ve aklî ilimlerde uzmanlaştıktan sonra uzunca bir zaman Ezher'de hadis, usul ve fıkıh okutmuştur. Maddi gücünü fakirlere yardım etmekte ve camileri imar ettirmekte kullanmıştır. Ölüm tarihi ile ilgili farklı bilgiler olsa da el-Alkamî, 969/1561-62 senesinde Kahire'de vefat etmiştir. Biri tefsir, dördü de hadis alanında olan eserleri şunlardır; *el-Kevkebü'l-münîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr, Muhtasaru ithâfi'l-mehere bi-etrâfi'l-'aşere, Mülteka'l-bahreyn fi'l-cem' beyne kelâmi'ş-şeyhayn, Kabesü'n-neyyireyn 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn, et-Tuhafü'z-zırâf fî telhîsi'l-etrâf*.[92]

***Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısrî ed-Dâvûdî***

Süyûtî'nin tanınmış talebeleri arasında yer alan Dâvûdî'nin hayatı hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. 945/1539 yılında vefat ettiği kuvvetle muhtemeldir. *Tabakâtü'l-müfessirîn,* Dâvûdî'nin en önemli eseridir. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre hocası Süyûtî, ashaptan başlayarak bütün müfessirlerin biyografilerini kapsayacak bir kitap telif etmeye başlamış fakat bitirememiştir. Yüz otuz altı müfessirin biyografisini içeren bu çalışmayı Dâvûdî düzenlemiş, sonrasında da hocasının tamamlayamadığı bu eseri kendisi telif etmiştir. Eserde yedi yüz dört müfessirin biyografisine yer vermiştir. Dâvûdî'nin, hocası Süyûtî'nin hayatına dair geniş bir eser telif ettiği ve Tâceddin İbnü's-Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* adlı eserine bir zeyil yazdığı da kaynaklarda zikredilmektedir.[93]

***Abdülkâdir b. Muhammed eş-Şâzelî el-Mısrî***

---

91 Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 409-424.
92 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 10/491; Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 419.
93 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 10/375; Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 420-421.

Süyûtî'den uzun bir zaman ilim tahsil eden eş-Şâzelî, *Behcetü'l-ʿâbidîn bi-tercümeti hâfızi'l-ʿasr Celâliddîn* adlı eseriyle müstakil olarak Süyûtî'nin tarihçe-i hayatını kaleme almıştır. 935/1529 senesinde vefat etmiştir.[94]

***Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Tolun ed-Dımaşkî el-Hanefî***

İbn Tolun, dini ilimler başta olmak üzere edebiyat, tarih, mûsiki, matematik, hendese ve tıp gibi zamanında revaçta olan ilimlerden kendi ifadesine göre otuz sekiz alanda eğitim görmüştür. Genç yaşından itibaren Dımaşk'ın pek çok cami, medrese, zâviye ve hankâhında muîdlik,[95] kalfalık, mubassırlık,[96] murakıplık, müderrislik, kütüphane görevliliği ve imamlık gibi vazifeler yapmıştır. Süyûtî'nin bazı kitaplarını yazmıştır. İbn Tolun, hocası Süyûtî gibi İslâm tarihinin en velûd âlimlerindendir. Birçok ilim dalında eser vermiştir. Bazıları şunlardır; *Müfâkehetü'l-hillân fî havâdisi'z-zamân, el-Lemaʿâtü'l-berkıyye fi'n-nüketi't-târîhiyye, İʿlâmü'l-verâ bi-men vülliye nâʾiben mine'l-Etrâk bi-Dımaşki'ş-Şâmi'l-kübrâ, eş-Şüzûrü'z-zehebiyye fî terâcimi'l-eʾimmeti'l-İsnâʿaşeriyye ʿinde'l-İmâmiyye* 953/1546 tarihinde vefat etmiştir.[97]

***Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed b. İyâs (Ayâs) el-Hanefî***

Memlükler döneminin önemli bir tarihçisidir. Kendisi hakkında bilgimiz, *Bedâ'iʿu'z-zühûr fî vekâʾiʿi'd-dühûr* isimli eserinde aktardığı düzensiz ve yeterli olmayan bilgilerle sınırlıdır. Bu eserinde başlangıcından 928 (1522) senesi sonlarına kadar Mısır tarihini anlatmıştır. İbn İyâs, babasının yönlendirmesi ile kaliteli bir eğitim almıştır. İslâmî ilimlerin yanında coğrafya ve tarih gibi ilimleri zamanının alanında meşhur hocalarından okumuştur. Bu hocalarından tarihçi ve fıkıh âlimi Abdülbâsît b. Halîl el-Malatî (ö. 920/1514) ve Süyûtî'nin isimlerini özellikle zikretmiştir. Eserlerinden birkaçı şunlardır; *Bedâʾiʿu'z-zühûr fî vekâʾiʿi'd-dühûr,*

---

94 Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî,* 414-415.

95 Muîd, medreselerde müderrisin verdiği dersi talebelere tekrar eden ve müderrise yardımcı olan görevli. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 846.

96 Mubassır, eskiden okullarda talebelerin sınıf haricindeki davranışlarını gözetleyen, onlarla ilgilenen ve düzeni sağlayan görevli. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 837.

97 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 10/428; Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 421.

*Mercü'z-zühûr fî vekâiʿi'd-dühûr, Bedâ'iʿu'l-umûr fî vekâ'iʿi'd-dühûr, Cevâhirü's-sülûk fi'l-hulefâ' ve'l-mülûk.* 930/1524 yılında vefat etmiştir.[98]

## 1.5. TEFSİR İLMİNE DAİR ESERLERİ

İslâm dünyasının en velûd âlimlerinden olan Süyûtî, sadece bir alanda değil İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanında eserler yazmıştır. Yazdığı bu eserleriyle şöhreti her tarafa yayılmıştır.[99] Arap dilinde en fazla eser yazan âlimlerden birisi, hatta birincisidir.[100] Özellikle kelâm, hadis, tefsir, fıkıh, lügat, nahiv, belâgat, tarih ve tabakât (biyografi) ilimlerinde kabul gören ve kaynak olarak kullanılan eserler bırakmıştır.

Süyûtî farklı tarihlerde yazdığı eserlerinin fihristlerini hazırlamıştır. Bu kayıtlara göre iki yüz doksan beş veya beş yüz yirmi beş eser telif ettiğini ifade etmiştir.[101] Bu eserlerin tasnifini şu şekilde yapmıştır: Tefsir ilmi ile ilgili otuz altı eser; usûl, akâid ve tasavvuf ile ilgili iki yüz üç eser; şiir ve edebiyat ile ilgili altmış dokuz eser; dil, sarf ve nahiv ile ilgili altmış üç eser; tarih ile ilgili de yirmi dokuz eser ortaya koymuştur.[102]

Eserlerinin sayısı Şâzelî, Dâvûdî ve İbn İyâs gibi talebelerinin sayımına göre beş yüz yirmi dokuz ile altı yüz arasındadır. İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679), Bağdatlı İsmâil Paşa (1839-1920) ve Brockelmann'a (1868-1956) göre beş yüz ile altı yüz otuz dokuz arasında değişmektedir.[103] Bu hususta en kapsamlı listeyi İyâd Hâlid et-Tabbâ' yaparak bin yüz doksan dört sayısına ulaşmaktadır. et-Tabbâ', bunlardan üç

---

98 Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 418.
99 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 155-156.
100 Süyûtî ve Arap Gramerindeki yeri için bkz. Muhammed Çetkin, *Celâleddîn es-Süyûtî Ve Arap Gramerindeki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2014) 124-129; Ahmet Kazım Ürün, *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından es-Süyûtî* (Selçuk Üniversitesi Fen·-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, 1994). 79-92.
101 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 105-136; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/339-344; Özkan, "Süyûtî", 28/202-204.
102 Saîd Ebû Ceyb, "Es-Süyûtî Allâmetü Asrihî", *Mecelletu't-Turâsi'l-Arabî,* 51, (1993). 6.
103 Özkan, "Süyûtî", 38/202-204.

yüz otuz birinin matbu, dört yüz otuz birinin yazma, dört yüz otuz ikisinin kayıp olduğunu söylemektedir.[104]

Ayrıca Süyûtî, dört yüz otuz üç eserini yedi grup halinde şu şekilde sıralamıştır:

1. Daha önce benzeri telif edilmemiş olan eserler on sekiz adettir; *Cem'u'l-cevâmi'*, *ed-Dürrü'l-Mensûr* gibi,

2. Benzeri telif edilmiş veya edilebilecek olan eserler elli adettir; *Tedrîbu'r-râvî*, *el-Mu'cizât*, *el-Hasâisu'n-Nebeviyye* gibi,

3. Yirmi ile yüz sayfa arasındaki küçük ebattaki eserler altmış adettir; *el-Muhezzeb fî mâ veka'a fi'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb* gibi,

4. Fetvalar haricinde on sayfa civarındaki eserler yüz iki adettir; *Buzûğu'l-hilâl* gibi,

5. Uzunluğu aşağı yukarı on sayfa olan fetvalar seksen adettir; *Nasru's-sıddîk 'ale'l-câhili'z-zındî*k gibi,

6. Öğrencilik zamanlarında telif ettiği ancak önemli görmediği eserler kırk adettir.

7. Tamamlamayıp yarım bıraktığı eserler seksen üç adettir.[105]

Çalışmanın kapsamına girmesi nedeniyle birçok alanda eser vermiş olan Süyûtî'nin Kur'ân ilimleri ve tefsirle ilgili eserleri tasnif edilerek ele alınacaktır.

### 1.5.1. Müstakil Tefsirleri

***Tercümânü'l-Kur'ân***

Süyûtî, bu tefsirle ilgili olarak *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ın son bölümünde şu ifadeleri kullanmıştır: "Resûlullah'ın ve sahâbenin tefsirlerinden merfû ve mevkûf 10.000'den fazla hadisi müsned bir kitapta cemettim. Dört cilt olarak tamamladım ve *Tercümânu'l-Kur'ân* olarak isimlendirdim. Bu eseri yazarken Resûlullah'ı uzun bir

[104] Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 312-313.
[105] Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 105-136.

zaman bana güzel müjdeler verdiği hâliyle rüyamda gördüm."[106] Eserin günümüze ulaşıp ulaşmadığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.[107]

***ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr***

Kur'ân-ı Kerîm tefsiri olan eser, Kahire'de 6 cilt halinde basılmıştır (1314). Ayrıca Muhammed Emin Demc tarafından 1377 yılında Tahran'da yayımlanmıştır.[108] Bu eser özelinde çalışma yapılıyor olması sebebiyle ayrı bir başlık altında detaylı olarak tanıtılacaktır.

***Tekmiletü Tefsîri'l-Celâl el-Mahallî (Celâleyn Tefsiri)***

Süyûtî'nin hocası Celâleddin el-Mahallî, Fâtiha sûresi ile Kehf sûresinden Nâs sûresine kadarki bölümü tefsir etmiştir. Hocasının bu çalışması söz konusu eserin yarısına tekabül etmektedir. el-Mahallî'nin vefat etmesi ile yarım kalan tefsiri, öğrencisi Süyûtî Bakara sûresinden İsrâ sûresinin sonuna kadar kırk günde hocasının metodu üzere tamamlamıştır.[109] İki Celâleddin'in yazması hasebiyle *Tefsîrü'l-Celâleyn* diye meşhur olmuştur.[110]

***Nevâhidü'l-ebkâr ve şevâridü'l-efkâr***

Süyûtî'nin, Kâdî Nâsıruddîn Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-te'vîl*'ini okuturken Hûd sûresine kadar almış olduğu notlardan hazırladığı bir hâşiyedir. Yaklaşık yirmi yıllık bir zamanda 900'de (1494-95) tamamlamıştır. Süyûtî'nin ikinci grupta, benzeri yazılmış veya yazılabilecek olan eserler diye belirttiği kitaplarındandır.[111]

***Mecma'u'l-bahreyn ve matla'u'l-bedreyn***

---

[106] Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhim (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1974), 4/222.

[107] Abdulkadir Karahan, "es-Süyûtî", *İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati* (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1979), 9/261; M. Suat Mertoğlu, "Süyûtî (Kur'an İlimleri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/198-201.

[108] Karahan, "es-Süyûtî", 9/261; Tülücü, "Celâlüddîn es-Süyûtî, Hayatı ve Eserleri", 6.

[109] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/444; M. Yûsuf eş-Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû fî ulûmi'l-Kur'ân* (Dımaşk: Daru'l-Mektebi, 2001), 278; Karahan, "es-Süyûtî", 9/261; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/238; Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

[110] Detaylı bilgi için bkz. Abdurrahman Altuntaş, *Celaleyn Tefsiri ve Metodu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004) 49-99; Mustafa Ünver, *Tefsirde Öteki Celâleyn'de İsrâiliyyat* (Ankara: Atlas Yayınları, 2008) 118-204; Harun Abacı, "Tefsîrü'l-Celâleyn'i Okuma Yöntemi ve Müfessirlerin Dili -Fâtiha Sûresi Tefsiri Örneği-", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/(15 Aralık 2019), 415-439.

[111] Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 107.

Süyûtî'nin, Kevser sûresinin tamamının ve Fatiha sûresinin ilk altı âyetinin[112] tefsirini yaptığı *Mecma'u'l-bahreyn ve matla'u'l-bedreyn* adlı dirâyet metodu ile yazmaya teşebbüs ettiği eseridir. Bu eseri hakkında Süyûtî *el-İtkan*'ın son kısmında şöyle demiştir: "Tefsire ait nakledilen rivayetleri, ifade edilen sözleri, yapılan yorum ve çıkarımları, işaretleri, metnin dilbilgisi ve lügatla alakalı görüşleri, anlatılan kıssa ve anekdotları, metni anlamayı kolaylaştıracak farklı düşünceleri kapsamlı bir tefsirin içine derc ettim ki okuyucu âyeti anlamak için başka bir şeye ihtiyaç duymasın. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserimi de bu tefsire mukaddime olarak ele aldım."[113] Süyûtî'nin bu kitabı tamamlayıp tamamlamadığı bilinmemektedir. Biyografisini ve eserlerini yazdığı kitaplarında da yer almamaktadır.[114]

### 1.5.2. Belirli Âyetlerin Tefsirine Dair Eserleri

***Mîzânü'l-ma'dele fî şe'ni'l-besmele***

Eser ile ilgili olarak Mısır ve Berlin'de birer nüshasının bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır.[115]

***Şerhu'l-isti'âze ve'l-besmele (Riyâzu't-tâlibîn fî şerhi'l-isti'âze ve'l-besmele)***

Süyûtî bu eseri 865'te (1461) tamamlamıştır. Hocası Bulkînî'nin, eserin üzerine notlar yazması sebebiyle bu eseri imha etmediğini söylemiştir. Kaynaklarda nüshalarının bulunduğu zikredilmiştir.[116]

***el-Ezhârü'l-fâ'iha 'ale'l-Fâtiha***

Süyûtî'nin ilk tasnif ettiği kitaplarındandır.[117] Fatiha sûresinin tefsiri hakkındadır. Bir nüshası Berlin'de bulunmaktadır.[118]

---

[112] Şâfiî mezhebine göre besmele Fâtiha sûresinden bir âyet sayılmaktadır. Süyûtî, burada Fâtiha sûresini tam tefsir etmediği anlaşılsın diye özelikle altı âyeti tefsir ettiğini belirtmiştir. *ed-Dürrü'l-mensûr*'da Fâtiha sûresinin tefsirine geçmeden önce âyet sayısı ile ilgili şu rivayeti nakletmiştir. Ebû Hüreyre'den bildirildiğine göre; Resûlullah şöyle buyurdu: "Fâtiha sûresi yedi âyettir. Besmele de bu âyetlerden biridir…" Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/10.

[113] Süyûtî, *el-İtkân*, 4/244.

[114] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/181.

[115] Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû*, 229.

[116] Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 239; Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

[117] Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 117.

[118] Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû*, 228; Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

***Fethu'l-celîl li'l-'abdi'z-zelîl fi'l-envâ'i'l-bedî'iyyeti'l-müstahrece min kavlihî te'âlâ "Allâhü veli'yyüllezîne âmenû"***

Bakara sûresinin 257. âyetinde bulunan bedî' sanatlarına dair yüz yirmi nev'i istinbat ettiği eseridir.[119] Cüneyt Eren ve Rıza Halilov tarafından 2001 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir.[120]

***el-Yedü'l-büstâ fî ta'yîni's-salâti'l-vüstâ***

Eserde Bakara sûresinin 238. âyet-i kerîmesinde zikredilen "orta namaz"ın öğle namazı olduğuna dair görüşler ifade edilmiştir.[121]

***el-Fevâ'idü'l-bârize ve'l-kâmine fi'n-ni'ami'z-zâhire ve'l-bâtına***

Şürbacî, bu eserin Lokmân sûresi 20. âyet-i kerîmenin tefsiri ile ilgili olduğunu söylemiştir.[122]

***el-Me'âni'd-dakika fî idrâki'l-hakîka***

Eser, Bakara sûresi 31. âyet-i kerîmenin tefsirinden oluşmaktadır. 1285/1868 yılında Ali b. Yûsuf'un *Tarhu'd-dür* isimli telifiyle birlikte Mısır'da basılmıştır.[123]

***el-Kelâm 'alâ evveli sûreti'l-Feth***

867 (1462-63) yılında 18 yaşında hocalığa başlayan Süyûtî'nin bu münasebetle verdiği dersin metnidir.[124]

***el-Kelâm 'alâ kavlihî te'âlâ "velev yu'âhizü'llâhü'n-nâse bimâ kesebû"***

Fâtır sûresinin 45. âyetinin tefsiridir. Şürbacî'ya göre Süyûtî'nin ilk yazdığı kitaplardan olup daha sonra içindeki görüşlerden rücû ettiği eserleri arasında yer

---

119 Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû*, 227.

120 Celâleddin es-Süyûtî, *Fethu'l-Celil li'l-Abdi'z-zelil*, ed. Rıza Halilov - Cüneyt Eren (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 2001).

121 Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

122 Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû*, 233.

123 Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû*, 229; Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

124 Son kısmı eksik olan eser, Mücâhid Tevfîk el-Cündî tarafından yayımlanmıştır. Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 239-240; Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

alır.[125]

Aşağıda zikredeceğimiz risâleler, Süyûtî'nin fihristlerini yazdığı eserlerinde ve başka kaynaklarda, müstakil kitap olarak zikredilmekle birlikte fetvalarını bir araya getirdiği *el-Hâvî li'l-fetâvî* adlı eserinin içinde de neşredilmiştir.

***Defʿu't-teʿassüf fî ihveti Yûsuf***

Süyûtî bu eserinde Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin peygamber olmadığını anlatmıştır. *Hüsnü'l-muhâdara*'da bu eserinden bahsetmemiştir. Mevlevî Gulâm Hüseyin - Mevlevî Muhammed Hüseyin tarafından Süyûtî'nin on iki risâlesini bir araya getiren mecmuada (Lahor 1891) ve *el-Hâvî* içinde neşredilmiştir.[126]

***İtmâmü'n-niʿme fi'htisâsi'l-İslâm bi-hâzihi'l-ümme***

İslâm'ın bu ümmete hususi olduğu, geçmiş ümmetlerin İslâm vasfını taşımadığı anlatılmaktadır. Bu eser, 888'de (1483) telif edilmiş olup *el-Hâvî* içinde yayımlanmıştır.[127]

***el-Hablü'l-vesîk fî nusreti's-Sıddîk***

Leyl sûresinin 17. âyetinin sahabenin en faziletlisi olan Hz. Ebû Bekir'e has olduğunu âm için olmadığını ileri sürdüğü risâlesidir. *el-Hâvî* içinde yayımlanmıştır.[128]

***el-Muharrer fî kavlihî teʿâlâ "li-yağfira lekellahü mâ tekaddeme min zenbike ve mâ teʾahhar"***

Fetih sûresinin 2. âyetinin tefsiriyle ilgili olan eseridir. *el-Hâvî* içinde neşredilmiştir.[129]

***el-Kavlü'l-fasîh fî taʿyini'z-zebîh***

Süyûtî'nin Hz. İbrâhim'in kurban etmek istediği oğlunun İsmâil değil İshak olduğu görüşüne dair yazdığı eserdir. *el-Hâvî* içinde yayımlanmıştır.[130]

---

[125] Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû*, 229.
[126] Celaleddin es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî* (Beyrut -Lübnân: Dâru'l-Fikr, 1424), 1/367-370.
[127] Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, 2/138-155.
[128] Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, 1/387-396; Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 186-188.
[129] Eseri Hüseyin Muhammed Ali Şükrî yayımlamıştır. Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, 1/382; Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû*, 227.
[130] Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, 1/377-382.

***Nefhu't-tîb min esʾileti'l-hatîb***

*Neşrü't-tîb ʿale'l-hatîb* adıyla da bilinen eser, Bakara sûresinin 257. âyetinin irabı hakkında yazılmıştır. *el-Hâvî* içinde yayımlanmıştır.[131]

***el-Kazâze fî tahkîki mahalli'l-istiʿâze***

Bu eserde Süyûtî, âyetten alıntı yapıldığı zaman "Kale'llahu teâlâ baʿde eʿûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm" lafızlarını âyetten önce okumanın câiz olup olmadığı anlatmaktadır. *el-Hâvî* içinde neşredilmiştir.[132]

### 1.5.3. Tefsir Usulüne Dair Eserleri

***el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân***

Süyûtî bu eserini, Kevser sûresinin tamamının ve Fatiha sûresinin ilk altı âyetinin tefsirini yaptığı *Mecmaʿu'l-bahreyn ve matlaʿu'l-bedreyn*[133] adlı dirâyet metodu ile yazmaya teşebbüs ettiği tefsirine mukaddime olarak kaleme almıştır. *İtkân,* Süyûtî'nin Kur'ân ilimlerine dair en kapsamlı ve en meşhur ansiklopedik eseridir.[134] Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1391) tarafından bu alanda telif edilen ilk müstakil kitap olan *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurʾân* adlı eseri genişleterek *el-Burhân*'dan daha düzenli olduğunu ifade ettiği *el-İtkân*'ı yazmıştır.[135] Süyûtî *el-İtkân'*ı bir mukaddime, seksen bölüm ve bir sonuç olarak hazırlamıştır. Onu daha önce benzeri yazılmamış olan kitaplarının arasında birinci sırada zikretmektedir.[136] Geçmişte ve günümüzde İslâmî ilimlerde araştırma yapan hiçbir ilim insanının müstağni kalamayacağı bir eserdir.[137] Hüseyin Avni Çelik ile Sakıp Yıldız eseri *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an: Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi* adıyla Türkçeye çevirmişlerdir

[131] Celâleddin es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, 2/397; Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 124.
[132] Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, 1/352-356; Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 124.
[133] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/181.
[134] Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 129; Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, t.s.), 1/37; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/181.
[135] Karahan, "es-Süyûtî", 9/261.
[136] Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 105.
[137] Eser, ilk defa Aloys Sprenger'in (1813-1893) tahliliyle birlikte Nûrulhak ve Mevlevî Beşîrüddin tarafından neşredilmiş (Kalküta 1852-1854), bunun akabinde Mısır'da yayımlanmıştır (Kahire 1278, 1279, 1287, 1306). *el-İtkân,* ayrıca Bâkıllânî'nin (ö. 403/1013) *İʿcâzü'l-Kurʾân* adlı eserinin kenarında da basılmıştır (Kahire 1317, 1318, 1370/1951).

(İstanbul 1987). Ankara Üniversitesinde İbrâhim Hakkı İmamoğlu tarafından *Celâleddîn es-Süyûtî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri (el-İtkân Örneği)* adlı bir doktora tez çalışması yapılmıştır.[138]

***el-İklîl fî istinbâti't-tenzîl***

Süyûtî, *et-Tehaddüs bi ni'metillâh* adlı eserinde *el-İklîl*'i daha önce benzeri yazılmamış kitapları arasında zikretmektedir.[139] Bu eser tek cilttir. O, eserinin başlangıcında ahkâm âyetlerinin tefsirini, sözü gereksiz yere uzatmadan yazmaya karar verdiğini söylemiştir. Kur'ân'ın bütün ilimlerin menbaı olduğunu ve dünyada bulunan her şeyin ilminin Kur'ân'da mevcut olduğunu ifade etmiştir.[140] 1373/1953 yılında Ebü'l-Fazl İbnü's-Sıddîk'ın Kahire'de tashihleriyle ve 1405/1985 yılında Seyfeddin Abdülkâdir el-Kâtib'in Beyrut'ta hadis tahrîcleriyle basılan eser üzerinde 1422/2002 senesinde Âmir b. Ali el-Arabî Cidde'de doktora tezi hazırlamıştır.[141] Türkiye'de Şeyma Çayırpınar tarafından *İmam Süyûtî'nin el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzîl Eserinin Ahkâmü'l Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır.[142]

***Katfu'l-ezhâr fî keşfi'l-esrâr (Esrâru't-tenzîl)***

Süyûtî *el-İtkân* adlı eserinin "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münasebet" başlığı altındaki 62. bölümünde, *Esrâru't-tenzîl* kitabı hakkında; "*Kur'ân'ın icâzı ve belâgat üslûpları, âyet ve sûreler arasındaki münasebetleri hakkında yazdığım eserimdir. Daha sonra bu eserimden sûreler arasındaki münasebeti anlatan bölümü ayrı bir kitap olarak özetleyip Tenasüku'd-dürer fî Tenasübi's-süver adını verdim.*" demiştir.[143] Eser, Tevbe sûresinin 92. âyetine kadar yazılmıştır.[144]

***Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver***

---

[138] Detaylı bilgi için bkz. İbrâhim Hakkı İmamoğlu, *Celâleddîn es-Suyûtî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri (el-İtkân Örneği)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2011), 116-289.

[139] Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 105.

[140] Celâleddin es-Süyûtî, *el-İklîl fî istinbâti't-tenzîl*, thk. Seyfeddin Abdülkadir el-Kâtib (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401), 11-18.

[141] Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

[142] Detaylı bilgi için bkz. Şeyma Çayırpınar, *İmam Süyûtî'nin el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzîl Eserinin Ahkâmü'l Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 36-91.

[143] Süyûtî, *el-İtkân*, 3/369.

[144] Muhammed el-Hamâdî tarafından neşredilmiştir ( I-II, Katar 1414/1994 ). Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

Süyûtî'nin, âyet ve sûreler arası münasebeti konu edinmiş olduğu bir diğer eseridir. Hacmi küçük olmasına rağmen alanında ihtiyaç duyulan bir kitaptır. Süyûtî'nin özgün fikirleri ile oluşan bu kitapta alıntı ve nakil sayısı çok azdır. Süyûtî daha sonra birçok baskısı yapılan bu eserini *Esrâru't-tenzîl* adlı kitabından on üç bölüm alarak 883/1478 yılında tamamlamıştır.[145] Mustafa Karakoç tarafından *Sûrelerin Sıralanışındaki Sırlar* adıyla 2004'de Türkçeye çevrilmiştir.[146]

***Lübâbü'n-nukûl fî Esbâbi'n-nüzûl***

Süyûtî'nin esbâb-ı nüzûlle ilgili Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *Esbâb-ı nüzûl*'ünü[147] örnek alarak bazen kısaltarak bazen de genişleterek telif ettiği, alanında yazılmış en geniş kitaplardandır.[148] Süyûtî yaptığı sıralamada ikinci grupta, benzeri telif edilmiş veya edilebilecek eserler arasında zikretmiştir.[149] Yaklaşık dokuz yüz elli âyetin nüzûl sebebinin yer aldığı eserde zayıf rivayetler de bulunmaktadır. Genellikle *Celâleyn Tefsiri*'nin hâmişinde[150] yer verilerek birçok kez basılmıştır.[151]

***et-Tahbîr fî ulûmi't-tefsîr***

Ulûmü'l-Kur'ân'a dair Süyûtî'nin ilk eseri olan *et-Tahbîr* 872'de tamamlanmıştır. O, hocası el-Bulkînî'nin *Mevâkiu'l-ulûm fî mevâkii'n-nücûm* adlı eserini inceledikten sonra kaleme almıştır. Süyûtî *et-Tahbîr*'i yazdıktan sonra Zerkeşî'nin *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ını incelemiş ve *et-Tahbîr* adlı eserinden daha geniş açıklamalarda bulunduğu *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserini yazmıştır. Türkiye'de Halil Deniz tarafından *İmâm Süyûtî'nin et-Tahbîr fî İlmi't-*

---

[145] Neşredenler: Abdullah Muhammed ed-Dervîş, (Dımaşk/1983); Abdülkâdir Ahmed Atâ, (Beyrut/1986). Kitap, *Esrâru tertîbi'l-Kur'ân* Abdülkâdir Ahmed Atâ (Kahire/1976) ve *Tertîbü süveri'l-Kur'ân* es-Seyyid el-Cümeylî (Beyrut/1986) adlarıyla da yayımlanmıştır. Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

[146] Celâleddin es-Süyûtî, *Kur'ân Sûrelerinin Sıralanışındaki Sırlar*, çev. Mustafa Karakoç (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 9-166.

[147] Esbâb-ı nüzûl, bu konuda kaleme alınan en meşhur eserlerdendir. Kendisinden sonra yazılan kitaplara kaynak olmaktadır. Celâleddin es-Süyûti, *El-İtkan Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1983), 1/59.

[148] Celâleddin es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.); Karahan, "es-Suyûtî", 9/261.

[149] Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 107.

[150] Hâmiş, hâşiye ve derkenar kelimeleriyle eş anlamlı olup bir kitabın kenarlarına yazılan açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren kısa not, demektir. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 466.

[151] Karahan, "es-Süyûtî", 9/261; Tülücü, "Celâlüddîn es-Suyûtî, Hayatı ve Eserleri", 6; Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

*Tefsîr Adlı Eserinin Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır.[152]

***Mu'terekü'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân***

Kur'ân-ı Kerîm'in i'cazından bahseden, bu konuda daha önce yazılanların hepsini toplayan bir mukaddime ve otuz beş bölümden oluşan bir eserdir.[153] Türkiye'de Naim Döner tarafından *Celaleddîn es-Süyûtî'nin Mu'tereku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kur'ân'ın İcâz Yönleri Açısından Değerlendirilmesi* adlı doktora çalışması yapılmıştır.[154]

***Müfhimâtü'l-akrân fî mübhemâti'l-Kur'ân***

Süyûtî'nin, Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün sûrelerde geçen müphem kelimelerle ilgili rivayetleri bir araya getirdiği küçük hacimli eseridir.[155] Kadı Bedreddîn İbn Cemâa (ö. 733/1333); Ebû'l-Kâsım es-Süheylî'nin (ö. 581/1185) *et-Ta'rîf ve'l-i'lâm*'ını[156] ve İbn-i Asâkir'in (ö. 636/1239) *et-Tekmîl ve'l-itmâm*'ını[157] bir araya getirerek *et-Tıbyân fî mübhemâti'l-Kur'ân* adlı eserini yazmıştır. Süyûtî, *Müfhimâtü'l-akrân fî mübhemâti'l-Kur'ân* adlı kitabının mukaddimesinde bu kitaptan faydalandığını fakat kendi eserine önemli eklemelerde bulunduğunu,

---

[152] Eser, Fethî Abdülkâdir Ferîd (Riyad 1402/1982) ve Züheyr Osman Ali (Katar, ts.) tarafından neşredilmiştir. Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201; İmamoğlu, *Celâleddîn es-Suyûtî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri (el-İtkân Örneği)*, 226; Halil Deniz, *İmâm Süyûtî'nin et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr Adlı Eserinin Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 23-86.

[153] Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır (nşr. Muhammed el-Bicâvî, I-III, Kahire 1973; Beyrut 1988). Celâleddin es-Süyûtî, *Muʿterekü'l-akrân fî iʿcâzi'l-Kurʾân* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988); Tülücü, "Celâlüddîn es-Süyûtî, Hayatı ve Eserleri", 7.

[154] Naim Döner, *Celaleddîn es-Süyûtî'nin Mu'tereku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kur'ân'ın İcâz Yönleri Açısından Değerlendirilmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 93-301.

[155] Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû*, 292; Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

[156] *et-Ta'rîf ve'l-i'lâm*, mushaf tertibi esas alınarak yazılan kitapta müphem kelimelerin delâletleri gösterilmiş, ara ara hadislerden faydalanılmıştır. Mübhemâtü'l-Kur'ân'a hasredilmiş ilk eserdir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/30-32.

[157] *et-Tekmîl ve'l-itmâm*, Mâlikî fakihi olan İbn Asker el-Gassânî'ni, es-Süheylî'nin *et-Taʿrîf ve'l-iʿlâm* isimli eserinin üzerine yazdığı zeylidir. Kur'ân-ı Kerîm'de haklarında âyet nâzil olan kişileri tanıtmak amacıyla yazılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Abdülhâdî Muhammed, "İbn Asker El-Gassânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/328-329

ifadelerinin veciz olduğunu ve her sözü söyleyene isnat etmesi bakımından kitabının bu üç kitaptan daha önemli olduğunu ifade etmiştir.[158]

Süyûtî, kitabında müphem kelimeleri açıklarken isrâiliyattan faydalanmış ve bunu da diğer eserlerinde olduğu gibi geçmiş bütün rivayetleri toplama adına yapmıştır.[159] Eser, alanında son çalışma olarak kabul edilmektedir.[160]

***el-Mühezzeb fimâ vaka'a fi'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb***

Süyûtî bu eserinde Arap diline sonradan girmiş olan ve Kur'ân'da yer alan Arapçalaşmış kelimeleri listelemiştir. Arapçalaşmış yüz yirmi beş kelimeyi, harf sırasına göre çalışmıştır. Bu çalışmayı yaparken aynı harfle başlayan kelimelerde alfabetik sıralamayı gözetmiştir.[161] Süyûtî ile samimi ilişkiler geliştiren dönemin Mısır Abbâsî Halifesi Mütevekkil-Alellah Abdülazîz b. Ya'kûb (902-903/1497), Süyûtî'den bu kitabını farklı dillere göre yazmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine kitabının muhtasarını *el-Mütevekkilî fîmâ verede fi'l-Kur'ân bi'l-lugâti'l-Habeşiyye ve'l-Fârisiyye ve'r-Rûmiyye ve'l-Hindiyye ve's-Süryâniyye ve'l-'İbrâniyye ve'n-Nabatiyye ve't-Türkiyye ve'z-Zenciyye ve'l-Berberiyye* adıyla düzenleyerek telif etmiştir.[162] Türkiye'de ise bu eser hakkında Yusuf Bildik tarafından *Suyûtî ve el-Muhezzeb fî mâ vaka'a fi'l-Kur'ân mine'l-mu'arrab Adlı Eseri* adlı yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır.[163]

***Hamâ'ilü'z-zehr fî fezâ'ili's-süver***

Süyûtî, Fezâilü'l-Kur'ân'a dair yazılmış olan pek çok eserde mevzu haberlerin fazlaca yer aldığını, kendi yazdığı bu eserde ise Kur'ân'ın faziletine dair

---

[158] Celâleddin es-Süyûtî, *Müfhimâtu'l-Kur'ân fî mübhemâti'l-Kur'ân*, çev. Mustafa Deyb el-Bağğa (Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1982), 7.

[159] Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûti ve cühûdühû*, 340.

[160] Leiden 1839; Kahire 1309; Beyrut 1976 tarihli muhtelif baskıları bulunan eseri ayrıca İyâd Hâlid et-Tabbâ' (Beyrut 1986) ve Mustafa Dîb el-Bugâ (Dımaşk 1991) yayımlamıştır. Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

[161] İmamoğlu, *Celâleddîn es-Suyûtî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri (el-İtkân Örneği)*, 83; Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

[162] Kahire 1306; Dımaşk 1348; nşr. Abdülkerîm ez-Zebîdî, Beyrut 1988. Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

[163] Yusuf Bildik, *Suyûtî ve el-Muhezzeb fî mâ vaka'a fi'l-Kur'an mine'l-mu'arrab Adlı Eseri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı Arap Dili Ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 51-115.

mevzu olmayan hadisleri bir araya getirdiğini ifade etmiştir. *Tedrîbü'r-râvî*[164] ve *İtkân*'da bu kitaba işaret etmiştir.[165] Berlin'de bir nüshası bulunmaktadır.[166]

***Merâsıdü'l-metâli' fî tenâsübi'l-makâtı' ve'l-metâli'***

Sûrelerin başları ile sonları arasındaki münasebeti anlatan bir risaledir. Eser, 1994 yılında Süleyman Mollaibrâhimoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.[167]

***Kebtü'l-akrân fî ketbi'l-Kur'ân***

Kur'ân-ı Kerîm tarihine ilişkin iki eserinden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'in yazım kurallarını anlatır. Eserin günümüze intikali hususunda bilgi bulunmamaktadır.[168]

***Şerhu'ş-Şâtıbiyye***

Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) Hırzü'l-emânî olarak adlandırılan kırâat-i seb'aya dair kaleme aldığı kasidesinin (eş-Şâtıbiyye) şerhidir. Kısa beyanatlardan oluşmaktadır. Süyûtî'nin 884'te (1479) tamamladığı bu eseri 1424/2004 yılında Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kusay Kahire'de, 1428/2007 senesinde Abdullah b. Abdurrahman eş-Şeşerî ile Muhammed b. Fevzân el-Ömer Riyad'da Şerhu Kasîdeti'l-İmâm Ebi'l-Kâsım eş-Şâtıbî adıyla yayımlamıştır.[169]

***ed-Dürrü'n-nesîr fî kırâ'ati İbn Kesîr***

Şürbacî, bu eserin Süyûtî'nin görüşlerinden rücû ettiği kitaplarından olduğunu söylemiştir.[170]

***Dercü'l-'ulâ fî kırâ'ati Ebî Amr b. el-Alâ***

Süyûtî, bu risalenin ismini *et-Tehaddüs*'de zikretmiştir. Şürbacî'ya göre görüşlerinden rücû ettiği eserlerindendir.[171]

---

[164] *Tedrîbü'r-râvî*, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin *Mukaddime*'sini özetleyen Nevevî'nin *et-Takrîb ve't-teysîr*'ine Süyûtî'nin yazdığı şerh. Celâleddin es-Süyûtî, *Tedrîbü'r-Ravi fi Şerhi Takribi'n-Nevevi,* thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Farayabi (Daru Taybe, ts.).

[165] Süyûtî, *el-İtkân*, 4/120.

[166] Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

[167] Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Celalüddin es-Suyuti ve Surelerin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebetle İlgili Merasidü'l-Metali' fi tenasübi'l-mekati ve'l-metali' İsimli Eseri* (İstanbul: Dernekpazarı Köyleri Kültür ve Dayanışma, 1994).

[168] Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 115; Mertoğlu, "Süyûtî", 38/198-201.

[169] Mertoğlu, "Süyûtî", 38 /198-201.

[170] Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû,* 230.

### 1.6. İLMİ SEYAHATLERİ

Gençlik yıllarında ilim öğrenmek için Yemen, Şam, Hind, Hicaz, Mağrib ve Tekrur (Batı Sudan)'a gitmiştir.[172] Bazılarına göre ise bu beldelere Süyûtî değil kitapları gitmiştir. *Hüsnü'l-Muhadara* adlı eserindeki "seferat/kitaplar yayıldı" ifadesi "sefertü/ben gittim" olarak okunmuştur.[173] Ayrıca Süyûtî, Mısır'ın Dimyat, Peyyum, İskenderiye ve Mahallah gibi şehirlerini ziyaret etmiştir.[174] Hicaz seyahati esnasında bir sene Mekke'de kalmıştır.

### 1.7. İLMİ TARTIŞMALARI

Süyûtî'nin meslektaşları ile tartışmaları meşhurdur. Öğrencilik zamanlarında başlayan 906'da (1500) uzlete çekilmesine kadar süren bu tartışmalara çoğunlukla bir görüş ayrılığı, bir eleştiriye cevap vermesi veya fetvayı reddetmesi gibi nedenlerle girmiştir. Fetvasını verirken çekinmez, söylenmesi gerekeni olması gerektiği gibi söylerdi. Süyûtî genellikle bir mesele üzerinde detaylıca düşünmeden konuşmaz ve fetva vermezdi. Oysa fetva sorulan diğer âlimler, düşünmeden fikrini beyan eder ve araştırılması geren meselelerde hata yapabilirdi.[175] Bu tartışmalar daha çok çeşitli ilimlere dair meseleler veya intihal suçlamaları yüzünden cereyan etmiştir. Tartışmaların asıl sebebi: Süyûtî'nin kendisini 9. yüzyılda hadis, fıkıh ve nahiv ilimlerinde kimsenin ulaşamadığı mutlak müctehid seviyesine ulaşmaya güç yetiren tek kişi olduğunu açıklaması ve kendini müceddid olarak kabul etmesidir. Süyûtî'nin herkesin kendisinin ilminden faydalandığını belirtmesi ve çağdaşlarını ilmî açıdan hafife alması[176] ve onları cehaletle suçlaması da söz konusu tartışmaların sebeplerindendir.[177]

Muhammed b. Abdulmun'im el-Cevcerî (ö. 889/1484), çağdaşları hakkındaki medh ve zemminde çoğunlukla haddi aşan hadis âlimi Şemseddin es-Sehâvî, Şemseddin el-Bânî, Hanefî fakihi İbnü'l-Kerekî (ö. 922/1516) ve Buhârî

---

171 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 121; Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû*, 230.
172 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/338; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, ed. Ali Sözer (İstanbul: Semerkant Basım Yayın Dağıtım, 2014), 2/231; Ünver, *Tefsirde Öteki Celâleyn'de İsrâiliyyat*, 109.
173 Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 44; Sartain, *Celâleddîn Süyûtî Hayatı*, 29.
174 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4/66; Sartain, *Celâleddîn Süyûtî Hayatı*, 35; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 231.
175 Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 183-185; Sartain, *Celâleddîn Suyûtî Hayatı*, 41.
176 Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/338; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4/69.
177 Sartain, *Celâleddîn Suyûtî Hayatı*, 39.

şârihlerinden Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1517) Süyûtî'nin muhaliflerinin en meşhurlarındandır.[178]

## 2. ED-DÜRRÜ'L-MENSÛR

Eserin tam adı *ed-Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*'dur. Ferağ kaydından[179] anlaşıldığına göre yazımı 898'de (1493) tamamlanmıştır.[180] Süyûtî'nin tefsir alanında yazdığı en meşhur eseridir. Tefsir tarihinde rivayet tefsiri alanında doğuda, batıda ve Mısır'da olmak üzere meşhur üç büyük eser kaleme alınmıştır. Doğuda telif edilen Taberî'nin *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*'ı, batıda telif edilen İbn Atiyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*'i ve Mısır'da telif edilen ise Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı tefsiridir.[181]

*ed-Dürrü'l-Mensûr* ilk defa, hicrî 1314 senesinde Yemen Matbaası'nda büyük boy 6 cilt olarak basılmıştır. Bu basımın üst kısmında kamus yazarı Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415), tefsir konusunda İbn Abbâs'a (ö. 68/687-88) isnat edilen rivayetlerden derlediği *Tenvîru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbâs* eseri bulunur. Bu baskıda âyetler numaralandırılmamış ve noktalama işaretleri kullanılmamıştır. Rivayetler birbirinden aralarına konulan küçük bir yıldız (*) simgesiyle ayrılmıştır. Hicrî 1377 senesinde Tahran'da Mektebetü'l-İslâmiyye'de Muhammed Emin Demc tarafından yayımlanmıştır. Ardından hicrî 1403 yılında Dârul-Fikr tarafından Beyrut'ta 8 cilt olarak basılmıştır. Bu baskıda âyetler numaralandırılmış ve sûre adları sayfa üstlerinde kaydedilmiştir. Metinlerin arasında zikredilen âyetler özel işaretler içine alınarak dipnotlarında sûre adları ve âyet numaraları belirtilmiştir. Hadis ibareleri de çift parantez içine alınmıştır. Böylelikle gerekli noktalama işaretlerinden faydalanılarak eserden kolayca istifade edilmesi amaçlanmıştır.[182]

*ed-Dürrü'l-Mensûr*'un Türkçeye çevirisi Zekeriya Yıldız tarafından Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî'nin 17 ciltlik tahkikli baskısından yapılmıştır. Bu eser,

---

[178] Sartain, *Celâleddîn Suyûtî Hayatı*, 40-56; Tabbâ', *Hâfız Celâluddîn Süyûtî*, 80-86; Özkan, "Süyûtî", 38/202-204; Yıldırım, "Suyuti'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehavi-Suyuti Çekişmesi Bağlamında)", 153-179.

[179] Ferâğ kaydı, müstensihlerin yazma eserlerin genellikle sonuna koydukları ve genellikle istinsah işinin kim tarafından yapıldığına ve hangi sene, ay, gün veya gecede, saat kaçta tamamlandığına dair kısa bilgiler veren cümledir. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 376.

[180] Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû*, 250.

[181] Emîn el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör (İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995), 25-28.

[182] Süyûtî, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 1/20; Şürbacî, *el-İmâm es-Süyûtî ve cühûdühû*, 248.

içinde nâdir hadis kaynaklarından yüzlerce alıntı bulundurması sebebiyle hadis kitabı olarak düşünülmüş ve *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri* adıyla Kasım 2012 yılında Ocak Yayıncılık tarafından 16 cilt olarak basılmıştır.

### 2.1. TEFSİRE DAİR TEKNİK BİLGİ

Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr*'dan önce tefsir alanında iki eser daha yazmıştır. Birincisi Fatiha sûresinin ilk altı âyetiyle Kevser sûresinin tefsirini yazmaya teşebbüs ettiği *Mecma'u'l-bahreyn ve matla'u'l-bedreyn* adlı dirâyet tefsiridir. İkincisi ise *Tercümânu'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Hz. Peygamber'e muttasıl senedlerle ulaşmış olan ve 10.000 civarında rivayeti içeren bir tefsirdir.[183]

Süyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı tefsirinin kısa mukaddimesinde; *ed-Dürrü'l-Mensur*'dan önce yazdığı *Tercümânü'l-Kur'ân* adlı eserinde peygamber ve ashâbından gelen bütün rivayetleri senetleri ile birlikte topladığını ifade etmektedir. Ancak bu metodun okuyucu tarafından rağbet görmemesi üzerine senetleri hazfederek sadece metinlerden oluşacak ve uzun metinleri de kısaltmak yoluyla okuyucunun sadece konu ile alakalı metinlere daha rahat ulaşacağı bir tefsir yazmayı amaçladığını belirtmektedir. Telif ettiği bu muhtasar eserini de "*ed-Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*" olarak isimlendirdiğini ifade etmektedir."[184]

### 2.2. TEFSİRİN METODU

Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'u, *Tercümânü'l-Kur'ân* adlı tefsirindeki rivayetlerin senetlerini kısaltarak onun muhtasarı olarak rivayet metodu ile hazırlandığı daha önce ifade edilmişti. O, bu eserinde sadece ulaşabildiği bütün rivayetleri bir araya getirip toplamayı hedeflemiştir. Rivayetlerin sıhhat derecesi ne olursa olsun tahkik ve tenkide tâbî tutmadan eserine almıştır. Tefsirle alakalı ulaşabildiği ne kadar hadis, rivayet ve söz var ise bunları bir araya getirerek devâsâ ansiklopedik bir külliyat oluşturmuştur. Süyûtî başta *el-itkan fî ulûmi'l-Kur'ân* olmak üzere diğer kitaplarından ve diğer müfessirlerin yaptığından farklı olarak *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da tefsirinin metodundan bahsetmemiştir.

---

[183] Süyûtî, *el-İtkân*, 4/222.
[184] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/3-4.

Bu çalışmada eser üzerinde yapılan incelemeler sonucunda ulaşılan çıkarımlara dayalı olarak Süyûtî'nin tefsirinde izlediği yöntem, aktardığı rivayetler üzerinden tespit edilmiştir. Ancak tefsirindeki metodun ayrı bir araştırma konusu olması nedeniyle burada detaylı bir açıklama yapılmayacaktır. Bu başlık bizim konumuzun sınırları dışında olmasına rağmen okuyucuya eseri tanıtmak ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için Süyûtî'nin tefsirindeki metodu hakkında genel hatlarıyla bilgi vermek tercih edilmiştir. Onun metoduna dair özet mahiyetinde sayılabilecek bilgiler şu şekilde sınıflandırılabilir:

### 2.2.1. Kur'ân'ı Kur'ân ile Tefsiri

Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi anlamamızı sağlayan ilk kaynak hiç şüphesiz ki Kur'ân'ın kendisidir. Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri Hz. Peygamberin uyguladığı bir metottur.[185] Bu sebeple âlimler Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine önem vermektedirler. En iyi anlama biçimi olmasına rağmen Süyûtî, nâdir olarak kapalı olan bir âyetin mânasını başka bir âyetle tefsir etmiştir. Burada onlardan birkaç tanesini zikredeceğiz: Ele alınacak ilk örnek Bakara sûresi 37. âyettir. Süyûtî, "*Bunun üzerine Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı ....*" bölümündeki "*bazı kelimeler*" ibaresini A'râf sûresi 23. âyetteki "*Dediler ki: 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!*" dua ile açıklamaktadır.[186] Bu konuda verilecek diğer bir örnek En'âm sûresi 82. âyettir. Süyûtî bu âyetin "*İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.*" kesitindeki "*haksızlık bulaştırmayanlar*" ifadesini Lokmân sûresinin 13. âyetindeki "*…çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır*" kesit ile tefsir etmiştir[187] ve bunun şirk olduğunu bir âyeti başka bir âyetten yola çıkarak izah etmiştir. Bu konuda vereceğimiz son örnek A'râf sûresi 53. âyete aittir. Süyûtî bu âyette geçen "*te'vil*" kelimesini Yusuf sûresi 100. âyette geçen "*...işte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş…*" ifade ile açıklamıştır.[188] Genellikle müfessirler Fâtiha sûresi 7. âyette geçen *"…nimetine erdirdiklerinin yoluna…"* ifadesini Nisâ sûresi 69. âyetteki "*Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih*

[185] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 37.
[186] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/317.
[187] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/116.
[188] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/416.

*kişilerle beraberdirler…"* ibare ile açıklamışlardır.[189] Fakat Süyûtî tefsirinde bu açıklamaya yer vermemiştir. Verilen bu örneklere göre Süyûtî'nin nâdiren de olsa âyeti âyetle tefsir etme metodunu kullandığı söylenebilir.

### 2.2.2. Kur'ân'ı Hadis ile Tefsiri

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini ifade eden sünnet, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirinden sonra itimat edilen ikinci asıl kaynaktır. Süyûtî, eserinin rivayet tefsiri olması sebebiyle âyetleri çoğunlukla hadislerle tefsir etmiştir. Kendisi hadis ilminde rivayet ve dirâyet alanında uzman olmasına rağmen eserinde sadece rivayetleri nakletmekle yetinmiştir. Süyûtî, tefsirinde rivayetlerin sıhhatleri konusunda hemen hemen hiçbir görüş beyan etmemiştir. Kur'ân'ı hadisle tefsir ederken aşağıda zikredeceğimiz bazı metotları izlemiştir.

***Kur'ân'ı sahih hadisle tefsir etmesi***

Süyûtî, Bakara sûresinin 36. âyetinin[190] tefsirinde şu rivayeti zikretmektedir:

> "Buhâri (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915), İbn Mâce (ö. 273/887), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) eserlerinde, el-Âcurrî (ö. 360/970) *eş-Şerîa*'da[191] ve Beyhakî (ö. 458/1066) *el-Esmâ ve's-Sıfât*'ta,[192] Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakleder: 'Hz. Âdem ve Hz. Mûsâ karşılıklı münakaşa ettiler. Hz. Mûsâ: 'Sen, insanları saptırıp cennetten çıkarılmalarına sebep Âdem'sin' deyince, Hz. Âdem: 'Sen de, Allah'ın kendisine her türlü ilmi verdiği ve risaletiyle seçtiği Mûsâ mısın?'

---

[189] Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1999), 1/221; Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1420), 1/140.

[190] "*Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de 'Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır.' dedik."*

[191] *Kitâbü'ş-Şerîʿa,* Âcurrî'nin, İslâm inanç esaslarını Kur'ân ve sünnetin ışığında değerlendirerek sapık fırkaların görüşlerini eleştirdiği ve reddettiği eseridir. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdullâh el-Bağdâdî el-Âcurrî, *eş-Şerîʿa*, thk. Abdullâh b. Ömer b. Süleymân el-Demîcî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999).

[192] *Esmâ ve's-sıfât,* Beyhakî'nin, Allah'ın isimlerini kitap, sünnet ve icmâa dayanarak anlattığı ve Allah'ın bilinen doksan dokuz isminin haricinde başka isimleri olduğunu da zikrettiği eseridir. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Esmâʾ ve's-sıfât*, ed. Abdullah b. Muhammed Hâşidî (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1993).

diye sordu. Hz. Mûsâ: 'Evet' cevabını verince, Hz. Âdem: 'Ben yaratılmadan önce benim için takdir edilen bir şey sebebiyle mi beni kınıyorsun?' dedi."[193]

Süyûtî, tefsirinde müelliflerden nakil yaptığında çok meşhur olan eserlerinin isimlerini zikretmek yerine sadece müellifin ismini zikretmeyi tercih etmiştir. Ancak meşhur olmayan farklı bir eserinden alıntı yaptığında ise müellif ile birlikte alıntı yaptığı eserin ismini de zikretmiştir. Aynı zamanda âlimlerin vefat tarihlerini dikkate alarak rivayetleri sıralamaktadır. Fakat rivayetin sıhhati ve derecesi hakkında bilgi vermemektedir.

***Sahih hadise sahih olmayan rivayetler ekleyerek tefsir etmesi***

Süyûtî İsrâ sûresinin 1. âyetinin[194] tefsirinde Yezîd b. Ebî Mâlik vasıtası ile Enes'ten (r.a.) (ö. 93/711-12) İsrâ ve Miraç hadisesini anlatan uzunca bir rivayet nakletmiştir.[195] İbn Kesîr, bu rivayette gariplikler ve acayiplikler vardır, demiştir.[196] Süyûtî, sahih rivayetin içindeki garip ve sahih olmayan kısımları uyarmadan ve belirtmeden kitabına almakta bir beis görmemiştir.

***Zayıf, münker ve illetli hadisle tefsir etmesi***

Süyûtî, konu hakkında elde ettiği bütün rivayetleri toplamayı amaçlamıştır. Bu sebeple tefsirinde münker, illetli ve isrâiliyat türü rivayetlere çok fazla yer vermiştir. Bu rivayetleri aktarırken sıhhatine yönelik herhangi bir tenkitte bulunmamıştır. Yaklaşık olarak seksen üç yerde sahih senetle, altmış iki yerde hasen, yüz on dört yerde merfu, otuz dokuz yerde ceyyid,[197] yüz otuz yerde zayıf ve üç yerde çok zayıf olarak belirtmiştir. Bu konuda şu örnekleri verebiliriz:

---

[193] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/291; Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh* (Bulak, Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1311), "Kader", 11, "Enbiyâ", 31; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsü'l-arabiyye, 1955), "Kader", 13; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Mektebetü'l-Asriyye, 2009), "Sünnet", 17; Ebû İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, ed. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuâd Abdülbâki (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), "Kader", 2; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, ed. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), "Tefsir", 2; Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), "Sünnet", 10.

[194] "*Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.*"

[195] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 5/12-15.

[196] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 5/12-15.

[197] Ceyyid, muhaddisler delil olmaya elverişli hadisleri sahih ve hasen terimleriyle ifade etmenin

"Dârekutnî (ö. 385/995), 'zayıf isnâdla' İbn Ömer'den (r.a.) (ö. 73/693) bildirir: Allah'ın Resûlü şöyle buyurdu: 'Cibril bana vahiy getirdiği zaman ilk olarak besmeleyi okurdu."[198]

"İbn Cerîr (ö. 310/923) tefsirinde ve İbn Adî (ö. 365/976), *el-Kâmil*'de,[199] İbn Merdûye (ö. 410/1020) eserinde ve Ebû Nuaym (ö. 219/834), *el-Hilye*'de,[200] İbn Asâkir (ö. 571/1176) *Târih Dimeşk*'te[201] ve Sa'lebî "çok zayıf bir senetle", Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-94) bildirir: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Îsâ b. Meryem'i annesi öğrenmesi için okula gönderdi. Öğretmen kendisine: 'Bismillahirrahmanirrahim, yaz' deyince, Hz. Îsâ: 'Bismillah nedir?' diye sordu. Öğretmen: 'Bilmiyorum' cevabını verince, Hz. İsâ şöyle dedi: 'Be, Allah'ın Cemâli, Sin, Allah'ın Yüceliği, Mim, Mülkü demektir. Allah, bütün ilâhların ilâhıdır. Rahman, dünya ve âhirette merhamet eden, Rahîm ise âhirette merhamet eden demektir."[202]

"Hatîb (ö. 463/1071), *Tâli't-Telhîs*'te[203] Enes'ten (r.a.) "merfu olarak" bildirir: 'Kim, üzerinde besmele yazan bir kâğıdı Allah'ı ta'zîm için, basılmasın diye yerden kaldırırsa Allah katında sıddîklerden yazılır ve anne babası kâfir olsalar bile azapları hafifletilir."[204]

---

yanında lügat bakımından aynı anlama gelen ceyyid kelimesini de kullanmışlardır. Bununla senedlerin sağlamlığını kastetmişlerdir.

198 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/30.

199 *el-Kâmil fî duʿafâʾi'r-ricâl*, 2200'den fazla zayıf râvinin biyografisini içeren eser. Ebû Ahmed b. el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî duʿafâʾi'r-ricâl*, ed. Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut, Lübnan: Kütübü'l-İlmiyye, 1998). 1/78-269.

200 *Hilyetü'l-evliyâʾ ve tabakâtü'l-asfiyâʾ,* sûfî, zâhid ve âbidlerin yaşam hikâyelerini onları savunmak ve haklarında öne sürülen suçlamalarla alakaları olmadığını göstermek için yazılan eser. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hılyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/3-27.

201 *Târîhu medîneti Dımaşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhihâ min varidîhâ ve ehlihâ,* Dımaşk ve Suriye'deki diğer bazı şehirler hakkında bilgi veren eser. Abdülkerim Özaydın, "Târîhu Medîneti Dımaşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/691-706.

202 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/38-39; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdülmuhsin Türkî (Beyrut: Dâru'l-Hecr, 2000), 1/119; Ebû Ahmed b. el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî duʿafâʾi'r-ricâl*, ed. Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut, Lübnan: Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1/493; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 1/119. İbn Kesîr, alıntıladığımız rivayet hakkında 'cidden gariptir ve isrâiliyattandır' demiştir.

203 *Tâli't-Telhîs*, Hatîb el-Bağdâdî, ravilerin isimlerinin yazılışları aynı ya da benzer olanlarının birbirleriyle karıştırılmaması için açıklamalarda bulunduğu *Telhîsu'l-muteşâbih* adlı bir kitap yazmıştır. Sonra da bu eser üzerine *Tâli't-telhîs* olarak adlandırdığı bir zeyil kaleme almıştır. M. Yaşar Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/452-460.

204 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/52.

Tespit ettiğimiz kadarıyla Süyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da sınırlı sayıda rivayetlerin sıhhatine ilişkin çok az bir bilgilendirme yapmıştır.

### 2.2.3. Kur'ân'ı Sahâbe Sözleri ile Tefsiri

Hz. Peygamberden sonra tefsir alanında en önemli rol sahâbenindir. Onlar, tefsiri bizzat Allah Resûlünden işitmişlerdir. Vahyin nüzûlüne ve âyetlerin nüzûl sebeplerine şahit olmuşlardır. Zihinlerinin arı duru olması nedeniyle içtihatları sonraki nesillere göre daha kıymetlidir. Rivayet tefsiri olan *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da sahâbeden çokça rivayet bulunmaktadır. Süyûtî'nin sahâbeden en çok rivayette bulundukları arasında Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Übey b. Kâ'b (ö. 33/654), Ebû Hüreyre ve Ebû Zer (ö. 32/653) bulunmaktadır.

Söz konusu tefsirin her sayfasında sahâbeden rivayetler nakleden Süyûtî'nin özellikle İbn Abbas'tan rivayette bulunmadığı bir sayfa yok gibidir. Konumuz itibarı ile incelediğimiz A'râf sûresi 189 ve 193. âyetlerin tefsirinde otuz üç rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden on ikisi sahâbeden nakledilmiş olup yedisi İbn Abbas'tandır. Yine Sâd sûresi 21 ve 24. âyetlerin tefsirinde toplam altmış altı rivayet vardır. Bunlardan on yedisi sahâbeden rivayet edilmiş olup on tanesi İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Müfessir, bu rivayetleri sahih-zayıf ayrımına gitmeden ve tercihte bulunmadan aktarmıştır.

### 2.2.4. Kur'ân'ı Tâbiîn Sözleri ile Tefsiri

Tâbiîler tefsiri, sahâbeden işiterek nakletmiş, semâ olmayan durumlarda, kendi içtihatlarına müracaat etmişlerdir.[205] Süyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'u rivayet tefsiri metodu ile telif etmesi sebebiyle, tâbiîn rivayetlerinden fazlaca faydalanmıştır. O, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (ö. 108/726), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Katâde b. Diâme (ö. 117/735) ve Süddî (ö. 127/745) gibi birçok tâbiînden rivayet nakletmiştir. Ayrıca Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), ve Abdilazîz b. Cüreyc (ö. 150/767) gibi ehl-i kitaptan Müslüman olan tâbiîlerden çokça nakil yapmıştır.

[205] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 274.

### 2.2.5. Kur'ân'ı Câhiliye Şiiri ile Tefsiri

Câhiliye Arap şiiri, çoğunlukla Kur'ân'daki garip kelimelerin anlaşılması hususunda önemli bir kaynak olmuştur. Süyûtî, bazen âyetlerdeki garip ve müşkil lafızlara açıklık getirmek için Câhiliye Arap şiirinden faydalanmıştır. İncelemelerimize göre Fâtiha sûresinin tefsirinde şiirle istişhad eden rivayet nakletmezken Bakara sûresinin tefsirinde ise takriben yirmi altı yerde garip lafızları şiirle açıklayan rivayetler nakletmiştir. Naklettiği bu rivayetlerin büyük bir kısmı şiirle istişhad konusunda sahâbeden en meşhur olan İbn Abbas'ın istişhadda bulunduğu nakillerdir. Diğer sûrelerde de bu yöntemini devam ettirmiştir. Mesela; En'âm sûresinin 79. âyetindeki "hanîfâ" lafzını açıklamak için İbn Abbâs'tan, Hamza b. Abdilmuttalib'e ait olan şu dizeleri aktarmıştır:

"*İslâm'a ve sadece Allah'a has olan dine yöneltip*
*Allah gönlüme hidayet verdiğinde ona hamdettim*" ve
"*Bize, sadece Allah'a has olan bir dini gösterin*
*Çünkü siz bizim için kendilerine uyulan seçilmişlersiniz*"[206]

### 2.2.6. Kur'ân'ı Kırâat ile Tefsiri

Kırâat, Kur'ân'ın tilâvet şekli olup kırâat rivayetleri de tefsir faaliyetini zenginleştiren unsurlardandır. Süyûtî, tefsirinde kırâat rivayetlerini çokça kullanmıştır. Müfessir, önce kırâatle alakalı rivayetleri verip, sonra da tefsîrî mahiyetteki rivayetleri nakletmektedir. Kırâatle ilgili rivayeti, senedin sıhhat derecesini tahlil etmeden mütevatir, sahih veya şâzz gibi bir ayrım yapmadan ve açıklayıcı bilgi vermeden sahâbeye isnat ederek aktarmaktadır. Mesela, Fatiha sûresinin "اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ" âyetinin tefsirinde الصِّرَاط lafzı hakkında "Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'in, الصِّرَاطَ kelimesini ص harfiyle okuduğunu" başka bir rivayette de "Hamza'nın (ö. 156/773) bu kelimeyi الزِّرَاط şeklinde, ز harfiyle okuduğunu" nakletmektedir.[207] Zira ona göre kırâat ya mütevâtir ya sahih ya da şâzzdır. Naklettiği kırâat rivayetlerinin çoğunluğu da müdreçtir.[208] Kırâate senet ve rivayet merkezli bir yaklaşım sergilemektedir. Suyûtî dilbilimine tam anlamıyla vakıf

[206] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/114.
[207] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/74-75.
[208] Müdreç, Kur'ân-ı Kerîm'in aslından olmadığı halde bazı sahâbîlerin tefsir etme gayesiyle mushaf metni arasına ziyade ettikleri kelime. Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 233.

gerçek bir uzman olmasına rağmen, kırâat vecihlerinde dil bilimini değil de nakli öncelemektedir.[209]

### 2.2.7. Kur'ân'ı İsrâiliyat ile Tefsiri

Süyûtî Kur'ân-ı Kerîm ilimlerine dair yazmış olduğu en kapsamlı eseri olan *el-İtkân*'da isrâiliyat bahsine yer vermemiştir. Fakat rivayet tefsiri alanında yazılmış en geniş külliyata sahip olan *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda isrâiliyat türünde fazlaca rivayet nakletmiştir. Bu durum tefsirinin çok fazla eleştirilmesine neden olmaktadır. Naklettiği bu rivayetler genellikle yaratılış, peygamber kıssaları ve geçmiş kavimlerle alakalıdır. Süyûtî, hükmü okuyucuya bırakarak sahih, zayıf, münker, mevzu olduğuna bakmaksızın ve sıhhatine yönelik herhangi bir tenkitte bulunmaksızın konu hakkında bulduğu bütün rivayetlere yer vermektedir. Bu rivayetleri genellikle ehl-i kitaptan Müslüman olan Ka'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve Abdülaziz b. Cüreyc'ten nakletmektedir. Bu çalışmanın asıl konusu peygamberlerin ismet sıfatına dair isrâiliyat olması sebebiyle ikinci bölümde bu husus detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

### 2.2.8. Kur'ân'ı Esbâbü'n-Nüzûl ile Tefsiri

Esbâbü'n-Nüzûl, belirli bir sebebe bağlı olarak inmiş olan âyet veya sûrelerin iniş sebeplerinden bahsedip âyetin mânasının daha iyi kavranabilmesini sağlayan tefsir metodudur. Süyûtî tefsirinde, esbâb-ı nüzûlle ilgili rivayetler nakletmiştir. Bazı âyetlerin tefsirinde sebeb-i nüzûlün isnadını zikretmiş olmasına rağmen bir kaynak zikretmemiştir. Süyûtî, bazen tek bazen de birkaç sebeb-i nüzûl rivayeti zikretmiştir. Eserinde naklettiği bu rivayetlerle ilgili bir tercihi bulunmamaktadır. Süyûtî'nin sebeb-i nüzûl konusuna dair naklettiği rivayetlerden bir tanesi aşağıdaki örnekte görülmektedir. Bakara sûresi 186. âyetin tefsirine nüzûl sebebini anlatan rivayeti zikrederek başlamıştır:

> "İbn Cerîr eserinde Begavî (ö. 317/929) *Mucem*'de,[210] İbn Ebî Hatim, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdûye eserlerinde Sulb b. Hakîm kanalıyla Ensâr'dan bir adamdan, o

[209] Mustafa Yaman, *Suyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr Adlı Tefsirinde Kırâat Olgusu* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 39.

babasından, o da babasından bildirir: Adamın biri Resûlullah'a geldi ve: 'Yâ Resûlallah! Rabbimiz bize yakın mı? Onunla fısıldaşarak mı konuşalım? Yoksa bize uzak mı? Yüksek sesle mi ona seslenelim?' diye sorunca Hz. Peygamber sustu ve herhangi bir cevap vermedi. Bunun üzerine: '*Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim dâvetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler*'[211] âyet-i kerîmesi nazil oldu."[212]

Çalışmamızda Süyûtî'nin tefsir ilmine dair eserleri arasında daha önce zikrettiğimiz *Lübâbü'n-nukûl fî Esbâbi'n-nüzûl* adlı eseri bu alanda yazılmış en meşhur eserlerden biridir.

### 2.2.9. Kur'ân'ı Nesh ile Tefsiri

Nesh, tefsir ilminde üzerinde durulması gerekli olan konulardandır. Kur'ân'da nâsih ve mensuhun varlığını kabul edip mensuh âyetlerin sayısını yirmi ile sınırlayan Süyûtî, nesh konusundaki düşüncelerini *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*'da detaylı olarak zikretmektedir.[213] *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da nesh ile ilgili rivayetleri genellikle Nehhâs'ın (ö. 338/950) *Kitâbü'n-Nâsih ve'l-mensûh*'una[214] ve İbn Ebî Dâvûd'un (ö. 316/929) *el-Mesâhif*'ine[215] dayandırmaktadır. Bununla beraber nesh üzerine kaleme alınmış başka kitaplardan da rivayetlerde bulunmuştur. Şöyleki; Süyûtî kıblenin değişimi ile ilgili nâzil olan Bakara sûresi 142. âyetin[216] tefsirinde şu rivayete yer vermiştir:

---

[210] *Muʿcemü's-sahâbe*, eserde ashâbın hayatı ve rivayetleri alfabetik olarak hazırlanmıştır. Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed el-Beğavî, *Muʿcemu's-Sahâbe - Beğavî*, thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cekenî (Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1421/2000), 1/2-48.

[211] el-Bakara 2/186.

[212] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 2/259.

[213] Süyûtî, *el-İtkân*, 3/66-87.

[214] *Kitâbü'n-nâsih ve'l-mensûh*, Nehhâs'ın Kur'ân sûrelerinin içindeki nâsih ve mensuh âyetlerin ilgili rivayetlerle beraber gösterilmiş olduğu eser. Kitabın çeşitli baskıları yapılmıştır. Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, thk. Muhammed Abdü's-Selâm Muhammed (Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, 1408), 47-778.

[215] *Kitâbü'l-Mesâhif*, bazı sahâbîlerin özel mushaf nüshaları ve resmî mushafa dair yazılmış olan eser. Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-mesâhif*, thk. Muhammed b. Abduh (Kahire: el-Fâruku'l-Hadîse, 2002), 33-466.

[216] "*İnsanlardan bir kısım sefihler, 'Onları şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden vazgeçiren sebep nedir?' diyeceklerdir. De ki: 'Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini dosdoğru yola iletir.*"

"Ebû Dâvûd *en-Nâsih*[217] adlı eserinde Mücâhid yoluyla İbn Abbâs'ın şöyle dediğini bildirmektedir: 'Kur'ân-ı Kerîm'de ilk neshedilen hüküm, kıble konusundaki hükümdür. Ardından nâzil olan âyetle ilk tutulan oruç şekli (Aşure orucu) neshedildi"[218]

Rivayette bahsi geçen neshedilen ilk oruç şekli Bakara sûresinin 183 ve 184. âyetleri[219] ile neshedilmiştir.

Yine Süyûtî nesh konusunda şu rivayeti nakletmiştir:

"İbn Sa'd (ö. 230/845), İmâm-ı Ahmed (ö. 241/855), Buhârî, Müslim eserlerinde, Ebû Dâvûd *Nâsih*'te, İbnü'd-Durays, İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir (ö. 318/930), İbn Hibbân (ö. 354/965) eserlerinde, Beyhakî *Delâil*'de[220] Enes'ten (r.a.) bildirir: Allah Bi'rimaûne'de[221] öldürülenler hakkında 'Kavmimize haber verin ki, biz Rabbimize kavuştuk. O bizden razı oldu; biz de ondan razı olduk' âyetini indirdi ve bu âyetleri nesh edilinceye kadar okuduk."[222]

Yukarıda Bi'rimaûne'de öldürülenler hakkında zikredilen rivayet mensuh olup nâsihi bulunmamaktadır. Fakat Bakara sûresi 106. âyetin "*Biz neshettiğimiz (hükmünü bir âyetle değiştirdiğimiz) veya unutturduğumuz (geride bıraktırdığımız) bir âyetin yerine ya ondan daha hayırlısını yahut onun benzerini getiririz.*"[223] hükmüne göre Süyûtî, *el-İtkan*'da tilâveti neshedilen âyetlerin yerini Kur'ân'da

---

[217] Kaynaklarda Ebû Dâvûd'un eserinin adı *Nâsihu'l-Kurʾân ve mensûhuh* olarak geçmektedir.

[218] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 2/9.

[219] "*Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilirseniz- sizin için daha hayırlıdır.*"

[220] *Delâʾilü'n-nübüvve ve maʿrifetü ahvâli sâhibi'ş-şerîʿa*, Hz. Muhammed'in mûcizeleriyle nübüvvetini ispat etmeyi hedefleyen eser. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Delâʾilü'n-Nübüvve ve Maʿrifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerîʿa*, thk. Abdü'l-Muʿtî Kalʿacî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1408/1988).

[221] Bi'rimaûne, Kur'ân-ı Kerîm'i iyi bilen ve ehl-i Suffe'den olan yetmiş kadar sahâbînin İslâm'ı anlatmak için davet edilip şehid edildiği olay ve bu olayın geçtiği yer. Detaylı bilgi almak için bkz. Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 5/524-532.

[222] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/547.

[223] Tutarlı olmak adına çalışmamızda Diyanet Kur'ân Yolu Meâli'ni kullandık. Kur'ân Yolu Meâli'nde anlam şu şekilde verilmiştir: "*Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.*" Fakat bu âyetin meâlinde bizim tercih ettiğimiz mânaya daha yakın olması hasebiyle çalışmamızda Hasan Basri Çantay'ın *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*'ini kaynak olarak aldık. Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Milsan Basın Sanayi A.Ş.,1985), 1/34.

mevcut olup neshedilmeyen âyetlerin tutacağını söylemektedir.[224]

Süyûtî, her ne kadar Bi'rimaûne'de öldürülenler hakkında zikredilen rivayeti tefsirine almış olsa da o, *el-İtkan*'da neshin emir ve nehiylerde geçerli olduğunu, talep içermeyen cümlelerde nesh olamayacağına ifade etmektedir.[225] Bununla beraber müfessir, ulaşabildiği bütün nakilleri bir araya toplamak adına bu rivayeti tefsirine almıştır. Rivayetleri aktarırken tahkik, tenkit ve tercihte bulunmamış hükmü okuyucuya bırakmıştır.

### 2.2.10. Sûrelere Mukaddime ile Başlaması

Süyûtî, müstakil bir başlık altında zikretmese de metodolojik olarak her sûrenin başında bizim mukaddime olarak isimlendirdiğimiz bir bölüm serdetmiştir. İlk önce tefsirini yapacağı sûre hakkında ulaşabildiği rivayetler ışığında genel bilgiler vermiştir. Bunu yaparken de ilk olarak Mekkî veya Medenî oluşunu ortaya koymuş Medenî sûrede Mekkî âyet,[226] Mekkî sûrede Medenî âyetleri[227] tespit etmiştir. Bu konuda yaptığı nakilleri genellikle Nehhâs'a,[228] İbnü'd-Durays'a[229] (ö. 203/818) ve Ebu'ş-Şeyh'e[230] (ö. 369/979) dayandırmıştır. Süyûtî ulaşabildiği rivayetlere göre sûrenin ismini[231] ve âyet sayılarını zikretmiştir.[232] Bunun akabinde o, sûre ve âyetlerinin fazileti ile ilgili olarak okuyanlara verilecek olan sevaplardan söz eden rivayetleri sahih, zayıf, mevzû olarak ayırt etmeden aktarmıştır. Bu konuya Bakara ve Âl-i İmrân sûresinin fazileti, Âyetü'l-kürsî'nin faziletine dair zikrettiği rivayetler örnek verilebilir:

> "İmâm-ı Ahmed *Müsned*'inde Buhârî *Tarih*'inde, Müslim ve Tirmizî eserlerinde, Muhammed b. Nasr (ö. 294/906) bildiriyor: Nevvâs b. Sem'ân'ın naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Kıyamet günü, Kur'ân ve onunla amel edenler getirilir. Bakara ve Âl-i İmrân sûresi önlerine geçer' (Nevvâs der ki):

---

224 Süyûtî, *el-İtkân*, 3/87.
225 Süyûtî, *el-İtkân*, 3/68.
226 Medenî sûrede yer alan Mekkî âyetler; el-Hac 22/52-53-54-55.
227 Mekkî sûrelerde yer alan Medenî âyetlerin bazıları; el-En'âm 6/151-152-153; İbrâhîm 14/28-29; en-Nahl 16/126-127-128; eş-Şuâra 26/224-225-226-227; Lokmân 31/27-28-29; es-Secde 32/18-19-20; ez-Zümer 39/53-54-55; el-Müzzemmil 73/20. âyet.
228 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 10/5-152-269; 14/63-100-173.
229 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/8; 10/269; 14/63-100-173.
230 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/8; 14/63.
231 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/10.
232 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/11.

> Resûlullah onlarla ilgili hâlâ unutmadığım şu üç misali verdi: 'Bunlar iki bulut veya siyah iki gölgelik gibi ya da aralarından ışık sızan iki siyah gölgelik veya kanatlarını germiş saf saf kuşlardan oluşan sürüler gibi gelecekler ve bu sûreleri okuyan kişi için mücadele vereceklerdir.'[233]

Mukaddime bölümünde ulaşabildiği rivayetleri aktardıktan sonra âyetleri numaralandırmadan gruplandırarak tefsirini yaptığı âyetin hepsini vermemiş bir kısmını yazıp "…âyeti" veya "…iki âyeti" veya "…âyetleri" ifadesini ilave etmiştir. Tefsirine dair bilgisinin olmadığı, doğrudan veya dolaylı olarak açıklayıcı rivayet elde edemediği âyetleri hiç zikretmeden geçmeyi tercih etmiştir. Âyetleri, uzun Medenî sûrelerde bir âyet ya da iki âyet, kısa Mekkî sûrelerde ise âyet topluluğu olarak zikretmiş sonra da kelime ya da cümleyi naklettiği rivayetlerle açıklamıştır.

### 2.3. TEFSİRİN KAYNAKLARI

Süyûtî, eserinde tefsir ilmine ait olan ulûmü'l-Kur'ân, nâsih-mensuh, kırâatler, esbâb-ı nüzûl, mushaflar, fedâilu'l-Kur'ân gibi kaynakların yanı sıra sahîhler, câmîler, mu'cemler, müsnedler gibi hadis kitaplarından ayrıca megâzi, akaid, fıkıh, siyer, tarih, teracim, dil, şiir, fiten, âdâb ve zühd gibi farklı alanlardaki eserlerden de çokça nakillerde bulunmuştur.

Eserinde Kütüb-i tis'a[234] gibi meşhur kabul edilen hadis kaynaklarından rivayetler nakletmekle birlikte Firyâbî'den (ö. 212/827), Ebû Ubeyd'den (ö. 224/838), Saîd b. Mansûr'dan (ö. 227/842), Vekî' b. Ebû Şeybe'den (ö. 235/849), Abd b. Humeyd'den (ö. 249/863), İbn Cerîr'den, İbn Ebî Dâvûd'dan, İbnü'l-Münzir'den (ö. 318/930), Hâkim et-Tirmizî'den (ö. 320/932), İbn Ebû Hâtim'den, İbnü'l-Enbârî'den (ö. 328/940), Taberânî'den (ö. 360/971), Ebü'ş-Şeyh'den (ö. 369/979) ve İbn Merdûye'den naklettiği rivayetlere yer vermiştir.

Hicri 2. asırdan Malik b. Enes (ö. 179/795), Abdulmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc (ö. 150/767) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) gibi âlimlerin eserlerinin yanı sıra hicri 9. yüzyılda hocalarının da hocalığını yapmış olan İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimlerin tefsirleri de kaynakları arasında yer almaktadır. Aynı zamanda eserin

---

[233] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/98.

[234] Kütüb-i tis'a, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahih*'leri ile Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünenleri,* İmam Mâlik'in *Muvattâ*'sı ve Ahmet b. Hanbel'in *Müsned*'inden oluşmaktadır.

aslının sadece küçük bir bölümünün günümüze ulaştığı kitaplardan rivayetler aktarmıştır. Süyûtî, ulaşabildiği bütün rivayetleri tefsirine alması ile nüshaları kaybolmuş eserlerdeki rivayetlerin günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Bu durum *ed-Dürrü'l-Mensûr*'un önemini arttırmaktadır. Böylece tefsir ilmi ile uğraşan hiç kimse bu tefsire kayıtsız kalamamaktadır.[235]

## 2.4. ESERİNDE TEFSİR DIŞI KONULAR

Süyûtî tefsirinde Hacerülesved'in önemi, Hz. İbrâhim'in uğradığı imtihanlar ve Hz. Îsâ'nın öğütleri gibi meseleleri zikrederek bazen konu bağlamının dışında rivayetler nakletmiştir. Übey b. Kâ'b'ın mushafında Huld ve Hafd adıyla bulunan sûreleri (Kunut duaları), tefsirinin sonunda "Hal' ve Hafd sûreleri hakkında gelen rivayetler" başlığı altında bir bölüm olarak eklemiştir.[236] Bu ekleme, adı geçen sûrelerin de Kur'ân'dan olduğu intibasını vermiştir. Hâlbuki Übey b. Kâ'b'ın mushafında bu duaların olması, üzerine icmâ edilen Kur'ân-ı Kerîm'in karşısında bir değer ifade etmemektedir. Bununla beraber Süyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'a hatim duası hakkında gelen rivayetlerle ilgili de bir bölüm eklemiştir.[237]

Süyûtî, İbn Hacer'in *Esbâbü nüzûli'l-Kurʾân*[238] adlı eserinin mukaddimesi olan *el-Ucâb fî beyâni'l-esbâb* bölümünden uzunca bir alıntı ile kitabını sonlandırmıştır. Bu kısımda, İbn Hacer'den naklen, altı hadis imamıyla aynı tabakadan olan, İbn Ebî Hâtim, Taberî, İbnü'l-Münzir ve Abd b. Humeyd'in tefsirlerinden bahsetmektedir. Sonra İbn Abbâs'ın talebelerinden tefsir ilminde meşhur olmuş tâbiîlerden bahsetmiş, güvenilir ile zayıf olanları gerekçeleri ile belirtmiştir. Ardından tâbiûndan Katâde, Mukâtil b. Hayyân, Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Rabi' b. Enes (ö. 139-140/757), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Mûsa b. Abdurrahman es-Sekafî es-Senânî ve Süneyd'in tefsirleri hakkında kısa kısa bilgiler vermiştir.[239]

---

[235] Vehbe ez-Zühaylî, "es-Süyûtî İmâmu't-Tefsîr bi'l-Me'sûr fî'l-Karni'l-Âşir", *et-Türâsi'l-Arabî*, 51. (1993), 101-111; Mustafa İbrâhim el-Meşnî, "el-Usûlu'l-Âmme li menheci's-Süyûtî fî Tefsîrihi'd-Dürrü'l-Mensûr", *Mutah li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti* 10/3 (1995), 37-63.

[236] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 15/810-816.

[237] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 15/817-819.

[238] *Esbâbü nüzûli'l-Kurʾân*, hacimli bir cilt halinde olduğu belirtilen kitabın bir nüshası Karaviyyîn Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

[239] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 15/820-825.

# II. BÖLÜM

# ED-DÜRRÜ'L-MENSÛR'DA PEYGAMBER KISSALARINA İLİŞKİN İSRÂİLİYAT'IN İSMET SIFATI AÇISINDAN TAHLİLİ

## 1. İSMET SIFATI

### 1.1. İSMET SIFATININ LÜGAT VE ISTILAH ANLAMI

İnsanlara dinini öğretmesi için gönderilen peygamberlerin temel vazifeleri Allah ile kulları arasında elçilik yapmaktır. Bu vazifeyi icra etmeleri için peygamberler, kendilerini diğer insanlardan ayıran birtakım vacip sıfatlara sahiptirler. Bu sıfatlar; sıdk (doğru sözlülük), emanet (güvenilirlik), fetânet (akıllı, güçlü bir idrak ve ikna kabiliyetini haiz olmak), tebliğ ve ismettir.[240]

Allah tarafından seçilmiş ve günahlardan korunmuş olmak anlamına gelen ismet sıfatı, "a-s-m" kökünden türeyen; menetmek, korumak, güvenmek, sığınmak ve tutunmak anlamlarına gelen bir isimdir.[241] Bu sıfat için ayrıca Allah'ın, kulunu cezalandıracağı şeylerden muhafaza etmesi, koruması ve engel olması tanımı yapılmıştır.[242] Kur'ân'da ismet kavramı, pek çok âyette geçmekle birlikte birebir peygamberlerin ismetine delâlet eden bir anlamda kullanılmamıştır. Genel anlamda ise kurtarmak, mâni olmak ve korumak mânalarında gelmiştir.[243]

Istılahî olarak peygamberlerin güçleri yetmekle birlikte, günahlardan uzak durma melekeleri, Allah'ın peygamberleri, kendilerine özgü saf bir cevherle yaratması, onlara bedeni üstünlükler vermesi, zafer verip ayaklarını sabit kılması, sekine indirerek iç huzuru vermesi, kalplerini koruyarak ve başarı vererek onları koruması anlamlarına gelmektedir.[244] Bununla birlikte ıstılahta bir kimsenin günah işlemeye gücü yettiği halde Allah'ın onu günahtan ve mertebesini düşürecek davranışlardan koruması şeklindeki anlamı da kullanılmaktadır.[245]

Tanımını yaptığımız bu sıfat, peygamberlerin vasıflanmış olduğu diğer sıfatlarını da kapsamaktadır. Aynı zamanda peygamberlere ait tüm sıfatlar içinde en

---

[240] Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş* (İstabul: Ensar Neşriyat, 2017), 227.

[241] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî İbn Manzûr (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), *Lisânü'l-Arab*, 12/405-408.

[242] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/403.

[243] el-Mâide 5/67; Yûnus 10/27; Hud 11/43; el-Ahzâb 33/17; el-Mü'min 40/33.

[244] Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed el-Ma'rûf bi'r-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, Dâru'ş-Şâmiyye, 1412), 570.

[245] el-Mâide 5/67; Bekir Topaloğlu, *Mâtüridîyye Akaidi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 193.

çok tartışılan ve üzerinde görüş ayrılıkları oluşan sıfattır.[246] Bunun nedeni, ismet sıfatının Kur'ân'da dolaylı ve cüz'i olarak bulunmasıyla beraber[247] direkt ve külli olarak bulunmamasıdır. Bu durumda ismet sıfatı direkt naslardan değil de Kur'ân'da dolaylı olarak bahsi geçen âyetlerden aklî çıkarımların sonucunda ortaya konulmuştur.

Âlimler, tartışmalar neticesinde ismet sıfatını hem mahiyeti açısından kategorilere ayırmış hem de peygamberlerin nübüvvetten önce de korunup korunmadıklarına dair kapsam açısından belli başlı kategorilere ayırmışlar ve farklı görüşler sunmuşlardır. Bu konuları detayları ile birlikte müstakil başlıklar altında incelemenin yerinde olacağını düşünmekle birlikte kapsam açısından ismet sıfatı müstakil başlık olarak bizi tekrara düşüreceği için konumuz itibarı ile aşağıda sadece mahiyeti açısından peygamberlerin masumiyetini inceleyeceğiz.

## 1.2. PEYGAMBERLERİN MASUMİYETİ

### 1.2.1. İtikadda İsmet Sıfatı

İtikadî konulardaki ismet sıfatı hakkında İslâm âlimleri, nübüvvetten önce ve sonra peygamberlerin şirk ve küfürden korundukları hususunda ittifak etmişlerdir.[248] Allah'ın peygamberlere yüklemiş olduğu misyon gereği peygamberlerin tebliğ ettikleri tevhid ilkelerine ilk önce kendilerinin uymaları elzemdir. Hiçbir zaman peygamberlerin söylem ve eylemleri birbirine tezat olmamıştır. Eğer peygamberler, tebliğ ettikleri hükümlerin aksine davranış sergilemiş olsalardı bu durumda onların tebliğ ettiği din, insanlar nezdinde kabul görmezdi. Bu da nübüvvetin ruhuna aykırı ve maksada muhalif olurdu. Allah, insanlara örnek, rehber ve sarsılmaz delil (hüccet)[249] olmalarından dolayı fazl ve rahmetiyle peygamberleri küfür ve şirkten

---

246 Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 227.

247 "*Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.*" en-Necm 53/3-4; "*Sana okutacağız ve Allah öyle dilemedikçe unutmayacaksın. O, açık olanı da bilir, gizli olanı da.*" el-A'lâ 87/6-7; "*İşte o peygamberler, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir.*" el-En'âm 90/6.

248 Nureddîn es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, çev. Muhammed Aruçi (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007), 207; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *İsmetü'l-enbiyâ* (Kahire, 1986), 39.

249 "*Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir.*" en-Nisâ 4/165.

muhafaza etmiştir. İnsanların kalpleri onlara meyletsin ve ısınsın diye onları tüm insanlıktan farklı bir takım özelliklerle donatmıştır.

Peygamberlerin şirke ve küfre bulaşmadıklarına, Allah'ın varlığına ve birliğine iman ettiklerine dair Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur; "*Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin' diye vahyetmiş olmayalım.*"[250]

Bütün peygamberler çocukluklarında tertemiz, içerisinde isyan olmayan bir yaşam sürmüşlerdir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatından buna delil teşkil edecek örnekler mevcuttur. Peygamberimizin kendisine peygamberlik görevi verilmeden önce çocukluğunda ve gençliğinde putlara tapmadığı, putlar adına kesilen yiyecekleri yemediği ve neredeyse putların gölgesinden bile kaçındığı anlatılmaktadır.[251]

Buraya kadar peygamberlerin nübüvvetten önce ve sonra, doğumlarından ömürlerinin sonuna kadar şirk ve küfürden korunmuş oldukları ifade edildi. Çalışmada Hz. Âdem ve Hz. İbrâhim peygamberin kıssalarının geçtiği âyetlerin tefsiri için nakledilen İsrâliyat bilgileri, itikadda ismet sıfatı kapsamında incelenecektir.

### 1.2.2. Vahiyde İsmet Sıfatı

Mucize ortaya koymak suretiyle doğrulukları kesinlik kazanan peygamberlerin, sorumlu oldukları risalet vazifesini ifa ederken kasten veya sehven yalan söylemelerinin ya da aldıkları ilahi vahyi bozma suretiyle ihanet etmelerinin mümkün olmadığına ve bu konuda masum olduklarına dair âlimler icma etmişlerdir.[252] Onların görevi, yüklendikleri risalet vazifesi gereğince Allah'tan aldıkları mesajı eksiksiz olarak uygulamak ve insanlara ulaştırmaktır. Şayet peygamberler tebliğ ettikleri şeyler ve ümmetin aydınlatılması konusunda yalan söylerlerse bu, Allah'ın kendilerine verdiği tebliğ vazifesine ters düşmektedir.[253] Peygamberlerin ilahî vahyi inananlara ulaştırma konusunda hatalı davranmaları, yanılmaları, unutmaları ihtimal dâhilinde bile değildir. Zaten böyle bir durum olsa

[250] el-Enbiyâ 21/25; ez-Zümer 39/65.
[251] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 55.
[252] Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, 39; Bulut, *Ehli Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı*, 55.
[253] el- Mâide 5/67; Yûnus 10/15.

insanlarda peygambere ve ilahi vahye karşı bir güvensizlik oluşurdu. Allah, "*Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kıskıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık. Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız.*"[254] âyetleri ile peygamberin vahye kendisinden bir şeyler eklemesinin mümkün olmadığını haber vermiştir. Bu da peygamberlerin tebliğde güvenilir ve doğru sözlü olduklarının bir delilidir.

Peygamberlerin sadece tebliğ vazifesinde değil peygamberlikten önce ve sonra nefrete sebep olacağından kasıtlı ve kasıtsız yalandan ve sözünde durmamaktan korunmuş oldukları konusunda ittifak edilmiştir. Çünkü peygamberler nefret edilen şeylerden masumdurlar.[255]

### 1.2.3. Amelde İsmet Sıfatı

Peygamberlerin itikadî konulara dâhil olan şirk ve küfürden korunmuş olduklarına ittifak edilmiştir. Fakat itikadî konuların kapsamına girmeyen, Allah'ın emirlerini yerine getirmek veya yasaklarından kaçınmak gibi amelî konularda işleyebilecekleri günahlardan mâsumiyetleri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ehl-i sünnet âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre peygamberlerin ismeti, nübüvvet görevi ile başlar. Çünkü peygamber olmadan önce onların peygamberlik görevinden önce nâdiren de olsa insan olmaları hasebiyle hata işlemeleri caiz görülmüştür. Şayet peygamberler nübüvvetten önce günah işlerseler bu hatalı davranış ve tutumlarının örnek alınma ve onlara uyma şartı bulunmamaktadır.[256] Âlimlerin kahir ekseriyeti peygamberlerin nübüvvetten önce ve sonra kasten büyük günah[257] işleme konusunda mâsum olduğu görüşündedir. Bazıları da büyük günahı yanlışlıkla işlemelerini dahi câiz görmemiştir.[258]

---

254 el-Hâkka 69/44-47.

255 Bulut, *Ehli Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı*, 57.

256 Sâbûnî, *el-Kifâye*, 207.

257 Büyük günah anlamında kebîre kelimesi kullanılmaktadır. Kebîre, âyet ve hadislerde büyük günah olarak geçen, haram olduğuna dair nass bulunan, o ameli yapanın dünyada ve âhirette ceza almasına neden olan fiillerle, ferdî ve ictimaî zararı onlar kadar bulunan fiillerdir. Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 66.

258 Sâbûnî, *el-Kifâye*, 205; Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, 40; Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Makâsıdu'l-kelâm fî akâidi'l-İslâm*, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., 2019), 644.

Bununla beraber peygamberlerin küçük günah[259] işlemeleri hakkında ise farklı görüşler ortaya koymuşlar ve küçük günahları ikiye ayırmışlardır;

a) Nefret edilenler; bir tanecik eksik tartma, tek lokma çalmak gibi

b) Nefret edilmeyenler; günah işlemeye niyet etmek, bir nevi yalan söylemek gibi

Peygamberlerin nübüvvetten önce ya da sonra nefret ettirici küçük günahları kasıtlı ya da sehven olarak işlemekten mâsum olduklarını ifade etmişlerdir. Nefret

ettirici küçük günahları büyük günah kapsamında değerlendirerek bu görüşe varmışlardır.[260] Nefret ettirici olmayan küçük günahları ise kasıtlı olarak işlemekten mâsum olduklarını ifade etmişlerdir. Hatta cumhura göre peygamberlerin Allah'ın yasakladığı şeylerden kasten ve ihtiyaren kaçınmamaları bile imkânsızdır. Bazıları ise peygamberlerin de insan olmaları hasebiyle onlardan sâdır olan fiiller hakkında büyük ya da küçük günah lafzını kullanmayı dahi hoş görmeyip bunlara zelle[261] demeyi tercih etmişlerdir.[262]

Çalışmada Hz. Yûsuf, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve Hz. Yûnus peygamberin kıssalarının anlatıldığı âyetlerin tefsirinde nakledilen isrâilî rivayetler, amelde ismet sıfatı bağlamında incelenecektir.

## 2. İSRÂİLİYAT

### 1.1. İSRÂİLİYAT'IN LÜGAT VE ISTILAH ANLAMI

İsrâiliyat, İsrâîl kelimesinden türemiş olan İsrâîliyye kelimesinin çoğuludur. İsrâîl, rivayetlere göre Hz. Ya'kûb'un ikinci adı veya lakabıdır.[263] Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Ya'kûb'un soyundan gelen Yahudiler, ona nisbet edilerek İsrâiloğulları diye

---

[259] Küçük günah, sagîre kelimesi ile ifade edilmektedir. Sagîre o fiili işleyene dünya ve âhirette ceza verilmeyen, azapla tehdit edilmeyen ve büyük günahın haricinde bulunan günahlardır. Mehmet Bulut, *Ehli Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı* (İstanbul: Risale Yayınları, 1991), 76-77.

[260] Bulut, *Ehli Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı*, 100.

[261] Zelle, peygamberlerden çok küçük ve hafif hata ve sürçmelerin sadır olması. Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 709-710.

[262] Nûreddin es-Sâbûnî, *Peygamberlerin Masumiyeti*, çev. Murat Kaan Kıvılcım (İstanbul: Şâmil Yayın Evi, 2022), 43.

[263] Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58; Zehebî, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, 25; Ömer Faruk Harman, "İsrâil (Benî İsrâil)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/193-195.

isimlendirilmiştir.[264] İsrâil lafzı, İbrânîce olup "kul" anlamına gelen "isrâ" ile Allah anlamına gelen "îl"den mürekkeptir ve "Allah'ın kulu" anlamına gelir.[265]

İlk zamanlar Tevrat'ı ve İncil'in bir kısmını kapsayan "el-kütüb" kavramı ile ifade edilen isrâiliyat kelimesinin, terim olarak hangi anlama geldiği, nasıl ortaya çıktığı ve ilk defa ne zaman kullanıldığı konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır.[266] Bununla birlikte isrâiliyat lafzı ile genellikle Yahudi kaynaklarından nakledilen efsane, kıssa ve hâdiseler kastedilse de[267] müfessir ve muhaddisler bu kelimenin anlamını genişletmişlerdir. Bazı müfessirler isrâiliyat lafzını, Yahudi ve Hıristiyan kültüründen tefsir kaynaklarına karışan haberler için kullanmışlardır.[268] Bazıları ise "Diğer dinlere ait olan kültür kalıntıları ve İslâm dininin lehine ve aleyhine uydurulup dine girdirilen, İslâm'a yabancı olan her şeydir." demişlerdir.[269] Müfessir ve muhaddislerden bir kısmı da kavramın kapsamını genişleterek tanımlamaya Yahudilerin dinî literatürleri ve efsanelerindeki öğeleri ile Hıristiyanlık, Zerdüştlük ve diğer yakın doğu kültürlerine ait unsurları dâhil etmişlerdir. Dolayısıyla onlar, tefsir literatürünün muhtevasında ele alınan bütün yabancı unsurların isrâiliyat kapsamına dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.[270]

Rivayet edilen hurafe ve bâtıl şeylerin kahir ekseriyeti Yahudi kaynaklı olan haberlere dayanmaktadır.[271] Bunun yanında diğer din ve kültürlerden İslâm'a giren tüm bilgilerde isrâiliyat olarak isimlendirilmiştir. İsimlendirme konusunda isrâiliyat kelimesinin seçilmesinin nedeni tağlib[272] içindir. Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı

---

[264] Bu lafız Kur'ân'da 43 yerde geçmektedir. el-Bakara 2/40, 47, 83, 122, 211, 246; Âl-i İmrân 3/49, 93; el-Mâide 5/12, 32, 70, 72, 78, 110; el-A'râf 7/105, 134, 137, 138; Yûnus 10/90, 93; el-İsrâ 17/2, 4, 101, 104; Tâhâ 20/47, 80, 94; eş-Şuarâ 26/17, 22, 59, 197.

[265] Remzi Na'nâa, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr* (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1970), 71.

[266] Roberto Tottoli, "İslamî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı", çev. Mesut Kaya, *Marife* 10/2 (2010), 201-215.

[267] Zehebî, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, 25; Na'nâa, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, 71; Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 27.

[268] Na'nâa, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, 73.

[269] Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 27.

[270] Zehebî, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, 25-26; Hıdır, *Yahudi Kültürü Ve Hadisler*, 26; Döner, *Tefsirde İsrâiliyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, 22-23; Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 101-104.

[271] Zehebî, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, 26-27; Na'nâa, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, 73; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, 27-28; Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, 165.

[272] Tağlîb, aralarındaki bir alaka nedeniyle bir lafzı diğer lafzı ve anlamını kapsayacak şekilde kullanmak, demektir. İsmail Durmuş, "Tağlîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

tefsirinde çok fazla isrâilî rivayet bulunmaktadır. Buna rağmen Süyûtî, tefsir usulü kapsamında değerlendirilen *el-İtkân* kitabında terim anlamıyla ve müstakil bir başlık altında bu konuya hiç yer vermemiştir. Sadece bir yerde "İbn Kesîr'in, İbn Abbas muhtemelen bu rivayeti isrâiliyattan almıştır" dediğini aktarırken terim olarak kullanmıştır.[273] Müfessirde aranan şartlar ve uyması gereken esaslar konu başlığı altında da Ebû Hayyan'dan tefsirde olmaması gerekenleri aktarırkan "tevârih İsrâiliyye" tabirini aktarmıştır.[274] Süyûtî *el-İtkân*'da isrâiliyata yer vermemesi sebebiyle de eleştirilere maruz kalmıştır.[275]

İsrâiliyat kavramı âlimler tarafından çeşitli yönlerden muhtelif kısımlara ayrılmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

a) İsrâiliyatın sıhhati

b) Dinimize uygunluğu

c) Muhtevası

d) Kabul ve reddi

Çalışmanın konusu peygamberlerin masumiyetine halel getirecek isrâiliyattır. Bu konu "Dinimize uygunluğu bakımından isrâiliyat" başlığına girmektedir. Bu durumda konu içeriğindeki rivayetler İslâm'a uygunluk açısından incelenecektir.

## 1.2. İSLÂM'A UYGUNLUĞU BAKIMINDAN İSRÂİLİYAT

Bu başlık altında dinimize uygunluğu bakımından âlimlerin üç kısma ayırdığı isrâiliyatın kısımlarına kısaca değinilecektir.

### 2.2.1. Caiz Olan İsrâiliyat

Senedinde kopukluk olmayan, metin bakımından sağlam ve sahih olan isrâiliyattır. Kur'ân ve sünnete uygun olması hasebiyle bu tür isrâiliyat mûteber hadis kaynaklarında zikredilmiştir. Kur'ân'da çeşitli durumlarından bahsedilen eski kavim ve milletler hakkında, gerek Hz. Peygamber'in kendi bilgilerine mutabık olarak ehl-i kitaptan işitmiş olduğu gerekse ondan işiterek sahâbenin nakletmiş oldukları

[273] Süyûtî, *el-İtkân*, 4/299.
[274] Süyûtî, *el-İtkân*, 4/229.
[275] Tottoli, "İslamî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı", 201-215; Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, 181.

kıssalara dair tefsir ve açıklamalar bu kısımda yer alır.[276] Klasik eserlerde uzunca zikredilen Cessâse kıssası[277] bu kapsamda değerlendirilmiştir.[278]

Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda, Ahzâb sûresinin "*Ey peygamber! Seni tanık, müjdeci, uyarıcı, izniyle Allah'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik.*"[279] diye anlam verilen 45 ve 46. âyetlerinin ve A'râf sûresinin "*Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere*

---

[276] Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, 30.

[277] Fâtıma bint-i Kays (ö. 54/674 [?]) şöyle anlatmıştır: "Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: 'Temim ed-Dârî (ö. 40/661) Hıristiyan bir kimse idi. Geldi, biat etti ve Müslüman oldu. O, benim Mesih deccâlden anlattığıma uygun olan bir rivayette bulundu. Bana anlattığına göre, Temim, bir gemiye binip denize açılmıştır. Yanında Lahm ve Cüzâm kabilelerinden otuz kişi vardı. (Hava şartları iyi olmadığı için) onlarla denizin dalgaları bir ay kadar oynadı. Sonunda güneşin battığı esnada denizde bir adaya yanaştılar. Geminin kayıklarına binerek adaya çıktılar. Derken karşılarına çok tüylü kıllı dabbe (bir yaratık) çıktı. Bunlar, tüylerinin çokluğundan hayvanın baş tarafı neresi, arka tarafı neresi anlayamadılar. (Şaşkın şaşkın:) 'Sen necisin, neyin nesisin?' dediler. O cevap verdi: 'Ben Cessase'yim!' 'Cessase nedir?' demişler. O dabbe: 'Ey cemaat! Şu manastıra kadar gelin! İçinde bir adam var, o sizin haberinizi çok şiddetle arzu eder.' dedi. O, böylece bir adamdan söz edince, biz onun bir şeytan olmasından korktuk. Hemen koşarak manastıra girdik. İçeride bir adam vardı; hilkatçe gördüklerimizin en irisiydi ve elleri boynuna, dizlerinden topuklarına demirle sıkı şekilde bağlanmıştı. 'Vah sana! Kimsin sen?' dedik. 'Benim haberimi alabilmişsiniz. Şimdi siz kimsiniz, bana söyleyin!' dedi. Arkadaşlarım: 'Biz Arap kavminden bir takım insanlarız. Bir gemideydik, denizin coşkun bir anına rastladık. Dalgalar bizi bir ay oynatıp oyaladı. Sonra şu adaya yaklaştık, sandallara binip adaya çıktık. Tüylü ve cok kıllı bir dabbe ile karşılaştık. Tüyünün çokluğundan başı ne taraf, arkası ne taraf anlayamadık. 'Vah sana, nesin sen' dedik. 'Ben Cessaseyim!' dedi. Biz: 'Cessase de ne?' dedik. 'Manastırdaki şu adama gelin, o sizin haberinizi öğrenmeyi çok arzu eder' dedi. Biz de koşarak sana geldik. Biz onun bir şeytan olmadığından emin olmadığımız için korktuk.' dedik. Adam: 'Bana Şam'da bir köy olan Beysan hurmalığından haber verin!' dedi. Biz: 'Onun neyinden haber soruyorsun?' dedik. 'Ben onun ağacından soruyorum, meyve veriyor mu?' dedi. 'Evet!' dedik. 'Öyleyse meyve vermeme zamanı yakındır!' dedi. 'Bana Taberiye gölünden haber verin!' dedi. 'Onun nesinden haber istiyorsun?' dedik. 'Onun suyunun çekilmesi yakındır!' dedi. 'Bana Zuger gözesinden haber verin!' dedi. 'Sen onun neyinden haber istiyorsun?' dedik. 'Gözede su var mıdır? Orada su var mıdır?' dedi. 'Evet, onun çok suyu vardır! Sahipleri onun suyu ile ziraat yapıyorlar!' dedik. 'Ümmîlerin peygamberinden bana haber verin? O ne yaptı?' dedi. 'O Mekke'den çıkıp Yesrib'e (Medine'ye) yerleşti.' dedik. 'Araplar O'nunla muharebe yaptı mı?' dedi. Biz: 'Evet, yaptılar.' dedik. 'Onlara karşı ne yaptı?' dedi. Biz de, (onu ezmek için) peşine düşen Araplara galebe çaldığını, Arapların kendisine itaat ettiklerini haber verdik. (O da bize:) 'Bu, onların itaat etmeleri, kendileri için daha hayırlıdır. Ben şimdi size kendimi tanıtayım: Ben Mesih deccâlim. Çıkış için bana izin verilme zamanı yakındır. O zaman çıkıp yeryüzünde dolaşacağım. Kırk gün içinde uğramadığım karye (köy) kalmayacak. Mekke ile Taybe (Medine) hariç. Bu iki şehir bana haramdır. Onlardan birine her ne vakit girmek istersem, elinde yalın kılıç bir melek beni karşılar, benim oraya girmeme mâni olur. Onların her bir geçidinde bir melek vardır, onları korur!' dedi.' Sonra Resûlullah (s.a.v.) çubuğuyla minbere dürterek: 'Bu Taybe'dir! Bu Taybe'dir! Bu Taybe'dir! Ben bunu size anlattım değil mi?' buyurdular. Halk da: 'Evet!' diye karşılık verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) Temimi ed-Dârî'nin rivayetinin benim size Mesih deccâlden Mekke ve Medine'den anlattığıma muvafık düşmesi hoşuma gitti. Bilesiniz o Şam denizinde veya Yemen denizindedir. Hayır, doğu tarafındandır. Evet, o doğu tarafından zuhur edecektir. O doğu tarafından zuhur edecektir!' buyurdu ve eliyle doğu tarafına işaret etti." Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Fiten", 119; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Melâhim", 15; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 66.

[278] Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, 31-34.

[279] Ahzâb 33/45-46.

*uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler.*"[280] Şeklinde meali yapılan 157. âyetinin tefsirinde zikrettiği rivayet örnek verilebilir.[281]

> "İmâm-ı Ahmed, Buhârî, İbn Ebî Hâtim eserlerinde, Beyhakî *Delâil*'de, Atâ b. Yesâr'ın (ö. 103/721) şöyle dediğini bildirir: Abdullah b. Amr b. Âs'ı (ö. 65/684-85) bulup; 'Bana, Resûlullah'ın Tevrat'taki sıfatlarını haber ver' dedim. Abdullah şöyle karşılık verdi. 'Evet, vallahi Resûlullah'ın Kur'ân'da geçen bazı sıfatları Tevrat'ta da geçmektedir ve şöyledir; 'Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı ve ümmilere koruyucu olarak gönderdik. Sen benim kulum ve peygamberimsin. Seni el-Mütevekkil olarak isimlendirdim. O, katı kalpli ve kaba biri değildir. Çarşı pazarda bağırıp çağırmaz. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez, bilakis affeder, bağışlar.[282] Allah da onun vasıtasıyla 'Lâ ilâhe illallah' demeleri suretiyle o eğri milleti doğrultmadıkça, onun vasıtasıyla kör bir takım gözleri, sağır bir takım kulakları ve örtülü kalpleri açmadıkça canını almayacaktır."[283]

Metin ve senet yönünden incelendiğinde içerisinde İslâm'a aykırı bir unsur bulundurmayan bu rivayetler, İslâm'a uygun olan isrâiliyattandır.

Resûlullah "*Benden bir ayet olsun başkalarına ulaştırın. İsrâîloğullarından da nakil yapmanızda bir sakınca yoktur ama kim bana bile bile yalan isnat ederse, ateşteki yerini hazırlasın.*"[284] diyerek ehl-i kitaptan, içinde yalan olduğu bilinmeyen şeylerin naklini mübah kılmıştır.[285] Bu hadis, ehl-i kitaptan haber rivayet etme hususunda Resûlullah'tan nakledilen tek örnektir.[286] Muhtemelen bazı müfessirler bu

---

[280] el-A'râf 7/157.

[281] Buhârî söz konusu edilecek rivayete sahihinde yer vermiştir. Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh* "Tefsir", 6, (4838).

[282] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/75.

[283] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/612.

[284] Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Enbiyâ", 60 (3461).; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379); Ahmed b. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, ed. Şuayb el-Arnaûd - Adil Mürşid (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 11/25.

[285] Ebü'l-Abbas Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usuli't-tefsîr* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1980), 42.

[286] Benû İsrâil'den nakil konusunda başka bir rivayet bulunmamaktadır. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat,* 47.

hadise binaen tefsirlerinde İslâm'ın ruhuna aykırı olmayan isrâiliyata yer vermekte bir beis görmemişlerdir.

### 2.2.2. Caiz Olmayan İsrâiliyat

Bu isrâiliyat türü rivayet edilen haberin isnadında ve metninde bir illet bulunduğu için İslâm'a uygun değildir. Haberin metni Kur'ân ve sünnete aykırı olup İslâm'ın özüne zarar veriyor ise metni zayıf olan isrâiliyattır. Haberin isnadında cerh ve ta'dîl kaideleri açısından bir illet bulunup ve/veya metrûk gibi sıfatlarla vasıflanan ravi ya da raviler yer alıyorsa bu da senedi bakımından zayıf olan isrâiliyata işaret etmektedir.[287] Bu gruba giren isrâiliyat sadece eleştirilmek ve reddedilmek için zikredilebilir. Oysa bu tür isrâiliyat tefsir kitaplarında çokça yer almış olmasına rağmen eleştiri ve reddi konusunda yeterli açıklama yapılmamıştır.[288] Süyûtî'nin kendisine ulaşan bütün rivayetleri tefsirine aldığı daha önce dile getirilmişti. O, tefsirinde herhangi bir eleştiri ya da reddiye belirtmeden bu rivayetlere yer vermiştir. Tezin konusu, peygamberlerin ismet sıfatına zarar veren isrâiliyat olması sebebiyle bu başlığa giren örnekler ikinci bölümde detaylı olarak aktarılacaktır. Burada konunun anlaşılabilmesi için Süyûtî'nin eserinde naklettiği rivayetlere bir örnek verelim. Bu örnek Sâd sûresi 34. âyetin tefsirinde zikredilmiştir. Rivayet içeriği şöyledir:

> "İbn Abbâs'tan bildirildiğine göre; Hz. Süleyman helâya gireceği zaman, yüzüğünü hanımına verdi. Cerâde, hanımları arasında en çok sevdiği hanımıydı. Şeytan Hz. Süleyman'ın suretine girip Cerâde'ye: 'Yüzüğü ver.' dedi ve Cerâde yüzüğü verince onu alıp parmağına taktı. Şeytan yüzüğü takınca insanlar, cinler ve şeytanlar ona boyun eğdi. Hz. Süleyman helâdan çıkınca Cerâde'ye gelip: 'Yüzüğümü ver.' dedi. Cerâde: 'Ben yüzüğü Süleyman'a verdim.' karşılığını verince, Hz. Süleyman: 'Ben Süleyman'ım' dedi. Cerâde: 'Yalan söylüyorsun. Sen Süleyman değilsin.' dedi. Hz. Süleyman kime gidip: 'Ben Süleyman'ım' dese, kendisini yalanlıyordu. Hatta çocuklar bile onu taşlamaya başladılar. Bunu gören Hz. Süleyman, bu durumun Allah'tan olduğunu anladı. Şeytan da insanlar arasında hüküm vermeye başladı. Allah, Hz. Süleyman'a hükümranlığını geri vermeyi murâd ettiği zaman insanların kalplerine o şeytandan hoşlanmama duygusunu yerleştirdi.

[287] Na'nâa, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fi kütübi't-tefsîr*, 76-77.
[288] Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, 35-38.

İnsanlar Hz. Süleyman'ın hanımlarına haber gönderip: 'Süleyman'da garipsediğiniz bir durum görüyor musunuz?' diye sordular. Hanımları: 'Evet, hayızlıyken bize yaklaşıyor. Daha önce böyle bir şey yapmazdı.' cevabını verdiler. Şeytan, insanların farkına vardığını görünce, işinin bittiğini anladı ve içinde sihir ve küfür olan kitaplar yazıp, Hz. Süleyman'ın tahtının altına gömdüler. Sonra bu kitapları çıkarıp insanlara okuyarak: 'Süleyman, bunlarla insanlara hükmedip onları alt ediyordu.' dediler. Bununla insanlar Hz. Süleyman'ı hâlâ tekfir ediyorlardı. Yüzüğü alan şeytan da yüzüğü gönderip denize attırdı. Bir balık yüzüğü aldı. Hz. Süleyman, deniz kenarında ücretle çalışıyordu. Bir adam gelip, içinde yüzüğü yutan balığın da bulunduğu bir miktar balık aldı ve Hz. Süleyman'ı çağırıp: 'Bu balıkları benim için taşır mısın?' diye sordu. Hz. Süleyman: 'Evet' cevabını verince, adam: 'Kaça taşırsın?' diye sordu. Hz. Süleyman: 'Bu balıklardan birisi karşılığında' deyip balıkları adamın evine taşıdı. Adam kapısının önüne gelince, Hz. Süleyman'a, karnında yüzük olan balığı verdi. Hz. Süleyman, balığın karnını yarıp içinde yüzüğü görünce, onu alıp parmağına taktı. Hz. Süleyman yüzüğü takınca, cinler, insanlar ve şeytanlar kendisine boyun eğdi. Hz. Süleyman eski durumuna dönünce şeytan denizdeki adalardan birine kaçtı. Hz. Süleyman aramaları için onun peşinden adam gönderdi. O, güçlü kuvvetli bir şeytan idi. Onu ele geçirmeye uğraştılarsa da güç yetiremediler. Nihayet bir gün onu uyur buldular, gelip üzerine kurşundan bir bina yaptılar. Şeytan uyanıp da sıçrayınca evin neresine sıçrasa üzerine kurşunlar bulaşmaya başladı. Böylece şeytanı yakalayıp bağladılar ve Hz. Süleyman'a getirdiler. Hz. Süleyman'ın emri ile o şeytan için mermerden bir tabut yontulup içine konuldu, sonra da bakırla kapatıldı. Hz. Süleyman'ın emri ile bu mermerden tabut denize atıldı. '*Andolsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi.*'[289] âyetinde kastedilen, şeytanın Hz. Süleyman'a musallat olmasıdır. İbn Abbâs der ki: Allah'ın Kitab'ındaki dört âyeti, Ka'bu'l-Ahbâr'a sormadan önce ne mânaya geldiğini bilmiyordum: Ka'b'a: '*Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi.*'[290] âyetini sorunca şöyle dedi: 'Şeytan, Hz. Süleyman'ın mülkü(nün alameti) olan yüzüğü alıp denize attı ve yüzük bir balığın karnına düştü. Hz. Süleyman gezerken o balık kendisine

[289] es-Sâd 38/34.
[290] es-Sâd 38/34.

bağışlandı. Hz. Süleyman balığı pişirip yiyince yüzüğü balığın içinde buldu ve mülkü kendisine geri döndü."[291]

Nakledilen bu rivayetin içerisine Kur'ân-ı Kerîm ve sünnete aykırı olan isrâiliyat bilgisi dâhil edilmiştir.[292]

### 2.2.3. Tasdik ya da Tekzibe Konu Olmayan İsrâiliyat

İsrâiliyatın bir kısmı meskûtun anhtır. Bunlar akaid ve ahkâma delâlet etmeyen rivayetler olup, çoğunlukla geçmiş kavimler ve peygamber kıssaları ile alakalıdır. Aktarılan bilginin olması da olmaması da ihtimal dâhilindedir. Bu tür isrâiliyat içeren rivayetler ne tasdik ne tekzip edilir.[293] Bu sükût haline Ebû Hüreyre'den nakledilen; "Resûlullah zamanında, ehl-i kitap Tevrat'ı İbranice okur ve onu Müslümanlar için Arapça olarak tefsir ederdi. Bunun üzerine Resûlullah: '*Ehl-i kitabı tasdik de tekzip de etmeyin, onlara: 'Biz bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir. Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz.'*[294] *deyin.*' buyurdu."[295] şeklindeki bu rivayet yol gösterici olmuştur. Bu ve benzeri rivayetleri nakletmek câiz görülmüştür. Tefsir kitaplarında yer alan, Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin rengi, Nûh'un gemisinin boyu, kaç katlı olduğu, tahtasının hangi ağaçtan olduğu, Kârûn'un anahtarlarının neden yapıldığı gibi bilgiler isrâiliyatın bu türündendir. Muhayyileyi somutlaştırmak, kıssada müphem bırakılan kısımları tamamlamak gibi sebeplerle nakledilmesi kişinin ihtiyarına bırakılmıştır.

Burada Süyûtî'nin tefsirinde "meskûtun anh" olarak yer alan isrâiliyata dair bir rivayeti örnek verelim. Süyûtî, Bakara sûresi 258. âyet-i kerîmenin[296] tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir;

---

[291] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* 12/571-573; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/88-91; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/67-68.

[292] Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr, "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım", çev. Mesut Kaya, *Marife* Bahar 2013 (ts.), 199-213.

[293] Zehebî, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, 62-63.

[294] el-Ankebût 29/46.

[295] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 11/559; Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Şehadet", 52; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, ed. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 10/211; Taberî, *Câmiu'l-beyân,* 18/422.

[296] "*Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim' dedi. İbrâhim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zalimler topluluğuna rehberlik etmez.*"

"…Allah o zalime bir melek gönderdi. Melek ona Rabbine iman ederse Rabbinin onu mülkünde kendi halinde bırakacağını söyledi. Bunun üzerine Nemrud: 'Benden başka Rab var mıdır?' karşılığını verdi. Melek ikinci defa geldi, Nemrud yine bunu kabul etmedi. Melek üçüncü defa geldiğinde yine kabul etmeyince ona: 'Üç güne kadar ordunu topla.' dedi. Nemrud öyle yapıp ordularını topladı. Melek, Allah'ın emri üzerine sivrisinekleri onların üzerine musallat etti. Güneş çıkmıştı, ancak sivrisineğin çokluğundan dolayı güneş gözükmüyordu. Allah sivrisinekleri onların üstüne gönderdi. Sivrisinekler onların etlerini yiyip kanlarını içtiler. Kemikten başka bir şey kalmamıştı. Nemrud olduğu gibiydi ve ona hiçbir şey olmamıştı. Allah ona bir tane sivrisinek gönderdi ki o burnundan içeri girdi (beynine kadar gitti). Dört yüz yıl boyunca başına tokmaklarla vurdurdu. İnsanların en merhametlileri ellerini birleştirip Nemrud'un başına öyle vuruyordu. O dört yüz yıl boyunca zalimliğini sürdürmüştü, Allah da onu dört yüz yıl boyunca azaplandırdı. Sonra onu öldürdü. Nemrud semaya yükselen kuleyi yapan kişidir. Allah da onun yaptığı kuleyi yerle bir etmiştir."[297]

Hakkında sükût edilen bu tür rivayetler Süyûtî'nin tefsirinde çokça yer almaktadır. Konunun uzamaması adına burada verilen bir örnekle yetinmek yerinde olacaktır. Meskûtun anh olan isrâiliyatın tefsirlerde çok fazla yer alması âyetlerde verilen mesajın odağının kaçırılmasına neden olmaktadır. Aktardığımız rivayette olduğu gibi Nemrud'un burnuna sinek girmesi ve tokmakla kafasına vurdurması toplumda herkes tarafından bilinmesine rağmen tefsir edilen âyetin içeriğinde bahsedilen Allah'a karşı direnenlerin, ellerindeki güç sayesinde her şeyi yapabileceklerine karşılık Allah'ın gücünü anlatan mesaj aynı oranda bilinmemektedir.

Sonuç olarak nakledilen "meskûtun anh" olan isrâilî rivayetler dini açıdan mükellefe fayda sağlamak yerine gereksiz bilgi kalabalığından dolayı zihni bir karışıklığa sebebiyet vermektedir.

## 2. PEYGAMBER KISSALARININ İSRÂİLİYAT BAĞLAMINDA İSMET SIFATI AÇISINDAN İNCELENMESİ

İsmet sıfatı, yukarıda işaret edildiği gibi İslâm âlimlerinin üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biridir. Peygamberlere tahsis edilen yüce

[297] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 3/204-205.

değerlerden biri olan bu sıfatı zedeleyen isrâilî haberler, inananların zihin dünyasında mevcut olan nübüvvet algısına zarar vermektedir. Bu zarar; peygamberliği hafife almak ve peygamberlere günah isnat etmek suretiyle onları sıradanlaştırarak kusurlu bir peygamber algısına neden olmak ve Allah'ın kulları ile kurduğu iletişim ağında güvensizliğe yol açmak şeklindedir. Bu tür zararlar, iman edilmesi gereken üç temel esastan biri olan nübüvvet konusuna dair itikadî tehlikeler oluşturmaktadır. Çalışmada bu tehlikelere sebebiyet veren isrâilî rivayetler, Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr'*unda ismetü'l-enbiyâ bağlamında ele alınacaktır.

### 2.1. ŞEYTANA UYMASI SEBEBİYLE HZ. ÂDEM'E ŞİRK İSNADI

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem, kaynaklarımızda insanlığın atası olması sebebiyle "ebü'l-beşer" olarak anılmaktadır. Allah'ın seçkin kıldığı peygamberlerden[298] olması nedeniyle kendisine, İslâm geleneğinde seçkin dost anlamında "safiyyullah"[299] unvanı verilmiştir. *ed-Dürrü'l-Mensûr'*da A'râf sûresi 189-190. âyetlerin tefsirinde Âdem peygamberin, doğan çocuğuna İblis'in Abdülhâris ismini koymasıyla ilgili aktardığı rivayetler ve âyette bahsedilen şirk koşanların Hz. Âdem ve Havvâ olduğuna dair nakiller, peygamberlerin ismet sıfatı ile çelişen rivayetlerdir. Hz. Âdem'in Allah'a şirk koştuğunu düşünmek nakle[300] ve akla uygun değildir. Tekrara düşmemek adına bu rivayetlerden iki tanesinin kritiği yapılacaktır.

***İlgili Âyet-i Kerîmeler***

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ اِلَيْهَاۚ فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهٖۚ فَلَمَّا اَثْقَلَتْ دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشّٰكِرِينَ ﴿189﴾ فَلَمَّا اٰتٰيهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اٰتٰيهُمَاۚ فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿190﴾

"*Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca Rableri olan Allah'a şu sözlerle yakarırlar: 'And olsun,*

---

[298] Âl-i İmrân 3/33.

[299] Safiyyullah, seçkin dost anlamında kullanılan bir tabirdir. Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/358-363.

[300] el-Enbiyâ 21/25. "*Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin' diye vahyetmiş olmayalım*."

*bize kusursuz bir çocuk verirsen, kesinlikle şükredenlerden olacağız!' Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir.*" [301]

A'râf sûresi 189. âyette geçen "*sizi bir tek candan yaratan… Ondan da eşini yaratan*" ifadesi hakkında müfessirlerin kahir ekseriyeti, burada Hz. Âdem ve Havvâ'dan söz edildiğini belirtmektedir.[302] Âyetin devamında gelen "*Allah'ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar…*" ifadesinin fâili hususunda ise müfessirler ihtilaf etmiştir.

a) Müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre burada çocukları için Allah'a dua ettikleri bildirilen çift, Hz. Âdem ve Havvâ olmaktadır. İbn Abbâs, Mücâhid, Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) ve Taberî 190. âyetin "*Allah'ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar.*" ibaresinde geçen "ortak kıldılar" tesniye zamiri ile kastedilenlerin Hz. Âdem ve Havvâ olduğunu zikretmişlerdir.[303]

b) Hasanü'l-Basrî ve İkrime'ye göre "*O'na ortaklar koşarlar."* ibaresinden kastedilenler, Hz. Âdem'in soyundan şirk koşanlardır. Zemahşerî, Râzî, Nesefî gibi bir grup müfessir lafzı "ceale evlâdühümâ" olarak takdir ederek "o ikisinin evlatları Allah'a şirk koşmaya başladılar" anlamını vermiştir. Bu durumda muzâf konumunda olan "evlad" kelimesinin hazfedilmiş olduğunu ve muzâfun ileyh olan "o ikisi" ibaresinin, "ceale" fiilinde muzâfın yerine geçtiğini söylemişlerdir. Bu âlimlere göre oluşan anlam ise "Fakat Allah onlara düzgün bir çocuk verince o çocuklar, ona eşler tutmaya başladılar." şeklindedir. Bu ikinci grup âlimler âyetin devamında gelen

---

[301] el-A'râf 7/189-190.

[302] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 15/427; Nâsırüddin el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. M. Abdurrahman el-Maraşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997), 3/45; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Etfayyiş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 7/337; Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâîku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Alî Budeyvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1/623; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Dâru'l-Fikr: Beyrut, ts.), 3/294.

[303] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/308-316; Ebû Muhammed Muhyi's-Sünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân,* thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsü'l-Arabiyye, 1420), 2/258; Mehmet Ergün, *Hz. Âdem ve Yaratılış Kıssası İle İlgili İsrâiliyyât* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 99.

"يُشْرِكُون" kelimesindeki zamirin çoğul olması sebebiyle Hz. Âdem ve Havvâ'nın şirkten berî olduğunu ifade etmişlerdir.[304]

### *İlgili İsrâilî Rivayetler*

#### *1. Rivayet ve Kritiği*

> "İbn Abbâs'tan[305] rivayet edildiğine göre: Havvâ hamile kalınca İblis gelip: 'Ben sizi cennetten çıkaran kişiyim. Ya bana itaat edersiniz ya da doğacak çocuğa dağ keçisi gibi boynuz yaparım ve çocuk doğarken karnını yarar. Daha şunları şunları da yaparım diyerek onu korkuttu.' ve 'Bu çocuğa Abdülhâris adını veriniz.' dedi. Hz. Âdem ve Havvâ İblis'in bu isteğini kabul etmedi ve çocuk ölü olarak doğdu. Sonra Havvâ bir daha hamile kalınca, İblis gelip aynı şeyleri tekrar etti. Hz. Âdem ve Havvâ çocuk sevgisi sebebiyle ona Abdülhâris adını verdiler. '*Allah'ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar...*'[306] âyeti buna işaret etmektedir."[307]

Bu rivayette İblis'in, Hz. Âdem ve Havvâ'ya gelip "ben sizi cennetten çıkaran kişiyim" diyerek kendini tanıttığı ve Âdem peygamberin de düşmanı olan; onu ve eşini kandırarak cennetten çıkmalarına sebep olan şeytanı tanıyarak ona itaat ettiği anlatılmaktadır. Rivayette Hz. Âdem'in şeytanı düşmanı olarak tanımasına rağmen ona itaat ettiğinin anlatılması ve bu durumun yaşanmış olması mümkün değildir. Çünkü İblis'in Hz. Âdem ile Havvâ'ya "Ya bana itaat edersiniz ya da doğacak çocuğa dağ keçisi gibi boynuz yaparım" şeklindeki gerçek dışı konuşmaları ve onların da bu konuşmalara inanmaları hakikati yansıtmamaktadır. Çünkü İblis yaratma kudretine sahip değildir ki Havvâ'nın karnındaki çocuğa dağ keçisi gibi boynuz yapabilsin. Kur'ân'da buyrulduğu gibi yaratma gücü sadece ve sadece Allah Teâlâ'ya aittir.[308]

---

[304] Bu âyet-i kerîme hakkında; Begavî, Beyzâvî, Bursevî ve Reşîd Rızâ aynı görüştedir. Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 2/258; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/45; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/295; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 9/433.

[305] Abdullah b. Abbas, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın oğlu olup fıkıh ve tefsir ilimlerinde otorite sayılmaktadır. Adı çok hadis rivayet eden müksirûn sahâbîler arasında yer almaktadır. Kendisine yöneltilen İslâmî meseleler haricindeki konularda, Müslüman olmuş Yahudi asıllı kimselerden faydalanmıştır. Ancak tefsir adına ona ait olmayan birçok bilgi kendisine nisbet edilmektedir. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 82-89.

[306] el-A'râf 7/190.

[307] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/702.

[308] ez-Zümer 39/62.

Hz. Âdem ile Havvâ'nın çocuklarının bahsi geçen rivayette olduğu gibi ölü olarak doğmaları da ihtimal dâhilindedir. Çocukların ölü doğmasının birçok sebepleri olabilmektedir. Bu durumu İblis'in tasarrufuna hamletmek ve buna inanmak peygambere uygun düşmemektedir.

Hz. Âdem ve Havvâ'nın çocuklarının ölü olarak doğmasından dolayı oluşan çocuk özlemi ve sevgisi sebebiyle İblis'in sözünü dinleyerek çocuklarına Abdülhâris adını vermeleri de mümkün görünmemektedir. Hz. Âdem'in peygamber olması nedeniyle çocuk sevgisini Allah sevgisine tercih etmesi bir peygamberin şanına yakışmamaktadır.

Ayrıca aktarılan rivayette Hz. Âdem ve Havvâ'nın çocuklarının ismini birlikte koyduklarından bahsedilmiştir. Fakat Süyûtî'nin yine İbn Abbâs'tan naklettiği başka bir rivayette ise Hz. Âdem'in çocuğun ismini kendi başına koyduğu belirtilmiştir.[309] Nihayetinde bu iki rivayet de İbn Abbâs'tan nakledilmesine rağmen birbiri ile çelişiyor olması bu rivayetlerin sıhhatinin sağlıklı olmadığına işaret eden delildir.

### *2. Rivayet ve Kritiği*

> "Saîd b. Cübeyr'den[310] bildirildiğine göre; Allah, Hz. Âdem ve Havvâ'yı yeryüzüne indirdiği zaman Hz. Âdem'in nefsine, hanımına karşı bir arzu koyunca Hz. Âdem hanımıyla ilişkiye girdi, ilişki sonucunda Havvâ hamile kaldı. Hamile kalır kalmaz bebek karnında kımıldamaya başlayınca Havvâ: 'Bu nedir?' diye sordu. İblis gelip: 'Hamile kaldın, doğum yapacaksın.' karşılığını verince, Havvâ: 'Ne doğuracağım?' diye sordu. İblis: 'Deve, sığır, keçi veya koyundan başka bir şey doğuracağını mı sandın. Bunlardan birini doğuracaksın ve doğuracağın şey ya burnundan ya gözünden veya kulağından çıkacak.' dedi. Havvâ: 'Vallahi benim hiçbir yerim bunlar sığacak kadar değildir.' deyince, İblis: 'Beni dinle ve çocuğunun adını Abdülhâris koy -ki melekler arasında İblis'e Hâris denirdi- o zaman senin gibi

---

[309] İbn Abbâs'tan bildirildiğine göre; "Havvâ'nın Hz. Âdem'den çocukları olduğu zaman onlara, Allah'ın kulu anlamına gelen Abdullah ve Ubeydullah gibi isimler koyuyordu, ama çocuklar ölüyordu. İblis, Hz. Âdem ve Havvâ'ya gelip 'Eğer doğan çocuğunuza verdiğiniz isimlerden başkasını verseydiniz yaşardı.' dedi. Havvâ bir erkek çocuk doğurunca 'Hz. Âdem ismini Abdülhâris' koydu. '*Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği şey hakkında Allah'a ortaklar koştular...*' âyeti bu konuda nazil olmuştur." Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* 6/702-703.

[310] Saîd b. Cübeyr, hadis ve tefsir ilmindeki rivayetleriyle meşhur olan tâbiîn müfessirlerindendir. İbn Abbas'ın ders halkasına katılmış ve onun en meşhur talebelerinden olmuştur. İlk tefsir kitabını te'lif eden kişi olduğu söylenmektedir. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 113-119.

bir insan doğurursun.' Havvâ bunları Hz. Âdem'e anlatınca: 'O, bizi cennetten çıkaran kimse.' dedi. Havvâ'nın karnındaki çocuk ölü doğdu. Havvâ ondan sonra tekrar hamile kaldı. İblis yine gelip ona: 'Ya benim dediğimi yaparsın ya da çocuğunu öldürürüm. İlk çocuğu ben öldürmüştüm.' deyince Havvâ durumu Hz. Âdem'e anlattı ama Hz. Âdem ilk söylediklerini tekrar etti. Üçüncü defa hamile kalınca İblis gelip aynı şeyleri söyledi ve Havvâ yine bunları Hz. Âdem'e anlattı ama Hz. Âdem bu sefer karşı çıkmaz gibi bir tavır takındı. Bunun üzerine Havvâ çocuğa Abdülhâris adını verdi. İşte '*Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar...*'[311] âyeti buna işaret etmektedir."[312]

İbn Kesîr, Said İbn Cübeyr'den zikrettiğimiz bu hadis hakkında; İbn Abbâs'tan Mücâhid, Said İbn Cübeyr ve İkrime (ö. 105/723) gibi arkadaşlarından bir cemaat almıştır. İkinci tabakadan Katâde, Süddî, seleften ve haleften çokları da almıştır. Ve sonraki müteahhirin müfessirlerinden kalabalık bir grubun bu rivayeti zikrettiğini söylemiştir. Bu rivayetin aslının da ehl-i kitaptan alındığını, İbn Abbâs'ın bu rivayeti Übey b. Kâ'b'tan rivayet ettiğini dile getirmiştir.[313]

Rivayette Hz. Âdem ve Havvâ'nın yeryüzüne indirildikten sonra bu olayın yaşandığı iddia edilmektedir. Bu durumda iddia edilen Allah'a şirk koşma eyleminin Hz. Âdem ve Havvâ'nın yeryüzünde işledikleri ilk büyük günah olduğu varsayılmaktadır.[314] Hz. Âdem yeryüzüne indirildikten bir süre sonra kendisine peygamberlik vazifesi verilmiş olduğu düşünülürse[315] bu olay yaşandığında Hz. Âdem, peygamber olarak görevlendirilip görevlendirilmediğine dair net bir bilgiye sahip değiliz. Şayet Hz. Âdem, peygamber olmadan önce bile bu olay gerçekleşti ise Allah'a şirk koşmuş olur ki bu da ismet sıfatına zıt düşmektedir. Çünkü İslâm âlimlerinin ittifakına göre ismet sıfatı gereği peygamberler nübüvvetten önce de sonra da şirk ve küfürden korunmuşlardır.

---

311 el-A'râf 7/189.

312 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/701; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/307; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebi Muhammed b. Aşur (Beyrut - Lübnân: Daru ihyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 2002), 4/315.

313 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 3/528.

314 Muhammed Yılmaz, "Âdem İle Havva'nın Yeryüzünde İşledikleri İddia Edilen İlk Günah: Şirk (A'râf Sûresi, 189-190. Âyetler Bağlamında)", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015), 65-101.

315 Bolay, "Âdem", 1/358-363.

Haberde Havvâ hamile kalır kalmaz bebeğinin karnında kımıldamaya başladığı iddia edilmektedir. Sünnetüllaha uygun olarak hamilelik sürecinde anne hamile kaldığı anda bebeğin hemen büyüyerek hareketlerinin hissedilmesi mümkün değildir. A'râf sûresi 189. âyette de kadının hafif bir yük yüklendiği onu bir süre taşıdığı ve hamileliği ağırlaşınca da Rableri olan Allah'a yalvardıkları haber verilmiştir. Aktarılan rivayette, âyette haber verilen duruma ve insan fizyolojisine aykırı olağanüstü bir süreçten bahsedilmektedir. Bu da rivayetin isrâilî bir uydurma olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Rivayette bahsedilen İblîs'in cennetteki isminin Hâris olması, Havvâ ile konuşması, konuşmanın detayları, Hz. Âdem ve Havvâ'nın arasında geçen diyalog, çocukların anne karnında vefat etmesi veya doğduktan sonra vefat etmesi gaybî bilgilerdir. Kur'ân ve sünnetle teyid edilmemiş gaybî bilgiler peygamber kıssaları için referans kaynağı olarak kabul edilemez.[316]

Verilen örnek rivayette İblîs'in Havvâ'yı "deve, sığır, keçi veya koyun" doğuracağı ve doğuracağı şeyin "ya burnundan ya gözünden veya kulağından çıkacağı" gibi hamilelik ve doğumla ilgili biyolojik olarak insan tabiatına aykırı bilgilerle korkuttuğu görülmektedir. Bu anlatımla da insanın temel duygularından olan korku duygusu Havvâ özelinde kullanılarak rivayetin gerçek olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır.

Rivayette İblis'in isminin Hâris olduğu zikredilmektedir. Fakat bu bilgi hadis kaynaklarında bulunmamakta, sadece bu nakilde geçmektedir. Şayet Hâris ismi İblis'e ait olsa idi Resûlullah sahâbeden bu isimle adlandırılmış olanların isimlerini değiştirirdi.[317]

Abdülhâris, Hâris'in kulu demektir. Kul mânasına gelen abd muzâfı Allah'tan başka bir varlığa izafe edilmemektedir. Ayrıca Allah'ın isimleri ve sıfatları arasında böyle bir isim ve sıfat bulunmamaktadır. Nakledilen rivayette ise melekler arasında İblis'e Hâris denildiği aktarılıyor. Bu bilgilerden hareketle Abdülhâris isminin konulması şeytanın kulu anlamına geleceği için Havvâ'nın kabul ederek bu isimle

[316] Eltafurrahmân Senâullâh, *el-Mesâilü'l-akadiyyetü'l-müteallika bi Âdem* (Medine İslâm Üniversitesi, 2002), 779.

[317] Ahmet Yazıcı, "A'râf Suresi 189 Ve 190. Ayetlerin Yorumlanmasında Rivayetlerin Etkisi Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi* 52/3 (2016), 108-127.

çocuğunu adlandırması Allah Teâlâ'nın ortağı olduğunu kabul etmesi anlamına gelir ki bunun da bir peygamber olan Hz. Âdem tarafından onaylandığının düşünülmesi imkânsızdır.

Hz. Âdem'in lisanı İslâmî anlayışa göre Arapça, Yahudi ve Hıristiyanlara göre de Ârâmîce idi. Cennette Arapça, yeryüzüne inince Süryânîce konuştuğu da öne sürülmüştür.[318] Bu bilgiler ışığında İblis'in Arapça bir kelime olan Abdülhâris ismini önermesi çok sağlıklı bulunmamaktadır.

Ele alınan bu nakilde Hz. Âdem'in Havvâ'ya İblîs hakkında o, bizi cennetten çıkaran kimsedir, diyerek aralarındaki düşmanlığı ifade ettiği zikredilmiştir. Ebüssuûd'a göre Hz. Âdem, İblîs'i düşmanı olarak çok iyi tanıyordu. Her şeyin ismi kendisine öğretilmiş olan[319] Hz. Âdem'in, İblîs'in isminin Hâris olduğunu bilmesi gerekmektedir.[320] Râzî'ye göre Hz. Âdem en büyük düşmanı olan İblîs'in adını çocuğuna vermemiştir.[321] Buna rağmen Hz. Âdem'in İblîs'in adı ile çocuğunu isimlendirmesi tefsirlerde yer bulmaktadır.[322]

Haberde İblis'in "Ya benim dediğimi yaparsın ya da çocuğunu öldürürüm. İlk çocuğu ben öldürmüştüm." demesi de uygun değildir çünkü İblis, insanları öldürme gibi bir vasfa sahip değildir. İblis'in ilahlık taslayarak "çocuğunu öldürürüm, ilk çocuğu ben öldürmüştüm" diyerek yalan söylemesi de ihtimal dâhilindedir. Fakat bunun Hz. Âdem tarafından ciddiye alınacağı düşünülmemelidir. Çünkü Kur'ân'da buyrulduğu gibi hiç şüphesiz ki öldüren ve dirilten Allah'tır.[323]

Kitâb-ı Mukaddes'te Havvâ hakkında "Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi."[324] ve "Yılan beni aldattı, o yüzden yedim."[325] şeklinde olduğu gibi, nakledilen rivayette de benzer şekilde şeytanın önce Havvâ'yı kandırdığı ardından da Havvâ'nın Hz. Âdem'i ikna ettiği aktarılmaktadır. Bu benzerliğe göre bütün günahın Havvâ'ya yüklenmesi, kadının kandırılma ve eşini yoldan çıkarma

---

318 Bolay, "Âdem", 1/358-363.
319 el-Bakara 2/31.
320 Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî Ebüssuûd, *İrşâdu'l-âkli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: y.y., ts.), 3/305.
321 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 15/427.
322 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/308-316; Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân,* 2/258.
323 en-Necm 53/44.
324 *Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)* (Yeni Yaşam Yayınları, 2018), Yaratılış 3/6.
325 *Eski ve Yeni Antlaşma*, 3/13.

unsuru olarak zikredilmesi bile, bu aktarılanların isrâiliyat olduğuna işaret etmektedir.

Aktarılan bu rivayette Hz. Âdem'in Havvâ'ya karşı çıkmadığından bahsedilmektedir. Peygamber şirke sessiz kalır mı? Bir işe sessiz kalmak onaylamak değil midir? Bir peygamberin Allah Teâlâ'ya şirk konusunda eşine itiraz etmeden sessiz kalması bir nevi yapılan davranışı onaylaması demektir ki bu mümkün müdür? İsmet sıfatı ile vasıflanan bir peygamberin ne aşikâr bir biçimde ne de dolaylı olarak şirke bulaşması düşünülemez.

***Rivayetlerin Genel Değerlendirilmesi***

İblis'in Hz. Âdem'e, eşine ve zürriyetine musallat olması;[326] Havvâ'yı, dediğimi yapmazsan çocuğun hayvan olarak doğar diyerek korkutması;[327] şeytanın Hz. Âdem ve Havvâ'ya çocuklarının doğduktan sonra yaşaması için Abdülhâris veya Abdüşşems[328] ismini vermesini istemesi ve onların da çocuklarına bu isimleri koyması;[329] İblis'in Havvâ'ya ilk çocuğunu kendisinin öldürdüğünü söylemesi[330] gibi rivayetler isrâiliyat kaynaklıdır.[331]

Süyûtî, âyette bahsedilen şirk koşma hususunda Katâde'den[332] Hz. Âdem ve Havvâ'nın, Allah'a ibadet yani kulluk anlamında değil de itaat konusunda yani Allah dışında Allah'ın düşmanına ait meşru olmayan bir emre itaat ederek ortak koştuklarını, Süfyân'dan ise Allah'a isimlendirme konusunda ortak koştuklarını ifade

---

326 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/700; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/309.

327 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/700-701; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/307-308.

328 İbn Zeyd'den bildirildiğine göre; "Hz. Âdem'in bir oğlu olunca ismini Abdullah koydu. İblis yanlarına gidip: 'Bu oğlunuzun adını ne koydunuz?' diye sorunca, Hz. Âdem: 'Abdullah' cevabını verdi. Hz. Âdem ve Havva'nın daha önce bir çocukları doğmuş ve adını Abdullah koymuşlardı. İblis onlara: 'Siz, Allah'ın, kulunu yanınızda bırakacağını mı zannediyorsunuz. Vallahi! Önceki çocuğunuzu aldığı gibi bunu da alacak. Ben sizlere bir isim öğreteceğim, ona bu adı verirseniz, siz yaşadığınız müddetçe sizinle kalır. Ona Abduşşems ismini veriniz.' dedi. Bunun üzerine Hz. Âdem ve Havva oğullarına Abduşşems ismini verdiler. Yüce Allah'ın, '*Kendileri yaratılmışken, bir şey yaratamayan putları mı ortak koşuyorlar?*' âyeti buna işaret etmektedir. Yani, hiç güneş bir şey yaratabilir mi? Güneş'in kendisi yaratılmıştır." Resûlullah: "Şeytan, Hz. Âdem ve Havva'yı iki defa aldattı." buyurmuştur. Zeyd devamında şöyle demiştir: "Şeytan onları hem cennette hem de yeryüzünde aldattı." Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/701.

329 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/701; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/309-310; Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 2/258; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/187; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 3/45.

330 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/701; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/311.

331 Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzûât fi kütübi't-tefsîr* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408), 209/215; Rızâ, *Menâr*, 9/435; Tevrat'ta, "Yaratılış" bahsinde Hz. Âdem ile Havvâ'dan bahsedilmekte fakat zikrettiğimiz kıssa ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

332 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/706.

eden rivayetler nakletmiştir.[333] Süyûtî, *Celâleyn* tefsirinde Hz. Âdem'in Allah'a ibadet konusunda değil sadece çocuğuna şeytanın Hâris ismini vermesi ile şirke düştüğünü anlatmaktadır.[334] Buradan Süyûtî'nin bu görüşü benimsediği çıkarımında bulunulabilir.[335] Hz. Âdem ve Havvâ'nın Allah'a ibadet konusunda değil bilakis itaat konusunda şirk koşmaları konusu, âlimlerin yaptığı tasniflerden biri olan gizli-hafi şirke girmektedir denilebilir. Bu şirk sebebiyle kişi küfre düşmemektedir. Fakat nihayetinde bu şirk, nimeti verene nankörlük içermektedir. Peygambere de onu yaratan ve onu peygamber olarak seçen[336] Rabbe karşı nankörlük yapmak yakışmamaktadır. Kelâm kitaplarındaki tasnifler arasında Allah'a isimde ortak koşma olarak bir tasnif bulunmamaktadır. Dolayısıyla isimde ortak koşma[337] şeklinde aktarılan durum Allah'a sıfat ve fiillerinde ortak koşma olan rubûbiyyette şirk kapsamında değerlendirilebilir. Bu durum herhangi bir kul için câiz görülmezken bir peygamber için hiç mümkün olmaz.[338] Hz. Âdem'e isnat edilen şirk koşma eylemi, hangi şirk tasnifine girerse girsin peygamberler, insanlara örnek olmaları nedeniyle şirki akla getirecek her türlü ihtimalden uzaktırlar.

Şayet Hz. Âdem anlatıldığı gibi bu şirke düşmüş olsaydı Kur'ân'da günahına karşılık gelen tövbesi de zikredilirdi. Çünkü Hz. Âdem ile Havvâ kendilerine yasaklanan ağaçtan yediklerinde[339] Allah tövbesini Kur'ân'da zikretmiştir.[340]

Süyûtî, burada ele alınan rivayetleri aktardıktan sonra âyette geçen "*Allah'a ortak koşanlar*"[341] ifadesi hakkında birçok rivayet nakletmiştir. Özellikle merfu olan

---

[333] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/705.

[334] Celâleddin el-Mahallî - Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Daru'l-Hadis, ts.), 233.

[335] Âlimler şirk hakkında çeşitli açılardan birbirinden farklı tasnifler yapmıştır. Genel mânada şirk, ulûhiyyette ve rubûbiyyette olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Ulûhiyyette şirk, Allah'a ilâhlığında ortak koşmak, Rubûbiyyette şirk ise Allah'a rablığında ortak koşmak, sıfat ve fiillerinde ona ortak başka bir otoritenin var olduğunu kabul etmek demektir. Şirk farklı bir tasnifte de açık-celi ve gizli-hafi olarak sınıflandırılmıştır. Açık-celi ile ulûhiyyette ve rubûbiyyette şirk kastedilirken gizli-hafi şirkten riya ve gösterişte bulunmak kastedilmiştir.

[336] "*Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı.*" Âl-i İmrân 3/33.

[337] Kurtubî, *Ahkâmû'l-Kurân*, 7/338.

[338] Senâullâh, *el-Mesâilü'l-akadiyyetü'l-müteallika bi Âdem*, 770.

[339] "*Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı*." Tâhâ 20/121.

[340] "*Bunun üzerine Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır.*" el-Bakara 2/37; "*Sonra rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti*." Tâhâ 20/122.

[341] el-A'râf 7/190.

rivayetin[342] senedinde bizzat yer alan Hasanü'l-Basrî'den şirk koşanların, Hz. Âdem ve Havvâ olmadığına dair üç görüş aktarmaktadır. Bu görüşlerden ilki: Yahudi ve Hıristiyanlar,[343] ikincisi: Hz. Âdem'in zürriyetinden Allah'a ortak koşanlar,[344] üçüncüsü: Kâfirlerdir.[345] Süyûtî, Süddi ve Ebû Mâlik'ten aktardığı nakillerde ortak koşanlar ifadesiyle Muhammed ümmeti ve müşrikler; ortak koşulanların da Arapların ilâhları olduğunu zikretmektedir.[346] Süyûtî, ortak koşanların hem Hz. Âdem ve Havvâ olduğunu ihtiva eden rivayetleri zikretmiş hem de peşinden onların olmadığına dair rivayetleri aktarmıştır. Birbirinden farklı olan bu nakilleri tefsirinde peş peşe zikretmiştir. Fakat bir tercihte bulunmamıştır. Bu konuda Hasanü'l-Basrî'nin bu âyete ilişkin söyledikleri tarafımızca mâkul görülmektedir. Kanaatimizce şirk koşanlardan kasıt Hz. Âdem ve Havvâ değil bilakis onun zürriyetinden Allah'a ortak koşanlardır.

Süyûtî'nin aktardığı rivayette Hz. Âdem ve Havvâ'nın çocuklarının öldüğünden bahsedilmektedir. İbn Kesîr de bu konuda şöyle demektedir; Allah, Hz. Âdem ve Havvâ'yı onlardan birçok erkek ve kadın üreyip dünyanın her tarafına dağılsın diye beşerin atası olarak yarattı ve onları yeryüzüne indirdi. "*Yeryüzünde halife kıldı.*"[347] ve "*Orayı imar ettiler.*"[348] Bu durumda çocukları nasıl yaşamaz? Bu

---

[342] Semure b. Cündeb'den (ö. 60/680) Resûlullah'ın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Havva, doğum yapınca şeytan onun çevresinde dolaşıp –Havva'nın çocukları yaşamıyordu- ona: 'Çocuğa Abdülhâris adını verirsen yaşar' deyince, Havva da çocuğuna Abdülhâris adını verdi ve böylece çocuk yaşadı. Bu şeytanın onlara vahyi ve vesvesesidir." Tirmizî zikrettiğimiz Semure b. Cündeb hadisi hakkında; bu hasen garip hadistir, demiştir. İbn Kesîr de hadis merfu değil bilakis sahâbe üzerine mevkuftur diyerek onun Kâ'b ve Vehb b. Münebbih gibi kitap ehlinden olup daha sonra Müslüman olmuş kişilerden nakledilen isrâiliyattan olması muhtemeldir demiştir. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/700; Ebû İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-tirmizî,* ed. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuâd Abdülbâki (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), Tefsir, 3077; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/309; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm,* 3/525; Celâleddin el-Mahallî - Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn,* 224.

[343] Hasanü'l-Basrî; bu âyetten kastedilenler Yahudi ve Hıristiyanlardır. Allah onlara çocuklar vermiş, onlarsa bu çocukları Yahudi ve Hıristiyan yapmışlardı, demiştir. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/706.

[344] Hasanü'l-Basrî; *Allah, onların ortak koştukları şeylerden yücedir* sözünden kastedilenler, Hz. Âdem'den sonra gelen zürriyetinden, Allah'a ortak koşanlardır, demiştir. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/706.

[345] Hasanü'l-Basrî; bu âyet kâfirleri kastetmektedir. Onlar Allah'a dua ederler. Allah onlara çocuklar verince de onlar Yahudi ve Hıristiyan yaparlar. Hiçbir şey yaratamayan ve kendileri yaratılmış olan şeytanlara itaat ederler. Hâlbuki kendilerine dua edilenler, dua edenlere hiçbir yardımda bulunamazlar, demiştir. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* 6/706.

[346] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/705.

[347] el-Bakara 2/30.

[348] Hûd 11/61.

bahsedilen durum onların Allah tarafından dünyaya gönderiliş hikmetine ters düşmektedir?[349]

Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da birbirine zıt olan rivayetleri bir arada zikretmiş olması onun kitabında tüm rivayetleri toplama gayesinin bir göstergesi sayılabilir. Bu rivayetle ilgili Süyûtî'nin bir de *Celâleyn* tefsirinde izahı vardır. O, bu tefsirde söz konusu rivayete dair şunları söylemektedir: Havvâ'nın hamile kalmasından sonra şeytanın korkutmasıyla Hz. Âdem ve Havvâ'nın doğacak çocuklarının hayvan olmasından endişe etmeleri üzerine Allah'a salih, kusursuz bir çocuk vermesi için dua ettiklerini ve sonrasında da doğan çocuğa Abdülhâris ismini vererek ona ortaklar koştuklarını ifade etmektedir.[350] Bu tefsirde aktardığı rivayete göre Süyûtî, âyette bahsi geçen şirk ehlinin Hz. Âdem ile Havvâ olduğunu kabul etmektedir. Bu durum Süyûtî'nin bu âyeti isrâiliyata dayanarak açıkladığını göstermektedir.

Fakat bu görüşler Allah'ın, Kur'ân'da "*Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek ve mutlaka hüsrana uğrayanlardan olacaksın*"[351] diyerek peygamberlerin şirke düşmediklerini ifade eden âyeti ile çelişmektedir. İbn Hazm (ö. 456/1064) "Çocuğuna Abdülhâris ismini vermesi ile ilgili olarak Hz. Âdem'e isnat edilen bu rivayetlerin hepsi hurafe, uydurma ve yalandır"[352] demiştir. Peygamberlikten önce ve sonra şirkten korunmuş olan bir peygamber hakkında rivayet edilen bu nakiller, Kur'ân ve sünnetin onaylamadığı isrâiliyattandır. Süyûtî'nin tefsirinde nakle aykırı olan isrâilî haberlerin yer alması bu eserin güvenilirliğini zedelemektedir.

[349] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Kasasü'l-enbiyâ*, ed. Mustafa Abdulvahid (Kahire: Matbaatü Dâru't-Te'lif, 1968), 1/64.
[350] Mahallî - Süyûtî, *Celâleyn*, 223.
[351] ez-Zümer 39/65.
[352] Ebû Muhammed Ali b. Abdullah İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.), 4/4.

## 2.2. YILDIZ, AY VE GÜNEŞE RAB DEMESİ SEBEBİYLE HZ. İBRÂHİM'E ŞİRK İSNADI

Hz. İbrâhim, Kur'ân-ı Kerîm'de bir sûreye adı verilen, Cenab-ı Allah'ın kendisinden en çok bahsettiği ülü'l-azm[353] peygamberlerden biridir. Allah, Hz. İbrâhim hakkında "*Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandı.*"[354], "*Kuşkusuz İbrâhim, bir tevhid önderi olarak Allah'a gönülden itaat eden iyilik rehberiydi, müşriklerden de değildi.*"[355] buyurarak onu küçüklüğünde ve büyüdüğü zaman Allah'a şirk koşmayan bir tevhid önderi olarak nitelemektedir. Süyûtî bu nitelemelere rağmen En'âm sûresinin tefsirinde Hz. İbrâhim'in istidlal olayını, onu Rabbine şirk koşan biri olarak anlatan isrâilî haber barındıran rivayeti zikretmekte bir beis görmemektedir. Onun bu konuda zikrettiği bir rivayet burada örnek olarak ele alınacaktır.

***İlgili Âyet-i Kerîmeler***

وَكَذٰلِكَ نُرِۤي اِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ ﴿75﴾ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًاۚ قَالَ هٰذَا رَبِّيۚ فَلَمَّا اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِلِينَ ﴿76﴾ فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبِّيۚ فَلَمَّا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالِّينَ ﴿77﴾ فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّي هٰذَٓا اَكْبَرُۚ فَلَمَّا اَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ اِنِّي بَرِۤيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿78﴾ اِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنِيفًا وَمَٓا اَنَاْ مِنَ الْمُشْرِكِينَۚ﴿79﴾

"*Aynı şekilde biz İbrâhim'e göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkânı veriyorduk ki kesin inananlardan olsun. Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. 'Rabbim budur' dedi. Yıldız batınca da 'Batanları sevmem' dedi. Ayı doğarken görünce, 'Rabbim budur' dedi. O da batınca, 'Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum' dedi. Güneşi doğarken görünce, 'Rabbim budur; zira bu daha büyük' dedi. O da batınca dedi ki: 'Ey kavmim! Ben, sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben, O'nun*

[353] Ülü'l-azm peygamberler; Hz. Muhammed, Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'dır. eş-Şûrâ 42/13.
[354] es-Sâffât 37/111.
[355] en-Nahl 16/120.

*birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim.*"[356]

Hz. İbrâhim'in yıldız, ay ve güneşe Rab demesi sebebiyle şirk isnat edilmesine neden olan olay yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde geçmektedir. Fakat olayın ne zaman, hangi mekânda yaşandığı ve nasıl gerçekleştiği gibi ayrıntılar hakkında âyetlerde herhangi bir bilgi verilmemektedir.

Bu âyetlerde Hz. İbrâhim'in yıldız, ay ve güneş için zikrettiği "*Rabbim budur.*"[357] ifadesi ile ilgili birkaç görüş ileri sürülmüştür;

a) Hz. İbrâhim'in gayesi yıldızların Rab olduğunu söylemek değil aksine yıldıza tapanları yaptıklarının yanlışlığını düşünmeye sevk etmektir.

b) İnkâr kabilinden olup "iddia ettiğin tanrınız bu mu" anlamındadır.

c) Hz. İbrâhim'in gayesi kavmine soru sormaktır fakat âyette maksat anlaşıldığı için istifham edatı düşürülmüştür.

d) Âyette kısaltma vardır. "Bu benim Rabbimdir, diyorlar." takdirindendir.[358]

e) İstihza olarak Hz. İbrâhim "bu kaybolup gidenler mi tanrınız" demek istemiştir.[359]

f) Hz. İbrâhim kalben inanmadığı halde, -sonrasında onları tevhide davette zorluk yaşamasın diye- babasının ve kavminin inancını paylaşıyormuş gibi bu sözü söylemiştir.[360]

***Rivayet ve Kritiği***

"Süddî'den[361] bildirildiğine göre; …Hz. İbrâhim doğunca, bir günde bir haftalıkmış gibi, bir haftada bir aylıkmış gibi büyüyüp gelişti. Nemrut ise olanları

---

[356] el-En'âm 6/75-79.
[357] el-En'âm 6/76-77.
[358] Kur'ân'da mahzuf kavl (demek) örnekleri şu âyetlerde geçmektedir: "*İbrâhim İsmâil'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu: 'Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin (diyorlar)*." el-Bakara 2/127; "*Bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz (diyorlar).*" ez-Zümer 39/3.
[359] Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, 62; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kurân*, 7/26.
[360] Ebüsuûd, *İrşâdu'l-âkli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 3/153; Rızâ, *Menâr*, 7/465.
[361] Süddî, Kûfeliler arasında tefsire dair en fazla rivayeti ve birikimi olan, tâbiîn neslinin küçüklerindendir (dördüncü tabakasından). Hadis otoriteleri onun hakkında sika, leyyin ve zayıf olarak çeşitli sıfatlar kullanmışlardır. Ancak Buhârî ve Ahmed b. Hanbel kendisini sika olarak görmüştür. Buhârî haricindeki muteber hadis kaynaklarında da rivayetlerine yer verilmiştir.

unutmuştu. Hz. İbrâhim büyüdü ve bu sırada onu anne ve babasından başka kimse görmedi. Hz. İbrâhim'in babası, arkadaşlarına: 'Benim gizlediğim bir oğlum var. Onu getirirsem korkup krala haber verir misiniz?' diye sorunca, arkadaşları: 'Hayır, onu getir.' cevabını verdiler. Âzer gidip Hz. İbrâhim'i mahzenden çıkarınca, Hz. İbrâhim, hayvanlara ve diğer yaratıklara bakıp babasına: 'Bu nedir?' diye sormaya başladı. Babası da ona, sorduğu şeylerin adını: 'Bu devedir, bu inektir, bu attır, bu koyundur.' deyince, Hz. İbrâhim: 'Bu yaratıkların muhakkak bir Rabbinin olması gerekir.' dedi. Hz. İbrâhim, mahzenden güneş battıktan sonra çıkmıştı. Başını kaldırıp semaya bakınca Müşteri (Jüpiter)'yi gördü ve 'Bu, benim Rabbimdir.' dedi. Çok geçmeden yıldız kaybolunca, Hz. İbrâhim: 'Ben kaybolanları sevmem.' dedi. İbn Abbâs der ki: 'Hz. İbrâhim, mahzenden ayın sonunda çıktığı için yıldızdan önce ayı görmemişti. Gecenin sonunda ayın doğduğunu görünce: 'Bu, benim Rabbimdir.' dedi. Ay kaybolunca ise: '*Rabbim beni doğruya eriştirmeseydi and olsun ki sapıklardan olurdum.*'[362] dedi. Sabah olup güneşi doğarken görünce: 'Bu, benim Rabbimdir, bu daha büyüktür.' dedi. Güneş kaybolunca ise: '*Ey milletim! Doğrusu ben ortak koştuklarınızdan uzağım.*'[363] dedi. Yüce Allah, ona: '*Teslim ol, buyurduğunda, o, Âlemlerin Rabbine teslim oldum.*'[364] dedi."[365]

Süyûtî'nin uzunca zikrettiği, bizim kısaltarak aldığımız rivayette geçen, kralın isminin Nemrûd olduğu, Hz. İbrâhim'in mağarada dünyaya geldiği, bir günde bir haftalık kadar, bir haftada bir aylık kadar büyüdüğü, mağaradan çıkınca ilk yaptığı davranışlar gibi birtakım bilgilerin mevzu olduğu ve bunların Yahudilerden alındığı bilgisi kaynaklarda geçmektedir.[366] Râzî'ye göre Hz. İbrâhim'in mağarada doğduğu, orada büyüdüğü, Cebrâil'in onu büyüttüğü gibi olaylar bir nebze de olsa ihtimal dâhilindedir. Hz. İbrâhim'in peygamberlik öncesi gösterdiği olağanüstü hallerle ilgili Râzî, Kâdî Abdülcebbâr'ın[367] (ö. 415/1025) bu konu üzerine bir açıklamasını aktarmaktadır. Bu açıklamaya kısaca değinmek uygun olacaktır. Kâdî, peygamberlikten önce mûcize yerine geçecek bir şeyin câiz olmadığını söylemektedir. Buna göre Hz. İbrâhim'in bebekken ortaya koyduğu olağandışı

---

Detaylı bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, "Süddî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/17-18.

362 el-En'âm 6/77.

363 el-En'âm 6/78.

364 el-Bakara 2/131.

365 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/109-112.

366 Rızâ, *Menâr*, 7/464; Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 64.

367 Kâdî Abdülcebbâr, Basra Mu'tezilesi'nin ünlü kelâmcısı ve Şâfiî fakihi. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 251-253.

şeylerin mûcize sayılmayacağını düşünmektedir. Böyle düşünmesinin sebebi mûcizenin, peygamberlik iddiasından önce meydana gelmesinin Mu'tezile'ye göre câiz olmaması sebebiyledir. Ehl-i sünnet âlimlerine göre bu irhâstır[368] ve câizdir.[369]

Rivayette bahsi geçen hadisenin Hz. İbrâhim'in hayatının hangi döneminde meydana geldiği hakkında âyetlerde veya rivayetlerde açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır. Süyûtî'nin, Süddî'den aktardığı rivayette bu hadisenin Hz. İbrâhim, mağaradan çıkınca yaşandığı bilgisi olmasına rağmen[370] Hz. İbrâhim'in mağaradan çıktığında kaç yaşında olduğuna dair bilgi kaynaklarda geçmemektedir. Kurtubî, İbn İshak'ın (ö. 151/768) bu olay yaşandığında Hz. İbrâhim'in on beş yaşında; Taberî'nin on beş aylık, bazılarının ise yedi yaşındaydı dediğini aktarmıştır.[371]

Bu rivayetlerle ilgili İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı İslam tarihine dair eserinde İbn İshak ve diğerlerinin aktardığı Hz. İbrâhim'in bebekken mağaradan çıkarak sırasıyla gördüğü yıldıza, aya ve güneşe ilâhlık isnat etmesini anlatan rivayetlerin isrâiliyata dayandığını bildirmiştir.[372]

Söz konusu rivayette Hz. İbrâhim'in, mahzenden güneş battıktan sonra çıktığı ifade edilmiştir. Mahzenin karanlık olduğunu düşünürsek ve mahzenden de güneş battıktan sonra çıktı ise Hz. İbrâhim'in mahzenin karanlığından gecenin karanlığına çıkmış olması gerekir. Fakat âyette "*Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü.*" ibaresinden Hz. İbrâhim'in aydınlıktayken gecenin karanlığının onu kapladığı anlaşılmaktadır. Bu durum bahsi geçen olayın, Hz. İbrâhim bebekken mağarada kendi arayışı için değil de bilakis kavminin arasında onlara irşat ettiği zaman yaşandığına işaret etmektedir.

Âyetlerin akışına bakıldığında; En'âm sûresi 74. âyette Hz. İbrâhim'le babası Âzer arasında geçen diyalogda, Hz. İbrâhim'in "*Putlara mı tapıyorsun, ben seni ve kavmini açık bir sapkınlık içinde görüyorum.*" dediği aktarılmaktadır. 75. âyette

---

[368] İrhâs, peygamberler nübüvvetle görevlendirilmeden önce kendilerinde meydana gelen hârikulâde olaylar demektir. Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 242. Çalışma konusunun nübüvvetten önce peygamberlerin mûcize gösterip gösteremeyecekleri değil, bilakis mâsum bir peygambere şirk isnat eden rivayetler olması sebebiyle bu olay tüm detayları ile ele alınmadı.

[369] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 13/42.

[370] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/109-112.

[371] Kurtubî, *Ahkâmû'l-Kurân*, 7/25.

[372] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/331.

kesin inananlardan olması için Allah'ın Hz. İbrâhim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösterdiği haber verilmektedir. 77. âyette Hz. İbrâhim'in kendisine doğru yolu gösterenin Rabbi olduğunu ifade ettiği geçmektedir. Bu âyette geçen "Rabbim" ifadesinden Hz. İbrâhim'in Rabbinin varlığını bildiği anlaşılmaktadır. 78. âyette de Hz. İbrâhim kavmine "*sizin ortak koştuklarınızdan uzağım*" diyerek müşriklerden dolayısıyla şirke sebebiyet veren davranışlardan berî olduğunu söylemektedir. 79. âyette ise tekrardan Hz. İbrâhim'in hanif[373] olarak yüzünü gökleri ve yeri yaratana çevirdiği ve ortak koşanlardan olmadığı ifade edilmiştir. 80. âyette de kavmine "*Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz*?" diyerek tekraren "*Sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden korkmam.*" dediği haber verilmiştir. Bu âyetlerde Hz. İbrâhim'in arayış içinde olmadığı, bu anlatılan gök cisimlerini hakiki mânada ilâh olarak kabul etmediği, yaratıcısının varlığından haberdar olduğu ve Rabbini kesin olarak bildiği en güçlü delillerle bize sunulmaktadır. Aynı zamanda âyetlerin akışı içerisinde beş kere şirk kelimesi kullanılmış; üçünde Hz. İbrâhim'in müşriklerden olmadığı tekrar tekrar zikredilmiştir.

Hz. İbrâhim'in 77. âyette haber verilen "*Rabbim bana hidayet etmezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum.*" meâlindeki sözü tıpkı Fâtiha sûresi 1. âyetin "*Bizi dosdoğru yola ilet.*" ifadesi gibidir. Fâtiha sûresi 1. âyette nasıl tüm Müslümanların hidayet üzere sebat istemesine işaret ediyorsa Hz. İbrâhim'in de Rabbinden sebat istemesine işaret etmektedir. Zira Hz. İbrâhim zaten hidayet üzereydi.

Ele alınan bu rivayette Hz. İbrâhim'in, mahzenden güneş battıktan sonra çıktığı ve başını kaldırıp semaya baktığında Müşteri (Jüpiter)'yi görüp "bu benim Rabbimdir" dediği aktarılmaktadır. Allah, âyette Hz. İbrâhim'e melekûtu yani semada ve yeryüzünde geçerli olan denge ve intizamı ayrıca güneş, dünya ve ay arasındaki fiziksel kanunları gösterdiğini haber vermektedir.[374] Bunun devamında gelen âyet ise takibiyet "fâ"sı ile başlamaktadır. Dolayısıyla rivayette bahsedildiği gibi Hz. İbrâhim istidlâl hadisesini mağaradan hemen çıkınca değil aksine kavmini hidayete davet ederken gerçekleştiğini gösterir.

---

[373] Hanîf kelimesi, Kur'ân'da çoğulu hunefâ da olmak üzere on iki yerde geçmektedir. Bu on iki yerin sekizinde Hz. İbrâhim'in imanı ifade edilmektedir. el-Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; en-Nisâ 4/125; el-En'âm 6/79, 161; en-Nahl 16/120, 123.

[374] el-En'âm 6/75; Celal Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, 1986), 4/1935.

Hz. İbrâhim'in kavmi olan Keldânîler, astroloji ve gökyüzüyle ilgili araştırmalar konusunda çok gelişmişti. Yıldız, ay ve güneşe tapıyorlardı. Gökyüzündeki en büyük tanrıları da güneşti.[375] Âyette Hz. İbrâhim'in güneşi doğarken görünce, "*Rabbim budur; zira bu daha büyüktür.*"[376] dediği aktarılmaktadır. Hz. İbrâhim kavminin en büyük addederek taptığı güneşi "*daha büyük*"[377] diye vasıflandırarak anlatmıştır. Onların en büyük olarak gördükleri güneşin kaybolan olması sebebiyle ilâh olamayacağını gözler önüne sermiştir. Böylece Hz. İbrâhim'in kendisiyle ilâhının arasına ufuk gibi herhangi bir engelin girmesi sonucu kaybolan yaratılmış şeylerin ne kadar büyük görülürse görülsün Rab olamayacağını ispat etmiştir.

En'âm sûresi 78. âyet-i kerîmede Hz. İbrâhim'in "*Ey kavmim! Ben, sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.*"[378] dediği zikredilmektedir. Söz konusu rivayette Hz. İbrâhim'in bu hadiseyi; bebekken, kavminden uzakta ve doğduğu mağarada yaşadığı bildirilmektedir. Ancak Hz. İbrâhim'in bebekken yanında ne putlar ne de kavmi bulunmaktaydı. Bu durumda "*Ey kavmim!*" diyerek onlara seslenmesi mümkün görülmemektedir.[379] Bununla beraber aynı âyette "*Ben, sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.*"[380] buyrularak kavminin taptığı şeylerden berî olduğu ifade edilmiştir. Eğer zikredilen isrâilî rivayette bahsedildiği gibi Hz. İbrâhim bebekken bir Rab arayışına girmiş olsaydı ve âyette bildirilen yıldız, ay ve güneşi kendisine ilâh olarak kabul etseydi lafzın "ortak koştuğum şeylerden" şeklinde gelmesi gerekirdi.[381]

Râzî ve İbn Kesîr'e göre olay Hz. İbrâhim'in nübüvvetinden önce değil sonra gerçekleşmiştir. Hz. İbrâhim, Allah'ın kendisine verdiği tebliğ vazifesi neticesinde kavmi ile münazara ettiği sırada bu olay yaşanmıştır. Allah, yukarıda zikredilen âyetlerin devamında "*İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir.*"[382] buyurmuştur. Âyette "kendi için, kendine karşı" değil de

[375] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 2/430-431.
[376] el-En'âm 6/78.
[377] el-En'âm 6/78.
[378] el-En'âm 6/78.
[379] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 13/40.
[380] el-En'âm 6/78.
[381] Sâbûnî, *Peygamberlerin Masumiyeti*, 70-71.
[382] el-En'âm 6/83.

"*kavmine karşı*" denilmiştir. Bu da Hz. İbrâhim'in bu olayı bebekken veya nübüvvetten önce kendi arayışı için değil, peygamber olduktan sonra kavmini irşat için yaşadığına işaret etmektedir.[383]

Mevdûdî tefsirinde Hz. İbrâhim'in hayatındaki en önemli olaylardan sayılan yıldız ay ve güneş olayının Kitâb-ı Mukaddes'te hiç anılmadığını Talmud'da[384] geçse de burada anlatılandan iki konuda farklılık arz ettiğini zikretmektedir. Bu farklılıklar şu şekildedir: Birincisi Talmud'da sıralama "güneşten yıldızlara ve Allah'a doğru"dur, İkincisi Talmud'da Hz. İbrâhim'in güneş için "bu benim Rabbimdir" dediğinde, o an güneşe secde ettiği, aynı şekilde aya da secde ettiği anlatılmaktadır.[385] Bu bilgiler ışığında tefsirlere bakıldığında bu konuda nakledilen isrâilî rivayetlerin Yahudilerin şifahî kaynaklarından alındığı görülmektedir.

Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da bütün rivayetleri bir araya getirme ve rivayetleri koruma amacı gütmesi nedeniyle itikada ters düşen haberleri tefsirine almaktan çekinmemiştir. *Celâleyn*'de ise âyette bahsedilen olayın Hz. İbrâhim'in gök cisimlerine ilâhlık isnat etmek için değil de bilakis yıldız ilmi konusunda gelişmiş olan kavmine dalâlet içerisinde olduklarını göstermek için "Size göre bu benim Rabbimdir." diyerek gönderme yaptığını ifade etmiştir.[386] Süyûtî, bahsedilen bu nakilleri yorum ve tercih yapmadan tefsirine almış, Taberî ise enteresan bir şekilde tefsirinde diğer görüşleri zikretmekle beraber İbn İshâk'tan aktarılan ve içerisinde isrâiliyat olduğu bilinen görüşü tercih ettiğini ima etmiştir.[387] Ayrıca bu rivayetler Kur'ân'da Hz. İbrâhim'den bahseden diğer âyetlerle de çelişmektedir. İbrâhim sûresinde *"Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut."*[388] ve Enbiyâ sûresinde *"Biz daha önce İbrâhim'e doğru düşünme yeteneğini vermiştik. Biz onu iyi*

---

[383] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 13/40; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/330-331; Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 64.

[384] Talmud, Yahudi şifahî geleneğinin ve Rabbânî hukukunun yani Yahudi din âlimleri tarafından yapılmış tartışma ve yorumlardan oluşan öğretiyi ifade etmektedir. Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), 59-60.

[385] Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, ed. Ali Bulaç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1/571.

[386] Mahallî - Süyûtî, *Celâleyn*, 174; Ebüssuûd, *İrşâdu'l-âkli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 3/153.

[387] Taberî'nin İbn-i İshak'tan uzunca naklettiği kıssa kısaca şöyledir; Hz. İbrahim'i annesi, Nemrut'un doğan erkek çocuklarını öldürmesi sebebiyle mağarada doğurmuştur. Hz. İbrahim, mağarada saklanmış ancak büyüdükten sonra dışarı çıkınca, yıldızı, ayı ve güneşi Rabbi zannederek gerçekten onlara tapmış ama onların geçici olduklarını görünce, ilâh olmaya layık olmadıklarını anlayarak Allah'ı idrak etmiş ve ona iman ettiğini izhar etmiştir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/480-484.

[388] İbrâhim 14/35.

*biliyorduk."*[389] âyetlerinin işaret ettiği gibi Hz. İbrâhim peygamber olmadan önce de hidayet üzere doğru yoldaydı, putlara tapmaktan ve Allah'a şirk koşmaktan uzaktı.

Hz. İbrâhim'in çocukken bile olsa yıldıza, aya ve güneşe hakikaten "Rabbim" hitabında bulunması ittifakla küfür sayılmıştır. Zira peygamberler, nübüvvetten önce ve sonra şirk ve küfürden ümmetin ittifakıyla mâsumdur.[390] Yani peygamberlerin kâfir olması, icmâ ile mümkün değildir. Klasik dönemde bilimsel tefsir alanında en kapsamlı tefsiri kaleme alan Râzî, bu konuda şöyle demektedir; zaten en akıllı, en âlim kimse şöyle dursun, akıl ve anlayış bakımından nasibi çok az olan kimselerin bile yıldızların "Rab" olduğunu söylemeleri uygun değildir. Çünkü gök cisimlerinin yaratılmış olduklarına dair birçok açık delil vardır.[391] İsmet vasfına sahip bir peygamberin bu sözleri söylemesi muhal görülen bir durumdur. Süyûtî, kendisine ulaşan tüm rivayetleri korumak adına tefsirine bir peygamberin mâsumiyeti konusunda okuyucunun zihnini bulandıracak -yukarıda örnekleri verilen- rivayetleri almıştır.

### 2.3. HZ. YÛSUF'A İFFETSİZLİK İSNADI

Hz. Yûsuf, Hz. Ya'kûb'un oğlu olup İsrâiloğullarına gönderilen bir peygamberdir. Yûsuf sûresinde yirmi beş yerde, En'âm ve Mü'min sûrelerinde birer defa olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi yedi defa kendisinin ismi geçmektedir.[392] Allah tarafından "ahsenü'l-kasas"[393] olarak nitelendirilen Hz. Yûsuf'un hayatı, yüz on bir âyetten meydana gelen sûrede tek ve müstakil bir konu olarak anlatılmış ve sûreye kendi ismi verilmiştir.

Süyûtî, eserinde bu sûrenin tefsirine dair diğer sûrelerde olduğu gibi farklı isrâilî rivayetlere yer vermiştir. Çalışmada bu nakiller arasından Resûlullah'ın; "insanların en kerimi"[394] olarak andığı Hz. Yûsuf'u, Aziz'in karısı ile yaşanan olayda hataya meyletmiş birisi olarak gösteren isrâilî rivayetlerden üç tanesi incelenecektir.

---

389 el-Enbiyâ 21/51.
390 Sâbûnî, *el-Kifâye*, 207; Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, 39.
391 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 13/39.
392 el-En'âm 6/84; el-Mü'min 40/34; Yûsuf 12/4-7-8-9-10-11-17-21-29-46-51-56-58-69-76-77-80-84-85-87-89-90 (iki defa) 94-99.
393 Yûsuf 12/3.
394 Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Enbiya" 60 (3383); Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Tefsir" Yûsuf Sûresi, 3116.

***İlgili Âyet-i Kerîmeler***

وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ ۚ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ ۖ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿23﴾ وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ ۖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَا بُرْهَانَ رَبِّهِ ۚ كَذَٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ ۚ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿24﴾

"*Evinde bulunduğu kadın, onunla ilişkiye girmek istedi. Kapıları iyice kapattı ve 'haydi gel!' dedi. O da 'Hâşâ, Allah'a sığınırım! Zira kocan benim velînimetimdir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zalimler iflah olmaz!' dedi. Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı. İşte biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için böyle yaptık. Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı.*"[395]

Yûsuf sûresi 24. âyette geçen "*Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı*." ibaresi hakkında müfessirler ihtilaf etmiştir. Burada ihtilaf edilen birinci konu, Hz. Yûsuf günaha niyetlenmiş midir sorusuna aranan cevaptır:

a) İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Dahhâk (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî ve Süddî gibi genellikle mütekaddimin müfessirler ve müteahhirinden bir grup müfessir, Hz. Yûsuf bu günaha niyetlenmiştir görüşündedir. Yani kadın çağırdığında Hz. Yûsuf da kadına meyletmiştir ve iyice yaklaşmıştır ama Rabbinin delilini gördüğü anda fiilî bir durum gerçekleşmeden vazgeçmiştir.[396]

b) İkinci gruba göre ise Hz. Yûsuf, kadına meyletmeden Allah'ın delilini görmüştür.[397] Bu âlimler, âyetin "*Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı*." kesitinde geçen لَوْلَا (Eğer… olsaydı) edatının cevabının kendisinden önce geldiğini düşünmüşler ve söz konusu kesite "burhanı görmeseydi neredeyse meyledebilirdi" diye anlam vermişlerdir.[398] Bazı müfessirler ise cevabın

---

[395] Yûsuf 12/23-24.

[396] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/80-83; Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî en-Nîsâbûrî el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît* (b.y.: y.y., 1430), 12/72; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: y.y., 1422/2001), 2/428.

[397] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/440; Ebüssuûd, *İrşâdu'l-âkli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 4/267; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili* (Ankara: Akçağ Yayınları, t.y.), 4/470.

[398] Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426), 6/226; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/441; Kurtubî, *Ahkâmû'l-Kurân*, 9/165-166. Cevabın şarttan önce geldiği âyetler için bkz: "*Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!*" el-İsrâ 17/74; "*İbrâhim, 'Hayır' dedi, 'Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun!*" el-Enbiyâ 21/63.

şarttan önce gelmesi konusunda "bu caiz değildir çünkü şart edatının cevabı ondan önce gelmez, bu durumda cevap hazfolunmuştur ki o da siyak ve sibaktan anlaşılmaktadır" demişlerdir.[399] Hazfedilen cevabın takdiri "Rabbinin burhanını görmeseydi onunla birlikte olurdu" şeklindedir.[400] O halde buradan şöyle bir anlam çıkarılabilir: Şayet Hz. Yûsuf Rabbinin burhanını görmeseydi insan olmasından dolayı insana fıtrî olarak verilen duygulara yenik düşebilir ve kadına meyledebilirdi.

Eğer ki لَوْلَا (Eğer… olsaydı) edatının cevabının kendisinden önce gelmesi caiz olmasaydı âyetin anlamının "O kadın Yûsuf'a meyletmişti; Yûsuf da o kadına meyletmişti" şeklinde verilmesi gerekirdi. Âyetlerin siyak ve sibakından anlaşıldığı üzere Hz. Yûsuf'un o kadına yönelik bir arzusu bulunmaması nedeniyle bu anlam doğru olmazdı. Bununla birlikte mushafların genelinde âyette geçen وَهَمَّ بِهَا ifadesinin sonrasına ج secâvendi konulmuş, durmanın ve geçmenin eşit olduğuna işaret edilmiştir. Fakat bu durakla cevap ve şart birbirinden ayrılmıştır. Bu durum sonrası ile anlamsal bağlantının kopmasına neden olmakta ve âyetin doğru anlaşılmasına engel teşkil etmektedir. Bazı mushaflarda ise bu durak bulunmamaktadır.

İkinci ihtilaf edilen konu işaret ve ikaz olarak tercüme edilen Hz. Yûsuf'un gördüğü "burhan"ın ne olduğudur. İkinci rivayetin kritiğinde bu konuyla ilgili detaylı açıklamada bulunacağız.

### *1. Rivayet ve Kritiği*

"Ali b. Ebî Tâlib'in,[401] (ö. 40/661) وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِۦ وَهَمَّ بِهَا lafzını açıklarken şöyle dediği bildirilir: Hem kadın, hem Hz. Yûsuf birbirlerini arzuladılar ve Hz. Yûsuf uçkurunu çözecekken, kadın evin bir köşesinde inci ve yakutlarla süslü bir taç giydirilmiş putun üzerini beyaz bir örtü ile kapattı. Hz. Yûsuf ona: 'Ne yapıyorsun?' diye sorunca, kadın: 'Bu ilâhımın beni bu şekilde görmesinden utanırım' cevabını verdi. Hz. Yûsuf: 'Sen, yemeyen ve içmeyen bir puttan utanırsın da, ben her canlının yaptığını gören kendi ilâhımdan utanmam mı!' dedikten sonra: 'Hiçbir zaman beni elde edemeyeceksin.' dedi. Rabbinden aldığı işaretten kasıt budur."[402]

---

399 Zemahşerî, *Keşşâf,* 2/456; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl,* 3/160.

400 Celâleddin el-Mahallî - Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn,* 306.

401 Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, damadı ve Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsü olup Hz. Peygamber'e kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmıştır. Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/371-374.

402 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* 8/224.

Âyette geçen ve rivayette açıklaması verilen هَمَّ fiili lügatte, "bir şey için kastetti, azmetti, yöneldi, karar verdi ve aklından geçirdi (şey)" anlamlarına gelmektedir.[403] Bu fiilin "*Kadın onu kesinlikle arzulamıştı.*" ibaresinde "onunla birlikte olmayı istemişti" anlamına geldiği hususunda ittifak edilmiştir. Fakat "*O da kadını arzulardı.*" ibaresi hakkında farklı görüşler ifade edilmiştir.[404] Bu görüşlerden ön plana çıkarılanlar şöyledir; Hz. Yûsuf'un kastı, isteğe yönelik bir kasıt değil bilakis şehvet duygusu ile mücadele,[405] kadını çirkin fiilden menetme,[406] onu öldürmeyi arzulamadır.[407] Fakat yukarıda incelediğimiz isrâilî rivayette ise هَمَّ fiiline kadının ve Hz. Yûsuf'un birbirlerini arzuladıkları anlamı verilmiştir. Bu anlam ise ismet sıfatı ile nitelenmiş bir peygamber hakkında düşünülemez. Süyûti eserinde Yûsuf sûresi 25. âyetin tefsirinde bu anlamı destekleyen bir rivayet daha zikretmiştir.[408]

### *2. Rivayet ve Kritiği*

> "Süyûtî'nin لَوْلَا اَنْ رَاٰ بُرْهَانَ رَبِّهٖ lafzı için Saîd b. Cübeyr'den bildirdiğine göre; 'Hz. Yûsuf kemerini çözüp hain kimsenin oturduğu gibi kadının önünde oturunca, babasının parmaklarını ısırmış bir şekildeki suretini gördü. Babası onu göğsünden itince Hz. Yûsuf'un şehveti parmak uçlarından çıktı. Hz. Ya'kûb'un bütün çocuklarının on iki çocuğu olmuştur. Bu çıkan şehveti sebebiyle Hz. Yûsuf'un sadece on bir çocuğu olmuştur."[409]

Âyette zikredilen ve rivayette de açıklanan burhan, lügatta "delillerin en kesin ve en sağlam olanı" anlamına gelmektedir.[410] Asıl mânasını en iyi Allah Teâlâ'nın bildiği,[411] Hz. Yûsuf'un ayne'l-yakîn derecesinde müşahede ettiği burhanın ne olduğu hakkında müfessirler çeşitli görüşler zikretmişlerdir. Bu konuda bazı

---

[403] Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/455; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 12/620; Asım Efendi Mütercim, *Kamus Tercümesi*, çev. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Pasifik Ofset, 2013), 5258.

[404] Bulut, *Ehli Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı*, 114.

[405] Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/160.

[406] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/442.

[407] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/226.

[408] İbn Abbâs'tan bildirilmiştir: "Hz. Yûsuf üç yerde yanıldı. Birincisi, kadına meyledince; buna sebep zindana atıldı. İkincisi rüya yorumunu isteyen kişiye: 'Beni efendinin yanında an' demesi üzerine hapiste bir kaç yıl daha kaldı. Diğeri ise kardeşlerine: 'Siz gerçekten hırsızlık yaptınız' dedirtmesi, onlar da buna karşılık: 'Eğer o çalmış bulunuyorsa, onun daha evvel bir kardeşi de çalmıştı' diye cevap vermişlerdi." Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 8/231.

[409] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 8/225.

[410] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/227; el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 121.

[411] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/227.

müfessirlerin Yûsuf peygamberin şaşkın bir halde kadına ilk tepki olarak "*Allah'a sığınırım.*"[412] demesinden burhanın; Hz. Yûsuf'un içine doğan Allah korkusu ve saygısı,[413] Allah'tan gelen ilham,[414] Allah'ın Hz. Yûsuf'u rüşdüne erdirdikten sonra ona verdiği hikmet ve ilim[415] akabinde gelen risalet ve nübüvvettir,[416] demişlerdir. Bu rivayetle ilgili Mâturîdî tefsirinde bir değerlendirme vardır. İsrâiliyat konusuyla doğrudan bağlantılı olmasa da bu değerlendirmeye değinmek yerinde olacaktır. Mâturîdî âyette zikredilen ve rivayette açıklanan "هَمَّ بِهَا" lafzına "onu öldürmeyi arzulamıştı" mânasını vermiştir. Bu durumda burhan hakkında Hz. Yûsuf kadını öldürmeyi arzulayınca öldürmenin helal olmadığına dair bir uyarı ve işarettir demiştir.[417] Elmalılı ve Celal Yıldırım bu görülen burhanın kalp gözüyle görülmüş olduğunu söylemişlerdir.[418]

Elmalılı bu konuyu şöyle açıklamaktadır: "Âyette Aziz'in karısı bu teklifi Hz. Yûsuf'u namus ve güvenilirliği açısından denemek için değil bilakis onu gerçekten arzuladığı için ve onun da kimsenin olmadığı ve görmediği bir ortamda bu teklife genç bir erkek olarak kayıtsız kalamayacağını düşündüğü için yapmıştı. Şayet Hz. Yûsuf Rabbinden bir işaret ve ikaz görmeseydi onun da onu istemesi muhtemeldi. Bu durumun gerçekleşmesine dair Hz. Yûsuf'un önünde Allah'a saygısından başka, yaratılışındaki bir noksanlıktan kaynaklandığının düşünülmesine ihtimal verecek herhangi bir engel söz konusu değildi. Fakat Hz. Yûsuf'un mâsumiyeti, temizliği öyle bir seviyedeydi ki tüm iç ve dış dürtü ve tahriklerin bir araya toplandığı anda bile dürtüsüne esir düşmeden Rabbinin burhanını gördü ve haramın çirkinliğini bizzat müşahede etti."[419]

Âyette zikredilen "Rabbinin burhanı"nın mahiyeti hakkında rivayetlerde çeşitli görüşler serdedilmiştir. İncelenen nakillerde Hz. Yûsuf'un gördüğü burhanın keyfiyetine dair birçok bilgi yer almaktadır. Bunların çoğunluğu isrâiliyattan

---

412 Yûsuf 12/23.
413 Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, 6/2945.
414 Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/226-227.
415 "*Yûsuf olgunluk çağına erişince, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.*" Yûsuf 12/22.
416 Mâtürîdî, *Teʾvîlât*, 6/227; Rızâ, *Menâr*, 12/230. Bu âyet buna şahittir; "*Ey insanlar! Şüphesiz size rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik*." en-Nisâ 4/164.
417 Mâtürîdî, *Teʾvîlât*, 6/226.
418 Celal Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, 6/2945; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 4/470.
419 Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 4/470.

etkilenmiş haberlerdir. Onlardan bir kısmı; Hz. Ya'kûb'un kendisine görünüp eliyle göğsüne vurması, Hz. Yûsuf'un babasının parmaklarını ısırmış bir şekildeki suretini görmesi, kadının putundan utanması üzerine Hz. Yûsuf'un da Rabbinden utanması ve üzerinde İbranice âyetlerinin yazılı olduğu bir el görünmesidir. Süyûtî'nin tefsirine aldığı fakat çalışmada yer verilmeyen diğer rivayetlerde; semadan "Ey Ya'kûb'un oğlu! Tüyleri yolunup tüysüz kalan kuş gibi olma!" diye bir nida işitilmesi, Cebrâil'in Hz. Ya'kûb'un suretinde kendisine görünmesi[420] ve Hz. Ya'kûb'un kendisine görünüp eliyle göğsüne vurması, bu anlatılanların da Hz. Yûsuf için bir burhan olduğu aktarılmıştır. Kanaatimizce burhandan kasıt Hz. Yûsuf'a o an Allah'ın korkusunu ve saygısını hatırlatan iç sesidir. Ayrıca burhan her ne ise onu bu fenalıktan uzak tutmuştur.

İncelenen bu rivayette bahsedildiği gibi Hz. Yûsuf, çirkin bir davranışa meylederek kemerini çözüp kadının önünde hainlik eden kimse gibi oturmuş olsaydı âyette onun için, o kötü ve ahlaksız işi ondan uzak tuttuk, denilmezdi. Çünkü bu rivayette bahsedilen kurgu, çirkin işin gerçekleştiğine işaret etmektedir. Bu tasvirlerin değil bir peygamber için kurgulanarak hikâye edilmesi, herhangi bir Müslüman için düşünülmesi bile uygun değildir. Bu anlatılanlarla ilgili olarak Abdullah Aydemir, şöyle bir değerlendirme yapmaktadır. Hz. Yûsuf, babasını gördükten veya şehveti parmak uçlarından akıp gittikten sonra zinadan vazgeçti ise bu mecburi bir vazgeçiş olur ki bu da peygamberde bulunan ismet sıfatına muhaliftir.[421] Biz de onunla aynı kanaati paylaşmaktayız.

Bu olay gerçekleştiğinde Hz. Yûsuf'un daha peygamber olmadığını varsayarsak, Hz. Yusuf Aziz'in karısının teklifine insan olarak kayıtsız kalamayarak sadece zihninden, hatırından bu gibi düşünceler hızlıca akıp gitmiş ya da düşünceler zihnine gelmiş ve ona karşı kalbinde bir meyil oluşmuş ise bu anlaşılabilir ve mümkündür. Fakat incelediğimiz rivayette bahsedildiği gibi kemerini çözmesi ve kişiyi zinaya yaklaştıran davranışlar sergilemesi nübüvvetten sonra değil öncesinde bile olmuş olsa ismet sıfatı ile vasıflanmış bir peygamber için mümkün değildir.

[420] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 8/223.
[421] Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 86.

Çünkü peygamberler nübüvvetten önce veya sonra büyük günah işlemekten ve nefret ettirici küçük günahları kasıtlı olarak işlemekten mâsumdurlar.[422]

### *3. Rivayet ve Kritiği*

"Vehb b. Münebbih'ten[423] rivayet edildiğine göre: 'Hz. Yûsuf ve Aziz'in hanımı baş başa kalınca, aralarında üzerinde İbranice '*Herkesin yaptığını gözeten Allah, bunu yapamayan putlarla bir olur mu...*'[424] âyetinin yazılı olduğu bir el göründü. El ortadan kaybolunca eski hallerine geri döndüler. O zaman el bir daha çıktı. Bu sefer üzerinde İbranice olarak '*Oysa yaptıklarınızı bilen değerli yazıcılar sizi gözetlemektedirler. Değerli, dürüst kâtipler. Onlar, siz her ne yaparsanız bilirler.*'[425] âyeti yazılıydı. El bir daha kayboldu ve onlar da eski hallerine geri döndüler. Bu sefer el üçüncü defa çıktı ve üzerinde '*Sakın zinaya yaklaşmayın; doğrusu bu çirkindir, kötü bir yoldur.*'[426] yazılıydı. El ortadan kaybolunca eski hallerine geri döndüler. O zaman el dördüncü defa ortaya çıktı. Bu sefer üzerinde İbranice olarak '*Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.*'[427] âyeti yazılıydı. Bunun üzerine Hz. Yûsuf koşarak arkasına bakmadan oradan kaçtı."[428]

Rivayeti, âyetin bağlamında değerlendirdiğimizde bahsedilen "baş başa kalınca" ifadesinden halvetin anlaşılması muhtemeldir. Övgülere mazhar olan Yûsuf peygamberin zinaya sebebiyet verecek halvet halinden sakınması için dört defa âyetlerle uyarılıp son ikaza kadar olduğu durumdan vazgeçmemesi ve onda ısrarcı olması peygamberin şanına yakışmamaktadır. Şayet bu sadece halvet hali ise bir

---

422 Sâbûnî, *el-Kifâye*, 205; Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, 40.

423 Vehb b. Münebbih, Yemen'e yerleşmiş İran kökenli bir aileye mensup olup hicri 34 senesinde Yemen'de dünyaya gelmiş bir tâbiîdir. Önceki kavimlerin bilgisine (ilmü'l-evâil) vâkıf olduğu ve ehl-i kitabın rivayetlerini bildiği aktarılmaktadır. Hadis münekkidlerinin çoğunluğu tarafından sika (güvenilir) kabul edilmiştir. Fakat zayıf olarak niteleyenler de mevcuttur. Ahmed Emîn ve Ebû Reyye ise onu yalancı diye vasıflamıştır. Emevîler devrinin en çok eser veren müelliflerinden sayılan Vehb, isrâilî rivayetlerin en önemli kaynaklarından sayılmıştır. Hıdır, *Yahudi Kültürü Ve Hadisler*, 312-328.

424 er-Ra'd 13/33.

425 el-İnfitâr 82/10-12.

426 el-İsrâ 17/32.

427 el-Bakara 2/281.

428 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 8/229.

sonraki âyette bu halvet halinin Hz. Yûsuf'a atılan iftiraya delil olarak kullanıldığını da okumaktayız.

İsrâiliyat olarak incelediğimiz rivayet, bazı lafzî değişikliklerle farklı tefsirlerde de bulunmaktadır. Bu rivayetler genellikle "Hz. Yûsuf ve Aziz'in hanımı baş başa kalınca" "el ortadan kaybolunca eski hallerine geri döndüler" şeklinde olup, farklı bir yerde ise "ona el göründü bunun üzerine ikisi de çekildiler, ayrıldılar" olarak nakledilmiştir.[429] Bu durumda rivayette kastedilen sadece halvet durumu değil zinaya meyletmedir. Zira iki kişi normal sohbet halinde oturuyor olsalar neden İbranice âyet yazılı bir el onlara görünsün ve onlara ortamı terk ettirinceye kadar rahatsızlık versin.

Ayrıca Hz. Yûsuf irşat vazifesi gereği kavmini kötülükten nehyettiği vakit ona "sen de peygamber olduğun halde mahremin olmayan bir kadınla halvet halinde bulundun" denmesi ne kadar kaçınılmazsa bugün günahından ötürü ikaz edilen bir Müslümanın beni neden ayıplıyorsunuz ki peygamber de aynı davranışı yaptı demesi o oranda kaçınılmaz olacaktır.

***Rivayetlerin Genel Değerlendirilmesi***

Hz. Yûsuf'un hıyanet eden kimse gibi oturduğu esnada Aziz'in hanımından faydalanmak üzere iken babasının suretini görmesi, babasının onun göğsüne vurmasıyla Hz. Yûsuf'un şehvetinin parmak uçlarından çıkması; uçkurunu çözecekken kadının evin bir köşesinde bulunan putundan utanarak putunun üstünü bir örtü ile kapatması ve Aziz'in hanımı ile baş başa kalınca üzerinde İbranice âyet yazılı olan bir elin dört defa görünmesi gibi bilgiler isrâiliyat kaynaklıdır.[430]

Zikredilen bu âyetlerde Hz. Yûsuf'un mâsum olduğuna dair şahitlik edenlerden bahsedilmektedir. Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ* adlı eserinde "Bu olayla alakası bulunan herkes Hz. Yûsuf'un o günahı işlemediğine şehadet etmiştir. Yûsuf, kadının akrabalarından biri, kadının kocası, kadın ve İblis olaya şahitlik edenlerdir." demiştir.[431]

[429] İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 2/431.
[430] Ebüssuûd, *İrşâdu'l-âkli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 4/267; Rızâ, *Menâr*, 12/230.
[431] Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, 89-90.

Hz. Yûsuf'un kendi ifadesi ile günahsız olduğu âyetlerde şöyle haber verilmektedir: "*Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir.*"[432] Ve "*Yûsuf, 'Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi.' dedi.*"[433] Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki bu talep Aziz'in karısından gelmiştir. Şayet bu çirkinliği Hz. Yûsuf arzu etseydi, sıdk vasfına haiz bir peygamber olarak kendini aklamak için böyle bir söz söylemezdi. Allah da Kur'ân'da onun iffetine ve sıdkına delâlet eden bu âyetleri indirmezdi.

Kadının akrabalarından birinin şahitliğini de şu âyetlerde okuyoruz: "*Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik yaptı: 'Eğer (adamın) gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir; bu doğru söyleyenlerdendir.*"[434] Hz. Yûsuf'un gömleği âyette bildirildiğine göre arkadan yırtılmıştır.[435]

Aziz'in ağzından Hz. Yûsuf'un günahsız olduğunu şu âyetlerden öğreniyoruz: "*Aziz, Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce dedi ki: 'Anlaşılıyor ki bu iş, siz kadınların bir tuzağıdır. Şimdi sizin tuzağınız gerçekten yamandır. Yûsuf! Sen bunu olmamış say! Hanım! Sen de günahının affını dile; çünkü sen günahkârlardan oldun.*"[436]

Aziz'in karısının da gerçeği itiraf ettiği, kendi aleyhine ve Hz. Yûsuf'un günahtan berî olduğuna şahitlik ettiği âyetlerden anlaşılmaktadır: "*Kadın dedi ki: 'İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onunla beraber olmak istedim. Fakat o, iffetini korudu.*",[437] "*Aziz'in karısı da: 'Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir' dedi.*"[438]

İblis'in şahitliği ise Sâd sûresi 82 ve 83. âyet-i kerîmelerde haber verilmektedir. Bu iki âyette geçen "*İblîs, 'Senin kudretine andolsun ki Rabbim, samimi kulların hariç, insanların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım' dedi.*" ifade ile şeytan Allah'ın bütün kullarını yoldan çıkaracağını ancak ihlâslı kullarını kandıramayacağını itiraf etmektedir. Yûsuf sûresi 24. âyette Hz. Yûsuf, şeytanın

[432] Yûsuf 12/33.
[433] Yûsuf 12/26.
[434] Yûsuf 12/26-27.
[435] Yûsuf 12/28.
[436] Yûsuf 12/28-29.
[437] Yûsuf 12/32.
[438] Yûsuf 12/51.

kandıramayacağı "muhlis kullar" zümresine dâhil edilmiştir. Bu da aciz olan İblis'in Hz. Yûsuf'u bu günaha meylettirmeye gücü yetmeyeceğinin göstergesidir. Bütün bu şahitliklerle Allah, Kur'ân'da Hz. Yusuf'un iffetini beyan etmektedir. Âyetler okunduğu müddetçe de mü'minler bu iffete şahit olmaktadır.

Âyette geçen Hz. Yûsuf'un burhanı gördüğü için kadına meyletmemesi, peygamberlerin Allah'ın korumasında olduklarına en güzel delildir. İsrâilî rivayetlerle Hz. Yusuf'un günah işlediği şeklinde yorumlamanın aksine onun ismetine delâlet etmektedir.[439]

23. âyete göre Aziz'in karısı söz konusu kötü fiili işlemeyi arzulamıştır. Bu konuda o kadar isteklidir ki o, Hz. Yûsuf'un kaçma ihtimaline karşı kapıları sımsıkı kapatır. Sûrenin 25. âyetinde ise her ikisinin de kapıya doğru koştuklarından haber verilmektedir. Sâbûnî bu durumu Aziz'in karısının tahmin ettiği gibi Hz. Yûsuf'un iffetini ve masumiyetini korumak için onun bu nahoş teklifinden kaçtığına delil olarak görmektedir.[440]

"*Allah'a sığınırım*." ifadesi Hz. Yûsuf'un, Aziz'in karısının hazırlamış olduğu ortamda onun bu çirkin teklifine hayır demesi için Allah'ın korkusundan başka bir engeli bulunmadığına işaret etmektedir. Hz. Yûsuf, bu sığınma ifadesi ile Aziz'in karısının itiraz edemeyeceği yüce bir makama sığınmış ve böylece kötülük ve fuhşa giden bütün yolları kapatmıştır. Lisana dökülen bu en yüce makama sığınma duygusu ve akabinde ortaya çıkan davranış ve tutum, kaçınılan günahın büyüklüğünü ve o günaha kenarından köşesinden hiçbir şekilde yaklaşılmadığını göstermektedir.

Yûsuf peygamber, Aziz'in karısına, kocasının ona iyilik edip evini açtığını ve kendisinin efendisi olduğunu dolayısıyla yokluğunda ona hainlik etmeyeceğini söylemiştir. Aziz'in karısının meyline ve tacizine karşı bugüne kadar kendisini çeşitli sıkıntılardan koruyup kollayan, ilim ve hikmet veren Rabbine ve evini açıp iyilik eden velînimetine yokluğunda hainlik etmeyeceğini vefa duygusu ile açık seçik beyan etmiştir. Hz. Yûsuf, aynı zamanda bu sözlerle bir taraftan da Aziz'in karısına kocasının hakkına riayet etmesini ona vefasızlık etmemesini îmâ etmektedir. Eğer alıntıladığımız rivayetlerde olduğu gibi Yûsuf peygamber Aziz'in karısını arzulamış

[439] Bulut, *Ehli Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı*, 115.
[440] Sâbûnî, *Peygamberlerin Masumiyeti*, 93-96.

olsaydı yokluğunda Aziz'e hainlik etmiş olacaktı ki bu da onun sözlerinde yalancı olması anlamına gelirdi.[441] Bu durum da sıdk ve emanet vasfına sahip bir peygamber için imkânsızdır. Diğer taraftan da Allah, âyette Hz. Yûsuf'un doğru sözlülüğüne; kadınların, "*Biz ondan hiçbir eğrilik görmedik.*"[442] sözlerini şahit tutmuştur.

Râzî, Yûsuf sûresi 24. âyet-i kerîmede Allah'ın "*İşte biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için böyle yaptık. Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı.*"[443] buyurarak Hz. Yûsuf'un dört açıdan temiz olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir:

a) Cümlede uzaklaştırma anlamına gelen لِنَصْرِفَ fiilinin başında kullanılan lam, te'kit ve mübalağa ifade eder,

b) Âyetteki "*fahşa*" ibaresi, onun ahlâksız bir iş yapmaktan yani fuhuştan uzak tutulduğunu gösterir,

c) İlgili âyette Hz. Yûsuf için "*kullarımızdandı*"[444] diye bahseder, ayrıca Furkan sûresi 63. âyette Rahman'ın kullarının vasıfları şu şekilde bildirilmektedir: "*Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır*."

d) Hz. Yûsuf burhanı yani işaret ve ikazı gördüğü için kadına meyletmemiştir. Bu sebeple Allah, günahtan, fuhuştan ve çirkinlikten koruyarak muhafaza ettiği bir peygamberi hakkında "*O ihlâslı kullarımızdandı.*" buyurarak onu övgüye layık görür. "*İhlâslı*" olarak tercüme edilen الْمُخْلَصِينَ ifadesi, ism-i fail ve ismi mef'ul olarak da okunmaktadır. İsm-i fail olarak okunduğunda anlam olarak Hz. Yûsuf'un taat ve ibadetlerini ihlâslı olarak yaptığına işaret edilir. İsmi mef'ul olarak okunması durumunda ise Allah Teâlâ'nın Hz. Yûsuf'u kendisi için huzurunda bulunsun diye seçtiği anlamına gelir. الْمُخْلَصِينَ kelimesi, hangi kıraate göre okunursa okunsun Hz. Yûsuf'un kendisine isnat edilen günahtan temiz olduğuna ve içten yahut dıştan gelen hiçbir dürtünün onu saptıramayacağına delâlet etmektedir.[445] Ayrıca Allah söz konusu âyette Hz. Yûsuf'u kötülük ve fuhuştan uzaklaştırdığını değil kötülük ve fuhşu Hz. Yûsuf'tan uzaklaştırdığını belirtmiştir. Bu durumda kötülük ve

---

441 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/226; Sâbûnî, *Peygamberlerin Masumiyeti*, 94.
442 Yûsuf 12/51.
443 Yûsuf 12/24.
444 Yûsuf 12/24.
445 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/441; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 4/470.

fuhuş Hz. Yûsuf'un kendisinden değil bilakis dışarıdan gelmektedir. Hz. Yûsuf'un, ismet sıfatı ve iffet gibi meziyetlerle vasıflanmış bir peygamber olması nedeniyle dışarıdan gelen fenalıklar ondan uzaklaştırılmıştır.[446] Böylece müfessirlerin yaptığı bu değerlendirmeler Süyûtî'nin aktardığı isrâilî nakillerin sahih olmadığına şahitlik eder.

Süyûtî, Kur'ân'da kendisine hikmet ve ilim[447] verildiği ve güzel davrananlardan[448] olduğu bildirilen Hz. Yûsuf hakkındaki bu kabul edilemez tasvirleri tefsirine dâhil etmiştir. *ed-Dürrü'l-Mensûr*'un yanı sıra birçok tefsir ve tarih kitabında rivayet edilen bu nakiller ehl-i kitap kaynaklı güvenilmez malzemelerdir. Allah Teâlâ'nın ismet sıfatına sahip bir peygamberinin bu hataya düşmüş olması ihtimal dâhilinde değildir.

Hz. Yûsuf kıssasının bir bölümünü oluşturan Yûsuf ve Züleyha hikâyesi, kutsal kitap dışında Yahudi dinî literatüründe geniş yer tutmaktadır.[449] İbn Kesîr'e göre bu nakillerden uzak durmak ve itibar etmemek gerekir.[450]

Süyûtî, Kur'ân'da "*Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur.*"[451] buyruğu varken yanlış anlaşılmaya sebebiyet veren metinleri ve bir peygamberin ismet, sıdk ve emanet sıfatlarına zarar veren nakillere isrâiliyat olduğunu bildirmeden ve tenkit etmeden *Celâleyn*'de de aynı şekilde yer vermiştir.[452] Kanaatimizce gayesinin ulaşabildiği bütün rivayetleri tefsirine almak olduğu bilinen bir durumdur. Ayrıca Süyûtî'nin tefsirini yazdığı çağda o günün insanlarının bu nakillere karşı dikkatli olması nedeniyle bu tür rivayetleri aktarması her ne kadar bir problem oluşturmasa da günümüzde bu nakiller peygamberlerin nübüvvetine duyulan güvene zarar vermekte ve peygamberler hakkında yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermektedir. Fakat Mâturîdî'nin ne olursa olsun bu rivayetleri aktarmanın helal olmadığını ifade ettiğini de[453] belirtmek gerekir.

---

446 Ebüssuûd, *İrşâdu'l-âkli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 4/266; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/238.
447 Yûsuf 12/22.
448 Yûsuf 12/56.
449 Ömer Faruk Harman, "Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/1-5.
450 İbn Kesîr, *Kasasü'l-enbiyâ,* 1/321.
451 el-İsrâ 17/32.
452 Mahallî - Süyûtî, *Celâleyn*, 306.
453 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/225.

## 2.4. HZ. DÂVÛD'A CİNAYETE SEBEP OLMA İSNADI

Hz. Dâvûd, dört büyük kitaptan birisi olan Zebur'un indirildiği hükümdar peygamberdir.[454] Kur'ân-ı Kerîm'de on altı âyette[455] Hz. Dâvûd'dan bahsedilmektedir. Bunlardan Sâd sûresi 17. âyette Hz. Dâvûd, günah işlemekten imtina ettiği, Allah'ı çokça zikrettiği ve ibadete düşkünlüğü sebebiyle "evvab" sıfatıyla anılmaktadır. Aynı zamanda o, kulumuz[456] hitabına mazhar olan, kendisine hikmet verilen,[457] âkıbetinin güzel olduğu[458] bildirilen bir peygamberdir. Allah'ın pek çok güzel sıfatlarla övdüğü Hz. Dâvûd örnek bir şahsiyettir. Süyûtî, Hz. Dâvûd'un evli bir kadına âşık olduğu ve onun kocasının ölümüne sebep olduğundan haber veren isrâilî rivayetleri tefsirine almıştır. Bu rivayetler övgüye mazhar olan Dâvûd peygamberin masumiyetini töhmet altında bırakmaktadır. Çalışmada tekrara düşmemek için bu rivayetlerden dört tanesi incelenecektir.

***İlgili Âyet-i Kerîmeler***

وَهَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَۚ ﴿21﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلٰى دَاوٗدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْۗ قَالُوا لَا تَخَفْۚ خَصْمَانِ بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَآ اِلٰى سَوَۤاءِ الصِّرَاطِ ﴿22﴾ اِنَّ هٰذَٓا اَخِي لَهٗ تِسْعٌ وَّتِسْعُونَ نَعْجَةً وَّلِيَ نَعْجَةٌ وَّاحِدَةٌ فَقَالَ اَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ ﴿23﴾ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ اِلٰى نِعَاجِهٖۜ وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَۤاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْۗ وَظَنَّ دَاوٗدُ اَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهٗ وَخَرَّ رَاكِعًا وَاَنَابَ ﴿24﴾ فَغَفَرْنَا لَهٗ ذٰلِكَۜ وَاِنَّ لَهٗ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿25﴾

"*Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı? Bu adamlar mâbedin duvarına tırmanıp Dâvûd'un yanına girmişlerdi. Dâvûd onları görünce telaşlanmıştı. 'Korkma' dediler, 'Birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz. Aramızda âdil hüküm ver; doğruluktan sapma, bize de doğru yolu göster.' 'Şu adam benim kardeşim. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var. Buna rağmen 'Onu da bana ver' dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı.' Dâvûd şöyle dedi: 'Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı*

[454] en-Nisâ 4/163; el-İsrâ 17/55; el-Bakara 2/251.
[455] el-Bakara 2/251; en-Nisâ 4/163; el-Mâide 5/78; el-En'am 6/84; el-İsrâ 17/55; el-Enbiyâ 21/78-79; en-Neml 27/15-16; es-Sebe' 34/10-13; es-Sâd 38/17-22-24-26-30.
[456] es-Sâd 38/17.
[457] es-Sâd 38/20.
[458] es-Sâd 38/25.

*haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki!' Dâvûd kendisini (böyle bir temsil ile) sınadığımızı düşündü. Bunun üzerine Rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O'na yöneldi. Sonra bu tutumundan dolayı onu bağışladık. Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı, güzel bir geleceği vardır.*"[459]

Sâd sûresi 21-25. âyetlerde bahsedilen "*Dâvûd kendisini (böyle bir temsil ile) sınadığımızı düşündü. Bunun üzerine Rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O'na yöneldi.*" bölümü hakkında müfessirler iki konuda ihtilaf etmişlerdir. İhtilaf ettikleri birinci konu Hz. Dâvûd'un günah işleyip işlemediğidir. Bu konuda üç görüş ortaya koymuşlardır;

a) Büyük günah işlediği görüşü, bu konu aşağıdaki rivayetlerde incelenecektir.

b) Küçük günah işlediği görüşü, Hz. Dâvûd'a isnat edilen küçük günah, savaşta ölen bir adam için diğer askerlere üzüldüğü kadar üzülmemesidir.

c) Büyük ya da küçük günah işlemediği görüşü.[460]

İkinci ihtilaf edilen konu ise Hz. Dâvûd'un tövbe etmesine sebep olan günahın ne olduğudur. Bu günah hakkında;

a) Gelen kişiler Hz. Dâvûd'u öldürmek için gelmişlerdi. Hz. Dâvûd onların kastını anlayınca öfkeyle onlardan intikam almak istedi.

b) Hz. Dâvûd gelenlerin kendisini öldürmek için geldiklerini zannetti.

c) İki hasımdan birini dinleyip diğerini dinlemeden dinlediğinin lehine karar verdi.

d) Ûriyyâ'nın ölümünü çabuklaştırmak için savaştan savaşa yollayıp ölümüne sebep olarak hanımı ile evlendi ve onun ölümüne üzülmedi.

f) Ûriyyâ'nın hanımına evinin damında yıkandığı sırada gizlice doyasıya baktı.

---

[459] es-Sâd 38/21-25.
[460] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 26/380.

g) Ûriyyâ bahsi geçen kadına talip olmuştu sonrasında Hz. Dâvûd da aynı kadına talip oldu ve toplumdaki konumu sebebiyle kadın Hz. Dâvûd'la evlendirildi.[461]

### *1. Rivayet ve Kritiği*

"Süddî'den bildirildiğine göre; Hz. Dâvûd, zamanını üçe bölmüştü. Bir gün insanlar arasındaki davalara bakıyor, bir gün Rabbine ibadet etmek için yalnız kalıyor, bir gün de hanımlarıyla baş başa kalıyordu. Hz. Dâvûd'un doksan dokuz hanımı vardı. Hz. Dâvûd, okuduğu kitaplarda, Hz. İbrâhim, İshâk ve Yâkub'un faziletlerini görüyordu. Bir gün okudukları arasında onların faziletlerini görünce: 'Ey Rabbim! Gördüğüm kadarıyla hayrın hepsini benden önceki atalarım alıp götürmüşler. Onlara verdiğini bana da ver ve onlara yaptığını bana da yap.' dedi. Yüce Allah ona şöyle vahyetti: 'Ataların, senin denenmediğin şeylerle denendiler. İbrâhim, oğlunu boğazlamakla denendi. İshâk gözlerini kaybederek denendi. Yâkub, Yûsuf'a olan üzüntüsüyle denendi. Sen bunlardan hiçbiriyle denenmedin.' Hz. Dâvûd: 'Ey Rabbim! Onları denediğin şeyle beni de dene ve onlara verdiğini bana da ver.' deyince, Yüce Allah şöyle buyurdu: 'Sen de deneneceksin. Kendini denk al.' Bundan sonra Hz. Dâvûd, Allah'ın dilediği bir süre bekledi ve bir gün namaz kılarken, şeytan altından bir güvercin suretinde ona görünerek gelip ayaklarının önünde durdu. Onu yakalamak maksadıyla elini uzatınca güvercin uzak sayılmayan bir yere kadar uçtu. Hz. Dâvûd onu takib etti ve sonunda güvercin aydınlatma deliğine kondu. Hz. Dâvûd, onu yakalamak için davranınca, güvercin delikten uçtu. Hz. Dâvûd, birini gönderip yakalatmak için, güvercinin nereye konacağına bakarken, evinin damında yıkanan bir kadın gördü. Gördüğü kadın, güzellik bakımından insanların en güzellerindendi. Kadının gözü Hz. Dâvûd'a değip onu görünce, saçlarıyla vücudunu örttü. Kadının böyle yapması, Hz. Dâvûd'un ona daha fazla rağbet etmesine sebep oldu. Bunun üzerine Hz. Dâvûd, kadın hakkında bilgi toplamaya başladı ve kocasının bir orduda olduğunu öğrendi. Ordu kumandanına haber göndererek: 'Uhriyyâ'yı falan yere gönder.' dedi. Kumandan onu gönderince, adam gittiği yeri fethedip geri döndü. Kumandan durumu Hz. Dâvûd'a yazınca, Hz. Dâvûd: 'Onu falan düşmanın üzerine gönder.' diyerek daha güçlü bir topluluğun üzerine göndermesini yazdı. Kumandan onu gönderince, adam gittiği yeri fethedip geri döndü. Kumandan durumu Hz. Dâvûd'a yazınca, Hz. Dâvûd: 'Onu falan

[461] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 26/381; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kurân*, 15/180-181; Ebüssuûd, *İrşâdu'l-âkli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 7/222.

düşmanın üzerine gönder.' diyerek ikincisinden daha güçlü bir topluluğun üzerine göndermesini yazdı. Kumandan onu gönderince, üçüncü seferinde adam öldürüldü ve Hz. Dâvûd, adamın hanımıyla evlendi. Evlenmelerinin üzerinden kısa bir müddet geçince, Allah, Hz. Dâvûd'a insan suretinde iki melek gönderdi. Melekler Hz. Dâvûd'un yanına girmek istediklerinde, onun ibadet ettiği günde olduğunu gördüler ve bekçiler girmelerine izin vermediler. Bunun üzerine melekler duvardan aşarak yanına girdiler. Namaz kılmakta olan Hz. Dâvûd girdiklerinin farkına varmadı ve aniden onları önünde oturmuş bir şekilde görerek korktu. Melekler: '*Korkma! Biz, iki davacı grubuz. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir. Aramızda adaletle hükmet (taraf tutma). Zulmetme ve bizi hak yola ilet, dediler.*'[462] Yani hükmün adaletli olsun. Hz. Dâvûd: 'Bana olayınızı anlatın' deyince, içlerinden biri: '*Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var...*'[463] buna rağmen benim koyunumu alıp koyunlarının sayısını yüze tamamlamak istiyor.' dedi. Hz. Dâvûd, diğerine: 'Ne diyorsun?' diye sorunca, diğeri: 'Benim doksan dokuz koyunum var. Kardeşimin de bir koyunu var. Ben de onun koyununu alıp koyunlarımın sayısını yüze tamamlamak istiyorum' dedi. Bunun üzerine Hz. Dâvûd: 'Kardeşinin istememesine rağmen mi!' deyince, o: 'Evet istemese de' karşılığını verdi. Hz. Dâvûd: 'O zaman bunu yapmana müsaade etmeyiz.' deyince, o: 'Senin buna gücün yetmez' karşılığını verdi. Hz. Dâvûd: 'Eğer böyle bir şey yapacak olursan, senin burnunun kenarına, burnuna ve alnına vururuz.' deyince, o: 'Ey Dâvûd! Senin oralarına vurulması daha doğrudur. Senin doksan dokuz hanımın var. Uhriyyâ'nın ise bir hanımı var. Buna rağmen adam ölünceye kadar kendisini tehlikeye attın ve hanımıyla evlendin.' dedi. Hz. Dâvûd, bakıp bir şey göremeyince, düştüğü durumu anladı ve denendiğinin farkına vardı. Bunun üzerine secdeye varıp, kırk gün boyunca ağladı. Bu müddet zarfında sadece ihtiyacı olduğu zaman başını secdeden kaldırıyor, ihtiyacını giderince de tekrar secdeye kapanıp dua ediyordu. O kadar ağladı ki, sonunda gözyaşlarının damladığı yerde otlar bitti. Kırk gün sonra Yüce Allah ona vahyederek: 'Ey Dâvûd! Başını kaldır, seni bağışladım.' buyurunca, Hz. Dâvûd: 'Ey Rabbim! Sen, hüküm verirken taraf tutmayan âdil bir hakem iken, bağışlandığımı nasıl bileceğim. Uhriyyâ kıyamet günü başını sağıyla veya soluyla tutup, damarlarından kanlar fışkırarak Arş'ın karşısına gelerek: 'Ey Rabbim! Buna, beni neden öldürdüğünü sor?' derse halim ne olur?' dedi. Yüce Allah ona şöyle vahyetti: 'O zaman, Uhriyyâ'yı çağırıp, seni

[462] es-Sâd 38/22.

[463] es-Sâd 38/23; Na'ce: Vahşi sığır, koyun ve keçinin dişisi demektir. Arap örfünde dişi hayvan ve ceylan kelimelerini, kadından kinaye olarak kullanma biçiminde sürüp gelmiştir. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab,* 12/380.

bağışlamasını isterim. O seni bana bağışlar, Ben de buna karşılık ona sevap olarak cenneti veririm.' Bunun üzerine Hz. Dâvûd: 'Rabbim! Şimdi beni bağışladığını anladım.' dedi. Hz. Dâvûd, Rabbinden utancından dolayı bu olaydan sonra vefat edinceye kadar başını kaldırıp gökyüzüne bakmadı."[464]

Süyûtî'nin tefsirinde naklettiği bu kıssa daha geniş olarak Tevrat'ta da yer almaktadır.

Bu olayın bir kısmı Ahd-i Atik'te şu şekilde geçmektedir: "… Bir akşamüstü Dâvûd yatağından kalktı, sarayın damına çıkıp gezinmeye başladı. Damda yıkanan bir kadın gördü. Kadın çok güzeldi. Dâvûd onun kim olduğunu öğrenmek için birini gönderdi. Adam, 'Kadın Eliam'ın kızı Hititli Uriya'nın karısı Bat-Şeva'dır' dedi. Dâvûd kadını getirmeleri için ulaklar gönderdi. Kadın Dâvûd'un yanına geldi. Dâvûd aybaşı kirliliğinden yeni arınmış olan kadınla birlikte oldu. Sonra kadın evine döndü. Gebe kalan kadın Dâvûd'a, 'Gebe kaldım' diye haber gönderdi..." [465]

Süddi'den aktarılan rivayete göre Hz. Dâvûd, Uhriyyâ adında bir askerin nikâhlı karısına gönül vermiş ve o kadınla evlenebilmek için kocasını savaşın en tehlikeli yerlerine göndermiştir. Savaşa gönderilen adam ölünce de karısı ile evlenmiştir. Yani bu rivayette Hz. Dâvûd'un bir kadına göz koyduğu ve onunla evlenebilmek için bir mâsumun kanının dökülmesine sebep olduğu tabiri caizse dolaylı yoldan cinayet işlediği aktarılmaktadır.

Bu olayın Mâturîdî'ye göre şu şekilde açıklanması muhtemeldir: Bir kimse yakınına konan bir kuşu hemen yakalamak için davransa, bunun akabinde kuş uçup odanın penceresine konsa, adam da onu yakalamak için pencereye çıktığında bir kadın gözüne ilişse ve onun güzelliğinden etkilense, adam bu kadınla evlenmeyi düşünebilir. Kendisinin planı dâhilinde olmadan kadının kocası savaşta ölse, adam da o kadınla meşru bir durumda evlense, bu mümkün olan bir hadisedir.[466] Hz. Dâvûd hakkında nakledilen bu olayın Mâturîdî'nin bildirdiği gibi gerçekleşme durumunun olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Mâturîdî'nin değerlendirmesi daha makul ve olması daha mümkün bir durumdur.

---

[464] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/534-538; Taberî, *Câmiu'l-beyân,* 21/183-184; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l beyân*, 22/503.
[465] *Eski ve Yeni Antlaşma*, 2. Samuel 11/2-5.
[466] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/616; Karaman vd., *Kur'an Yolu,* 4/575-576.

Müfessirler Sâd sûresi 24. âyetin zâhirine dayanarak Hz. Dâvûd'un Rabbinden bağışlanma dileyerek secdeye kapanmasını olumsuz bir eylemde bulunduğuna dair bir işaret saymışlardır. Onlar bu durumu anlamlandırabilmek için işlenmiş bir günah arayışına girerek bu konuda Tevrat'a mutabık rivayetler nakletmişlerdir.

Müfessirlerin bunu âyette geçen tövbeye açıklık getirmek için yapmış olmaları muhtemeldir. Bu durumda istiğfar edilmesi için illa büyük ya da küçük günahın varlığına ihtiyaç var mı diye bir soru sorulabilir. Bu soruya cevabı Kur'ân'dan vermek isteriz. Kur'ân'da istiğfarından haber verilen başka peygamberler de vardır.[467] Örneğin Hz. Mûsâ, bu dünyada imkânsız olan bir şeyi yani Allah'ı görmeyi istediği için tövbe etmiştir.[468] Peygamberimiz ise bir hadisinde "*Ben günde yüz defa Allah'tan bağışlanma talep ediyorum*." buyurmuştur.[469] Bu sözlerinin zahirinden onun günde yüz defa günah işlediği anlamı çıkarılabilir mi? Yine Hz. Peygamberin gözyaşlarına ve huşu ile Allah'a yakarışına şahit olan Hz. Âişe (ö. 58/678), Resûlullah'a "Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışladığı hâlde niçin bu kadar ibadet ediyorsun?" diye sorduğunda Allah Resûlu ona, "ben Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı?" diyerek cevap vermiştir.[470] Resûlullah'ın mübarek ayakları şişinceye kadar ibadet etmesi, yaşlı gözlerle sabahlara kadar namaz kılması, işlediği günahlarını affettirmek için değil bilakis Rabbine yakınlaşmak içindir. Bundan dolayı peygamberlerin tövbe etmeleri ve bağışlanma dilemeleri bunu bir günahtan dolayı yaptıkları anlamına gelmemektedir.

Ele alınan rivayette şeytan altından bir güvercin metaforu ile anlatılmıştır. Anlatımda güvercinin hareketleri adım adım detaylı olarak resmedilmiştir. Güvercin, Hz. Dâvûd'u bahsi geçen kadına ulaştırmak için adeta kurgulanmıştır. Bu kadar ince ve detaylı gaybi bilgilerin aktarılması nakledilen rivayetin uydurulmuş olduğunu göstermektedir.

---

467 Âdem peygamberin tövbesi: el-Bakara 2/37; Tâhâ 20/122; Nûh peygamberin tövbesi: Hûd 11/47; Dâvûd peygamberin tövbesi: es-Sâd 38/24; Süleyman peygamberin tövbesi: es-Sâd 38/35.

468 el-A'râf 7/143.

469 Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Zikir ve Dua", 41(2702).

470 Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Sıfâtü'l-münâfikîn" 81(2820).

Hz. Dâvûd, dağlar ve kuşlar[471] kendisinin emrine verilmiş hükümdar[472] bir peygamberdir. Her şeye hükmetme yetkisi olan hükümdar bir peygamberin, rivayette iddia edildiği gibi âşık olduğu bir kadının kocasını savaştan savaşa gönderip ölümünü hızlandırmaya ihtiyacı yoktur. Kimsenin haberdar olmayacağı şekilde Uhriyyâ'nın ölmesini sağlayabilirdi. Bunu yapmaya gücü ve imkânı yeterdi. Hâlbuki rivayette güç ve imkânı olmayan aciz birinin yapacağı gibi bir plan kurduğu ifade edilmektedir.

### *2. Rivayet ve Kritiği*

"Abd b. Humeyd'in[473] bildirdiğine göre Kâ'b el-Ahbâr dedi ki: Hz. Dâvûd, kırk gün kırk gece secdede kaldı ve gözyaşları kesilip kuruyana kadar başını kaldırmadı. Secdedeyken yaptığı son dualarından birisi şöyleydi: 'Ey Rabbim! Sen bana afiyet verdin, ben senden sınanmayı istedim. Beni sınayınca da sabredemedim. Eğer bana azap edersen, ben buna layığım. Eğer beni bağışlarsan sen buna layıksın.' Bu sırada Cibril başucunda durup: 'Ey Dâvûd! Allah seni bağışladı, başını kaldır.' dedi. Hz. Dâvûd, Cibril'e aldırmadan secdede Rabbine yalvarmaya devam etti ve şöyle dedi: 'Ey Rabbim! Beni nasıl bağışlarsın? Sen âdil bir hâkimsin ve ben adama yaptığımı yaptım.' Hz. Dâvûd'a vahiy geldi ve: 'Doğru söyledin ey Dâvûd! Ben âdil olan hâkimim. Kıyamet günü olunca seni Ûriyyâ'ya sağlam olarak teslim ederim, sonra da seni bana hibe etmesini isterim. O da seni bana verince sevap olarak kendisine cenneti veririm.' denildi. Hz. Dâvûd: 'Ey Rabbim! Şimdi beni affettiğini anladım.' deyip başını kaldırmak istedi, ama başının yerden kalkmadığını gördü. Cibril tüylerinden biriyle onun başını meshedince, Hz. Dâvûd başını kaldırabildi. Bundan sonra Yüce Allah kendisine: 'Ey Dâvûd! Ûriyyâ'nın hanımını sana helal kıldım, onunla evlen.' diye vahyedince, Hz. Dâvûd kadınla evlendi ve ondan oğlu Süleymân doğdu. Kadın ne ondan önce ne de sonra başkasını doğurmadı.'

Ka'b der ki: 'Vallahi, ondan sonra Hz. Dâvûd, sıcak günde oruç tutar, içeceği ağzına yaklaştırınca bu günahını hatırlayıp ağlar ve gözyaşlarıyla kap dolup taşardı. Sonra içeceği içmeden iade ederdi."[474]

---

[471] es-Sâd 38/18-19.

[472] el-Bakara 2/251.

[473] Abd b. Humeyd, Mâverâünnehir'in meşhur, güvenilir hadis hâfızıdır. Müslim, Tirmizî ve oğlu Muhammed olmak üzere Mâverâünnehir âlimlerinin pek çokları ondan hadis rivayet etmiştir. Talat Koçyiğit, "Abd b. Humeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/58.

[474] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/538-539.

Örnek olarak ele alınan bu rivayette Hz. Dâvûd güya işlediği iddia edilen hayali günahtan o kadar pişmandır ki Rabbinin affetmesini bile kabullenememektedir. Hz. Dâvûd kendisine atfedilen "Ey Rabbim! Beni nasıl bağışlarsın? Sen âdil bir hâkimsin ve ben adama yaptığımı yaptım" şeklindeki sözleriyle Allah'ın mağfiretini ve adaletini anlamaya çalışmaktadır. Allah'ın kendi katından müstesna bir lütufta bulunduğu[475] Hz. Dâvûd'a isnat edilen bu günah kurgusu rivayette kendi ağzından aktarılmıştır. Allah'ın seçkin kulları olan peygamberler böylesi bir günahı işlemeyeceklerine göre bu bilgiler uydurma ve isrâiliyattandır. Sonraki yıllarda ise toplumun duygu ve düşünce dünyasını kendi istedikleri çerçevede tutmak isteyenler uydurma olduğu aşikâr olan bu isrâilî rivayetleri aktarmaya devam ederek sahih bilgi olarak algılanmasına, yaygınlaşmasına ve kanıksanmasına neden olmuşlardır.

Bu rivayette Hz. Dâvûd'un güya işlediği iddia edilen günah akabinde abartılı bir şekilde tövbeler ettiği bildirilmektedir. Tövbe konusunun önemini vurgulamak için isrâilî haberlerden yararlanılmıştır.[476]

### *3. Rivayet ve Kritiği*

Saîd b. Cübeyr'den bildirildiğine göre: "Hz. Dâvûd'un sınanması (o kadına) bakmaktı."[477]

Rivayette Hz. Dâvûd'un kadına ne zaman, nasıl, niçin ve ne kadar süreyle baktığına dair bir bilgi mevcut değildir. Fakat incelediğimiz diğer rivayetlerle birlikte değerlendirdiğimizde yıkanan bir kadına bakıldığının kastedildiği anlaşılmaktadır.

Hz. Dâvûd hakkında aktarılan bu tür rivayetler, uydurma olduklarının ispatı yerine te'vil edilerek rivayette bildirilen bu suç, büyük günah görüldüğünden küçük günah olduğu düşünülen bilgiler âyeti açıklamak için nakledilmiştir.[478] Bir peygambere küçük ya da büyük günah isnat etmek mâsumiyet sıfatına aykırıdır. Ne Hz. Dâvûd ne de diğer peygamberler, bakılması haram olan bir kadına ısrarla bakmıştır. Vasıflanmış oldukları ismet sıfatı ve kadına ısrarla bakmak bir arada düşünülemez.

---

475 es-Sebe' 34/10.
476 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/14.
477 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/537.
478 Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 161.

### *4. Rivayet ve Kritiği*

"Mücâhid'in[479] şöyle rivayet ettiği nakledilmiştir: 'Yüce Allah, kıyamet gününde Hz. Dâvûd'u günahı eline nakşedilmiş olarak diriltecektir."[480]

Bu rivayet Hz. Dâvûd'un günah işlediği ön kabulü ile söylenmiştir. Şayet bir günah işlenmiş olsa bile günahları ve ayıpları örten Allah, neden Hz. Dâvûd'un günahını aşikâr etmiştir?

Aktarılan birçok bilgi gibi kıyamet gününde Hz. Dâvûd'un günahı eline nakşedilmiş olarak diriltilecek olması gaybi bir bilgidir. Gaybi bilgilerin en ince detaylarına kadar aktarılmış olması bu rivayetlere şüphe ile yaklaşılmasına sebebiyet vermektedir.

### *Rivayetlerin Genel Değerlendirilmesi*

Hz. Dâvûd ile ilgili olarak tefsirlerde ve peygamber kıssalarının anlatıldığı kitaplarda çeşitli rivayetler nakledilmektedir. Farklı rivayetleri bir araya getirdiğimizde; Hz. Dâvûd'a isnat edilen bir kadına âşık olması, kocası Ûriyyâ'yı savaşa gönderip ölümüne sebep olması, günahı işledikten sonra kırk gün secdeden başını kaldırmaması,[481] işlediği günahı unutmamak için avucuna yazması,[482] Hz. Dâvûd'un gözyaşının yeryüzü halkının gözyaşından çok olması,[483] eski elbiseler giymesi, kurumuş ekmeği gözyaşı ile ıslatarak yemesi, günahkârlarla zaman geçirmesi, af dilemek için Ûriyyâ'nın kabrine gitmesi, çöllerde dolaşması, günahından sonra yüzünü göklere çevirmemesi, insanların hasta olduğunu düşünerek Hz. Dâvûd'u ziyaret etmeleri,[484] Hz. Süleyman'ın Ûriyyâ'nın karısından doğmuş olması[485] gibi pek çok konu Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin haricindeki tarih ve tefsir

---

[479] Mücâhid, tâbiînin önde gelen müfessirlerindendir. Abdullah b. Abbas'tan tefsir rivayetinde bulunanların en tanınmış ve güvenilir olanıdır. Bazı konularda ehl-i kitaba sorular sormuş olduğu aktarılmış olsa da bu durum, onun sika ve sağlam bir müfessir olduğuna gölge düşürmemektedir. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 119-120.

[480] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/543.

[481] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/534-538; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/183-184; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l beyân* 22/503.

[482] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/541.

[483] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/541-542.

[484] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/544.

[485] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/538.

kitaplarında nakledilmiştir. Bu rivayetlerin çoğu isrâiliyattandır ve Vehb b. Münebbih'e dayanmaktadır.[486]

Süyûtî'nin yanında Taberî, Sa'lebî ve Begavî gibi bazı müfessirler ve *Celâleyn*'de de Mahallî bu rivayetleri tefsirinde tenkit etmeden ve isrâiliyat olduklarını belirtmeden nakletmişlerdir.[487] Kurtubî, Beyzâvî, Nesefî ve Ebüssuûd gibi müfessirler ise rivayetleri aktarıp ardından bunun isrâiliyat kaynaklı olduğunu ifade etmişlerdir.[488] Beyzâvî, Hz. Dâvûd'un, hanımı ile evlenmeyi istediği için Ûriyyâ'nın ölmesini sağlamak amacıyla savaşlara gönderilmesini emretmesi ve sonucunda ölmesi uydurma ve iftiradır diyerek tenkit etmiştir.[489] İbn Kesîr ise hikâyeyi anlatmadan bahsedilenlerin isrâiliyat olduğunu zikretmiştir.[490] Bu konuda en geniş açıklama ismet sıfatı konusunda hassas davranan Râzî'den gelmiştir. Râzî, bu kıssanın insanların en fâsık ve günahkârına dahi nispet edilecek olsa, o kişinin bile bu durumdan utanç hissedeceğini, şu durumda akıllı bir insanın mâsum olan bir peygambere böyle bir şeyi nispet etmesinin uygun olmayacağını belirtmiştir. Allah bu kıssanın öncesinde ve sonrasında Hz. Dâvûd'u birçok sıfatla övmüştür. Zikrettiği sıfatlarla kullarına bir peygamber profili sunmuştur. Hz. Dâvûd'un bahsedilen çirkin fiili yapması sunulan bu profile ters düşmektedir. Ayrıca incelenen rivayetlerde bahsi geçen kıssanın anlatılmasının, çirkinliklerin yayılmasına sebep olma ihtimaliyle Allah'ın "*Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır.*"[491] âyeti mucibince buna benzer rivayetlerin aktarılmasının haram olduğunu ifade etmiştir.[492]

---

[486] İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 3/565; Ebüssuûd, *İrşâdu'l-âkli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 7/222; Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 159; Ömer Faruk Harman, "Dâvûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/21-24; Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzûât fî kütübi't-tefsîr*, 264-265; Zehebî, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, 120-121.

[487] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/182-183; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts.), 1/504-507; es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 22/486-487; Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 4/58-65; Mahallî - Süyûtî, *Celâleyn*, 600-601.

[488] Kurtubî, *Ahkâmû'l-Kurân*, 15/166; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/27; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Ravza Yayınları, 2003), 3/150; Ebüssuûd, *İrşâdu'l-âkli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 7/223; Karaman vd., *Kur'ân Yolu,* 4/575-576.

[489] Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/27.

[490] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/60.

[491] en-Nûr 24/19.

[492] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 26/377.

Zemahşerî, Râzî ve Beyzâvî'de Saîd b. Müseyyeb'den, Hz. Ali'nin "Kim size kıssacıların anlattığı gibi Hz. Dâvûd'un hikâyesini anlatırsa ona yüz altmış değnek vururum." dediği rivayet edilmiştir. Râzî'ye göre bu peygamberlere atılan iftiranın cezasıdır.[493] Kurtubî, İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) bu rivayetin sahih olmadığını söylediğini ancak bir kimse bir peygambere zina isnat ederse onun hükmünün de öldürülmek olduğunu zikrettiğini nakletmiştir.[494]

Süyûtî, senedinin zayıf olduğunu bildirerek Enes b. Malik kanalıyla Hz. Peygamberden bir nakil yapmaktadır. Onun, Hz. Peygamberden yaptığı aktarım şöyledir;

> "*Hz. Dâvûd o kadına bakınca, İsrâiloğullarından bir orduyu gazaya gönderdi ve ordu kumandanına: 'Düşmanla karşılaşınca, falan kişiyi (kadının kocasını) tâbûtun*[495] *önüne koy.' dedi. O zaman, tâbûtla Allah'tan zafer istenirdi. Tâbûtun önünde savaşa katılan ya ölür ya ordudan kaçarak kurtulabilirdi. Bu adam öldürülünce Hz. Dâvûd kadınla evlendi. Hz. Dâvûd'a iki melek inip kendisine imtihan edildiğini anlatınca, Hz. Dâvûd secdeye kapanıp kırk gün süreyle secdede kaldı. O kadar ki gözyaşlarından biten ot başını örttü. Yer onun alnını aşındırdı. Secdesinde de şöyle dedi: 'Rabbim, Dâvûd bir defa yanıldı ve bu yanılması sebebiyle doğu ile batı arasındaki mesafe kadar uzaklaştı. Rabbim, eğer Dâvûd'un zayıflığına merhamet buyurmaz, günahını bağışlamazsan, sen ondan sonra insanlar arasında günahını konuşulacak bir söz kılarsın.' Kırk gün sonra Cibrîl ona: 'Ey Dâvûd! Şüphesiz Allah seni bağışladı ve sen de Allah'ın adil olduğunu ve taraf tutmayacağını anladın.' deyince, Hz. Dâvûd: 'Falan kişi kıyamet günü gelip: 'Ey Rabbim! Dâvûd'un yanındaki kanımı (beni öldürmesine karşı ondaki hakkımı) istiyorum' diye sorarsa ne yaparım?' karşılığını verdi. Cibrîl: 'Bunu Rabbisine sormadım. Eğer istersen sorarım.' deyince, Hz. Dâvûd: 'Sor' karşılığını verdi. Cibrîl yükseldikten sonra Hz. Dâvûd, Allah'ın dilediği bir süre secdede kaldı, sonra Cibrîl inip şöyle dedi: 'Ey Dâvûd! Allah'a, istediğin şeyi sordum, bana şöyle buyurdu: 'Dâvûd'a de ki: Allah ikinizi kıyamet günü bir araya getirecek ve: 'Dâvûd'da olan kan hakkını bana hibe et.' diyecek. Bu kişi: 'Kanım senindir ey Rabbim' karşılığını*

[493] Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/81; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 26/379; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/27.
[494] Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kurân*, 15/181; Ebüssuûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 7/222.
[495] Tâbût, on emirin yazılı olduğu levhaların, Hz. Mûsâ ile kardeşi Hârûn'dan kalan elbise, baston (asâ) ve sancak gibi bir kısım eşyanın hıfz edildiği sandık. Yahudi literatüründe ahid sandığı da denilmektedir. Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 1/388-389.

*verince de Allah: 'Buna karşılık sana cennette istediğin ve nefsinin arzu ettiği her şey vardır.' buyuracak.*"[496]

Süyûtî'nin çok nâdir de olsa rivayetler hakkında hüküm verdiği daha önce ifade edilmişti. O, yukarıda zikredilen rivayetin senedinin zayıf olduğunu söylemiştir. Rivayetlerin senedine ehemmiyet veren İbn Kesîr de Enes b. Malik'ten rivayet edilen bu hadis hakkında açıklama yapmaktadır. İbn Kesîr, İbn Ebû Hâtim'in bu âyetin tefsirinde isnadı sahih olmayan bir hadis rivayet ettiğini ve bu hadisi Yezid er-Rukâşî kanalıyla Enes'ten naklettiğini, Yezid her ne kadar salih bir kişi olsa da imamlar katında onun hadisinin zayıf kabul edildiğini zikretmiştir. Ayrıca o, bu kıssanın sadece okunmasını ve bilgisinin Allah'a havale edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[497]

Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr, Sâd sûresi 21-25. âyetlerin tefsirinde nakledilen haberlerle zihinleri bulanıklaştırmadan âyetleri zahirine hamlederek şöyle tefsir edilebilir demiştir; İsrailoğulları'ndan iki davalı insan Hz. Dâvûd'un evine o ibadet mekânında iken konunun aciliyetinden dolayı vakitsizce atlayıp girmişlerdi. Hz. Dâvûd hiç kimseyi kabul etmediği bir saatte mihrabına giren bu insanlardan doğal olarak korkmuştu. Bu kişiler huzura girince kendilerinin iki davalı olduklarını söylediler. İsrailoğulları'nın inatçı seciyelerine uygun olarak da Hz. Dâvûd'dan aralarında hakkaniyetle hükmetmesini ve hiçbirini kayırmamasını istediler. Dava, koyun sahipleri arasında meydana gelen bir davaydı. Enbiya sûresi 78. âyetten[498] anlaşıldığı üzere Hz. Dâvûd'un toplumu ziraat ve koyunculukla meşgul oluyordu. Bu durumda âyette bahsi geçen koyundan kasıt, hakiki koyunlardır. Olayı dinleyen Hz. Dâvûd, davaya hükmederken, diğer adamı dinlemeden aceleyle karar verdi. Bu sebeple Hz. Dâvûd, Allah tarafından kınanmayı hak etti. Sonra bu durumun farkına vararak Allah'ın kendisini imtihan ettiğini anladı. Rabbine yönelerek istiğfar edip secdeye kapandı. Âyetlerin zahirinden anlaşıldığı üzere kıssada kadın konusu ile ilgili bir anlatım bulunmayıp konu hüküm ve dava ile ilgilidir.[499]

---

496 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/526-527.
497 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/60.
498 "*Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başıboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz de onların hükmüne tanık idik*."
499 Tayyâr, "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım", 208-210.

Süyûtî tefsirinde bu konuda farklı senetlerle ve farklı metinlerle İbn Abbâs, Süddî, Mücâhid ve Kâ'b el-Ahbâr'dan içinde gariplikler ve isrâilî haberler bulunan rivayetler aktarmıştır. Peygamberin ismet sıfatına halel getiren bu bilgileri *Celâleyn*'de de zikretmiştir.[500] Bu rivayetlerde Allah'ın birçok sıfatla övdüğü Dâvûd (a.s.) için zikredilenler İslâm'ın nübüvvet anlayışının tamamen karşısında olmakla kalmamış peygambere apaçık iftira atılmıştır. Bu durum peygamberlerin ismet sıfatı ile çelişmektedir. Kanaatimize göre Süyûtî, Dâvûd peygamberin ismet sıfatına ters düşen Kur'ân ve sahih nakle aykırı olan sayfalar dolusu rivayete tefsir kitabında yer vermemeliydi. Şayet bu rivayetleri kitabına alıyorsa bile tenkide tâbi tutmalıydı. Nitekim bu gibi rivayetleri eserine alması isrâiliyat konusunda kendisine yapılan eleştirileri haklı çıkarmaktadır.

## 2.5. HZ. SÜLEYMAN'A MAHREMİYET İHLÂLİ İSNADI

Allah'ın kendisine vahyettiği Hz. Süleyman,[501] Dâvûd (a.s.) peygamberin varisidir.[502] Kur'ân-ı Kerîm'de on yedi yerde[503] ismi zikredilen Hz. Süleyman'dan Allah, "şükreden",[504] "sâlih amel işleyen",[505] "hükmetme yeteneği olan"[506] ve "ilim sahibi"[507] bir peygamber olarak bahsetmektedir. Bunun yanı sıra "O'nun iyi bir kul olup yönünün hep Allah'a doğru"[508] olduğunu haber vermektedir. Süyûtî, Allah'ın kendisi için en güzel nitelemelerde bulunduğu bir peygamber hakkında içinde bir kadının mahremiyetini ihlal ettiği anlatılan isrâilî rivayetler nakletmiştir. Burada tekrara düşmemek adına bu rivayetlerin arasından, insanlara önder olan peygamberin, vasıflanmış olduğu ismet sıfatına uygun olmayan bir rivayet örnek verilecektir.

---

500 Mahallî - Süyûtî, *Celâleyn*, 600-601.
501 en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84.
502 es-Sâd 38/30.
503 el-Bakara 2/102 (âyetin içinde iki defa geçmektedir); en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84; el-Enbiyâ 21/78-79-81; en-Neml 27/15-16-17-18-30-36-44; es-Sebe' 34/12; es-Sâd 38/30-34.
504 en-Neml 27/19.
505 en-Neml 27/19.
506 el-Enbiyâ 21/79.
507 el-Enbiyâ 21/79.
508 es-Sâd 38/30.

***İlgili Âyet-i Kerîmeler***

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَاَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا قَالَ اِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ اِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿44﴾

"*Ona, 'Köşke gir' denildi. Kraliçe salonu görünce, onu oraya toplanmış su sandı ve eteğini topladı. Süleyman, 'Bu, billûrdan yapılmış bir köşkün şeffaf zeminidir' diye uyardı. Kraliçe, 'Rabbim, ben gerçekten kendime zulmetmişim! Artık Süleyman'la beraber âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum' dedi.*"[509]

Hz. Süleyman, kraliçeyi ağırlayacağı zaman büyük bir saray yaptırıp sarayın avlusunu altından sular akan billûr bir döşeme ile kaplatıp getirttiği kraliçenin tahtını oraya yerleştirmiştir.[510] Âyette Hz. Süleyman'ın köşkü yaptırma niyeti hakkında herhangi bir bilgi verilmeyip bu konu müphem bırakılmıştır. Tefsirlerde ise bu konu hakkında birkaç görüş zikredilmiştir;

a) Hz. Süleyman, köşkü şanının ne kadar büyük olduğunu ve saltanatının yüceliğini kraliçeye göstermek ve böylece onu kudreti ile etkilemek için yaptırmıştır.

b) Allah'ın kendisine vermiş olduğu mucizeleri ve nübüvvetinin gerçekliğini göstermek için yaptırmıştır.[511]

c) Toplantının muhteşem ve harikulade olmasını sağlamak için yaptırmıştır.[512]

d) Kraliçenin fiziki yapısı cinler tarafından kendisine haber verilince o da köşkü onun bacaklarını görmek için yaptırmıştır.[513]

***Rivayet ve Kritiği***

"Süddî'den nakledildiğine göre; Belkıs'ın görünümü Hz. Süleyman'a anlatılmış, bu sebeple de Hz. Süleyman, onun bacaklarını görmek istemişti. Ona: '*Köşke gir*'[514] dedi. Belkıs salona gireceği zaman onu su zannedip ayaklarını açtı. Hz. Süleyman onun bacaklarının çok kıllı olduğunu gördü ve Belkıs onun gözünden

509 en-Neml 27/44.
510 en-Neml 27/38-40.
511 Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/195.
512 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 24/559.
513 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 11/376; Ebüssuûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 6/289.
514 en-Neml 27/44.

düştü. Bunun üzerine şeytanlar: 'Biz bu kılları götürecek bir şey icat ederiz.' dediler ve hamam otu yaptılar. Onunla da bu kılları giderdiler. Sonra Hz. Süleyman Belkıs'la evlendi."[515]

Âyette köşkün yapılma amacından, sürecinden ya da Hz. Süleyman'ın niyetinden ve Belkıs'a neden oraya girme emri verildiğinden hiçbir şekilde bahsedilmemiştir. Çünkü Allah hikmeti gereği kullarına fayda sağlamayacak bilgileri Kur'ân-ı Kerîm'de zikretmemiştir. Âlimler ise Kur'ân kıssalarının müphem bırakılan bölümlerini anlayıp anlamlandırabilmek için isrâilî bilgilere başvurmuşlardır.

Rivayette Belkıs'ın fiziğinden Hz. Süleyman'a bahsedilmekte bu bilginin kimler tarafından aktarıldığı belirtilmemektedir. Süyûtî bu konuda İbn Abbas'tan uzunca bir rivayet nakletmektedir. Rivayetin bir bölümü şu şekildedir;

"Hz. Süleyman şeytanlara: 'Bana, Belkıs'ın içinden geçip de yanıma geleceği bir köşk yapın' dedi. Şeytanlar birbirlerine: 'Hz. Süleyman, Allah'ın peygamberidir. Allah, onun hizmetine vereceği her şeyi vermiştir. Belkıs Sebe' kraliçesidir. Hz. Süleyman onunla evlenir ve Belkıs ona bir çocuk doğurur. O zaman ona kölelikten asla kurtulamayız' dediler. Belkıs bacakları kıllı birisiydi. Şeytanlar: 'Ona öyle bir köşk yapın ki onun bu özrünü görsün ve onunla evlenmesin' dediler. Bunun üzerine ona camdan bir köşk yaptılar. Salonu da kat kat camdan yaptılar ki sanki su havuzu gibiydi. Her katın arasına denizde yaşayan balık ve başka şeyler konuldu. Sonra onu bir daha camla kapattılar. Hz. Süleyman'a, 'Köşke gir' denildi. Taht salonun kenarına konulmuştu. Hz. Süleyman salona girip tahtın yanına giderek üzerine çıktı ve: 'Belkıs'ı yanıma gönderin' dedi. Bunun üzerine Belkıs'a: '*...Köşke gir...*' denildi. O içeri girmek için gittiği zaman balıkları ve diğer hayvanları gördü. '*...Onu derin bir su zannetti ve eteğini çekti ...*' Ayaklarının kılları bacakları üzerine yatmıştı. Bunu gören Hz. Süleyman başka bir tarafa bakarak: '...Bu, *camdan yapılmış, şeffaf bir zemindir...*' dedi. Bunun üzerine Belkıs eteğini bırakarak: '*...şüphesiz ben kendime yazık etmişim. Süleyman'la beraber. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum*'[516] dedi. Hz. Süleyman insanları çağırıp: 'Bu (ayaklarının kılları) ne kötü bir şeydir! Bunu ne giderir?' diye sordu. Onlar da: 'Ey Allah'ın Elçisi! Onu ustura giderir.' dediler. Hz. Süleyman: 'Ustura kadının bacağını keser! dedi. Sonra

[515] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 11/376; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 9/2893-2894; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-teʾvîl fî meʿâni't-tenzîl* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410), 3/348.

[516] en-Neml 27/44.

şeytanları çağırdı ve insanlara demiş olduğu şeyleri söyledi. Şeytanlar etrafında toplandılar ve hamam otu yaptılar."[517]

Ebu Bekr İbn Şeybe, zikredilen bu rivayetin bir hadis olmadığını düşünmektedir. İbn Kesîr, bu konuda onun söylediğine ilaveten şöyle demektedir; "Bu rivayet hem münker hem de gerçekten gariptir. Atâ İbn Sâib'in (ö. 136/753) İbn Abbâs'a atfettiği vehimlerinden olması muhtemeldir ki en doğrusunu Allah bilir. Bu gibi sözler hakkında doğru olan; bunların, ehl-i kitabın sayfalarında var olanlardan alınmış olmalarıdır. Kâ'b ve Vehb'in, İsrailoğullarından bu ümmete aktardıkları haberler arasındadır. Bu bilgiler tahrife, tebdîle ve neshe uğramış şaşılacak garip haberlerdir."[518]

Burada örnek olarak ele alınan rivayetten Hz. Süleyman'ın Belkıs'ın fiziki görüntüsü hakkında bir bilgi sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. Şeytanlar da Hz. Süleyman'la Belkıs'ın evlenmesinden korktukları için bu bilgi eksikliğinden faydalanarak Hz. Süleyman'ın Belkıs'ın bu kusurunu ya da bu çirkinliğini görebileceği camdan bir köşk yapmışlardır. Bu durumda rivayete göre camdan köşk yapma fikri şeytanlara aittir. Camın kat kat yapılıp aralara balık ve başka şeylerin yerleştirilmesi gibi detayların incelikle aktarılması rivayetlerin uydurulmuş bilgiler olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Cinlerin Hz. Süleyman'a tuzak kurması, Belkıs'ın soyu sopu ve tırnağı gibi kurguyu andıran bu rivayetler ise kıssadaki boşlukları doldurmak için şifahî isrâiliyattan alınmıştır. Klasik tefsirlerde ve tarih kitaplarında zikredilen bu rivayetler ehl-i kitap kaynaklı nakillerdir.[519]

Tevrat'ta, Belkıs'ın Hz. Süleyman'ı ziyaretine gelişi hakkında verilen bilgiler Kur'ân'la paralellik arz etmektedir. Orada Belkıs'ın Hz. Süleyman'ın peygamberliğini sorgulamak için adamları ve birçok değerli hediyelerle Kudüs'e geldiğinden bahsedilmekte olup fakat zikrettiğimiz kıssa ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.[520]

Kanaatimizce Hz. Süleyman rivayette bahsedildiği gibi Belkıs'ın bacaklarını görmek için değil bilakis ihtişamını, görkemini Allah'ın kendisine lütfettiği

---

[517] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 11/381-382.
[518] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/197.
[519] Na'nâa, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, 285; Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzûât fi kütübi't-tefsîr*, 250; Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 219-220.
[520] *Eski ve Yeni Antlaşma*, 1. Krallar 10/1-13; 2. Tarihler 9/19, 12.

hesaplanamayacak ölçüdeki ihsanı Belkıs'a göstermek ve onu etkilemek için köşk inşa ettirmiştir. Tıpkı onu etkilemek için tahtını getirtmesi gibi. Kendinden önceki ve sonraki hiçbir hükümdara verilmeyen rüzgârların, cinlerin, şeytanların emrine âmâde olduğu[521] ve diğer bütün imkânlara sahip hükümdar-peygamber olan, aynı zamanda ilim ve hikmetle donatılan[522] Hz. Süleyman, bahsi geçen süfli şeye tenezzül etmez etse bile ulaşmak için köşk inşa ettirmesine gerek olmadan daha kolay yollardan bu emeline ulaşabilirdi. Ayrıca cinlerin ona tuzak kurması, arkasından iş çevirmeleri de ihtimal dışı görülmektedir. Çünkü bina kuran ve dalgıçlık yapan cinler onun emrinde olup ona hizmet ediyorlardı. Bilakis kendisine itaat etmeyen şeytanları zincirlerle zaptetmekteydi. Aynı zamanda Allah'ın peygamberi olan Hz. Süleyman'a Allah vahyi ile cinlerin tuzağını ve köşkü yaptırmadaki kötü niyetlerini bildirirdi.

Tarih ve peygamber kıssalarının anlatıldığı kitaplarda bir hükümdar-peygamber olan Hz. Süleyman hakkında çok miktarda isrâiliyat bilgisi yer almaktadır. Süyûtî ve müfessirlerin bir kısmı da Hz. Süleyman'ın köşkü yaptırma amacını açıklayabilmek ve konuyu detaylandırmak için bir peygamberin şanına yakışmayacak rivayetler nakletmişlerdir. Süyûtî ve hocasının kaleme almış olduğu *Celâleyn*'de bu âyetler, isrâiliyat kaynaklı bakış açısıyla tefsir edilmiştir.[523] Allah katında saygın bir değeri ve güzel yeri olan[524] Hz. Süleyman, Yüce Allah'ın rızasını gözeten, her halükarda tek derdi onun davetini insanlara ulaştırmak olan bir peygamberdir. Hz. Süleyman'ın tek ilgisinin kendisine Allah'ın davetini ulaştırmak olduğu Sebe' kraliçesinin bacaklarını görmek için böyle bir davranışta bulunmasını Mâturîdî ihtimal dâhilinde görmez.[525] Zaten mahremi olmayan bir hanımın avret sayılan uzuvlarına bakmak, değil bir peygambere bir mü'mine bile câiz olmaz ve yakışmaz.

---

521 es-Sâd 38/35-38.
522 el- Enbiyâ 21/79.
523 Mahallî - Süyûtî, *Celâleyn*, 500.
524 es-Sâd 38/40.
525 Mâturîdî, *Teʾvîlât*, 8/120.

## 2.6. HZ. YÛNUS'A PEYGAMBERLİK GÖREVİNDEN KAÇMA İSNADI

Kur'ân-ı Kerîm'de, Yûnus ismiyle kendisinden dört yerde,[526] iki yerde de Zünnûn[527] ve Sâhibü'l-hût[528] mahlasları ile bahsedilmiştir. Ayrıca Yûnus ismi Kur'ân'ın onuncu sûresine ad olarak verilmiştir. Çeşitli sûrelerde Hz. Yûnus'un vahiy indirilenlerden,[529] doğru yola sevkedilenlerden, âlemlere üstün kılınanlardan[530] sâlihlerden,[531] Ya'kûb torunlarından ve peygamberlerden[532] olduğu bildirilmiştir.

Şimdi En'âm sûresi 86. âyette zikredilen on yedi peygamberin arasında yer alan[533] ve peygamberimizin "Yûnus b. Mettâ'dan daha hayırlı olduğunu iddia eden kimse yalan söylemiştir"[534] övgüsüne mazhar olan Hz. Yûnus hakkında Süyûtî'nin eserinde yer verdiği peygamberlik vazifesinin kendisine ağır gelmesi sonucu kaçtığını anlatan isrâilî rivayet ele alınacaktır.

***İlgili Âyet-i Kerîmeler***

وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَۜ ﴿139﴾ اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۙ ﴿140﴾ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَۚ ﴿141﴾

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِۘ اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌۜ ﴿48﴾ لَوْلَٓا اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهٖ لَنُبِذَ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿49﴾

"*Kuşkusuz Yûnus da elçilerimizdendi. Vaktiyle o, yüklü bir tekneyle ülkesinden kaçmıştı. Kur'aya girdi ve kaybedenlerden oldu.*"[535]

"*Sen Rabbinin hükmüne sabret; balığın yoldaşı (Yûnus peygamber) gibi olma. Hani o, öfkeli olarak seslenmişti. Rabbinin lutfu imdadına yetişmeseydi o mutlaka kınanmayı hak etmiş olarak ıssız bir sahaya atılacaktı.*"[536]

---

526 en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/86; Yûnus 10/98; es-Sâffât 37/139.
527 el-Enbiyâ 21/87.
528 el-Kalem 68/48.
529 en-Nisâ 4/163.
530 el-En'âm 6/86.
531 el-Kalem 68/50.
532 en-Nisâ 4/163.
533 "*Biz ona İshak ve Ya'kûb'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nûh'u ve onun soyundan Dâvûd'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u doğru yola iletmiştik. Biz, iyileri böyle ödüllendiririz. Zekeriyyâ, Yahyâ, İsâ ve İlyâs'ı da (doğru yola iletmiştik). Hepsi de iyilerden idi. İsmâil, Elyesa', Yûnus ve Lût'u da (hidayete erdirdik). Hepsini âlemlere üstün kıldık.*" el-En'âm 6/84-86.
534 Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Enbiyâ", 60, (3412), "Tevhid", 97, (7539).
535 es-Sâffât 37/139-140-141.
536 el-Kalem 68/48-49.

Zikredilen âyetlerde ve Yûnus peygamberin kıssasının geçtiği Enbiyâ 87. âyette Hz. Yûnus'un hangi amaçla kaçtığı hakkında açık bir bilgi mevcut değildir. "*Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş.*", Ve "*Yüklü bir tekneyle ülkesinden kaçmıştı.*"[537] şeklindeki âyet kesitleri hakkında müfessirler tefsirlerinde çeşitli görüşler aktarmışlardır.

Müfessirler, Hz. Yûnus'un şehri terk etme sebebini şöyle açıklamıştır. Bunlar:

a) Davetine icabet etmeyen kavmini azap ile korkutması sonucu kavminin tövbe ederek azabın gelmemesi ve bu durumla kavminin alay etmesinden korkması

b) Kavmine gelmesi beklenen azabın kendisi oradayken gelmesinden korkması

c) Beklenen azabın gelmemesi nedeniyle kavminin yanında yalancı durumuna düşeceğinden korkması

d) Kavminde, delili olmadan konuşan ve yalan söyleyen kimsenin öldürülme geleneği olmasından dolayı öldürülmekten korkmasıdır.[538]

***Rivayet ve Kritiği***

> "Vehb b. Münebbih'ten bildirildiğine göre; Yûnus b. Matta, salih bir kuldu ama sinirli biriydi. Peygamberlik yükü kendisine yüklenince -ki o yükü çok az kişi taşıyabilir- annesinden ayrılan yavru devenin yükün altında ayaklarının titremesi gibi titremeye başladı ve onu elinden atıp kaçtı. Allah, peygamberi Hz. Muhammed'e: '*Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret....*'[539], '*...balığın yoldaşı (Yûnus peygamber) gibi olma...,*'[540] buyurmuştur."[541]

---

[537] es-Sâffât 37/140.

[538] İbn Mes'ûd'dan bildirildiğine göre: Hz. Yûnus, kavmine, kendilerine üç gün içinde azap geleceğini vaad etmişti. Bunun üzerine kavmi, her anayı oğlundan ayırıp Allah'a yalvararak istiğfar ettiler. Allah da onlardan azabı kaldırdı. Hz. Yûnus ise azabın gelmesini bekliyor ama bir şey görmüyordu. O zamanda yalan söyleyen ve delili olmayan kişi öldürülürdü. Bu sebeple kızgın bir şekilde gidip gemideki bir topluluğun yanına gitti ve onu tanıyıp gemiye aldılar… Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* 12/466.

[539] el-Ahkâf 46/35.

[540] el-Kalem 68/48.

[541] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/467-468.

Eski Ahit'te genel hatlarıyla bahsedilen Yûnus kıssası Kur'ân'da anlatılanlarla uygunluk göstermektedir.[542] Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. Yûnus hakkında şu bilgiler zikredilmektedir:

> "Rab bir gün Amittay oğlu Yûnus'a: 'Kalk, Ninova'ya, o büyük kente git ve halkı uyar' diye seslendi, 'Çünkü kötülükleri önüme kadar yükseldi.' Ne var ki, Yûnus, Rabbin huzurundan Tarşiş'e giden bir gemi buldu. Ücretini ödeyip gemiye bindi, Rabb'den uzaklaşmak için Tarşiş'e doğru yola çıktı…"[543]

Vehb b. Münebbih'ten aktarılan rivayette Yûnus peygamber hakkında, kendisine nübüvvet görevi verilince annesinden uzaklaşan yavru devenin korkması ve yükün altında titremesi gibi benzetmeler yapılmış ve o görevi bırakıp kaçtığı iddia edilmiştir. Ancak peygamberlik görevi verilen kişiler, onları diğer insanlardan ayıran ve peygamberlik vazifesini icra etmelerinde zaruri olan birtakım vacip sıfatlara sahiptirler. Üstelik peygamberlik, kendi tercihleri ile çalışarak kazandıkları değil bilakis Allah'ın lütfu ile kendilerine uygun görülen bir vazifedir. Hal böyle iken Hz. Yûnus hakkında bu tür iddialar Kur'ân ve hadislerle bağdaşmamaktadır. Bu tür bilgiler Kitâb-ı Mukaddes'e dayanan isrâiliyat kaynaklı uydurmalardan öte bir şey değildir.

İncelenen rivayetteki "peygamberlik yükü kendisine yüklenince" ifadesi ile Eski Ahit'te yer alan "Ninova'ya, o büyük kente git ve halkı uyar" hitabı birbiri ile benzerlik arzetmektedir. Bu rivayetlerde kaçtığı anlatılan Yûnus peygamber tebliğ vazifesiyle görevlendirilince hemen değil bilakis kavmini 33 yıl[544] gibi uzun bir süre putperestlikten vazgeçirip tevhid inancını benimsemeye çağırdıktan sonra kavmi iman etmediği için bulunduğu bölgeden emir gelmeden çıkmıştır. Bu da onun tebliğ görevinden değil Allah'ın hatrını çiğnedikleri için kavminden uzaklaştığını göstermektedir. İbnü'l-Cevzî tefsirinde Hz. Yûnus'un bu uzaklaşmasını zelle kapsamında değerlendirmiştir.[545] Şu halde bahsi geçen rivayetin sahih kaynaklardan değil isrâilî kaynaklardan alındığı görülmektedir.

---

542 Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/552-554.
543 *Eski ve Yeni Antlaşma*, Yûnus 1/1-3.
544 Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 4/552-554.
545 İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 4/326.

Rivayette geçen "peygamberlik görevini bıraktı kaçtı" ifadesini, bir peygamber için kullanmak abesle iştigaldir. Çünkü peygamber Allah'ın emir ve yasaklarını ilk önce kendisi yaşayıp sonra bunları insanlara bildirmekle görevlidir. Aksi halde yapılan eylem kişinin kendisi ile çelişmesi anlamına gelir ki bir peygamberin sözleri ve davranışları birbiriyle uyumlu olmak zorundadır. Peygamber aldığı vahyi insanlara iletmekle görevli olduğu gibi aynı zamanda vahyin hayata geçirilmesinde de örnek olmakla yükümlüdür. Allah, Kur'ân'da peygamberler hakkında onların kendisinin emir ve yasaklarını tebliğ ettiklerini, sadece ondan korktuklarını, onun dışında başka kimseden korkmadıklarını haber verir.[546] Bu özelliklere sahip bir peygamber kendisiyle tezat bir davranış sergileyerek Allah'ın ona verdiği görevini yerine getirmeden bu emirden nasıl kaçar? "*Allah ve Resulü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah'ın ve resulünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır.*"[547] âyetinde bildirildiğine göre bir peygamberin kendisine verilen tebliğ görevini yerine getirmemesi ve görevden kaçmayı tercih etmesi de imkânsızdır.[548]

Peygamberlerin nitelenmiş olduğu vacip sıfatlardan olan tebliğ vasfı, diğer dört sıfatın neticesinde ortaya çıkmaktadır. Peygambere tebliğ sıfatında noksanlık atfetmek aynı zamanda sıdk, emanet ve ismet sıfatında da noksanlık anlamına gelir ki bu da muhaldir.[549] Tebliğ vazifesini atıp kaçmak bir peygamber için Allah'a isyan anlamına gelmektedir ki bu durum peygamberin masumluğuna halel getirir. Allah peygamberlerin tebliğ hususunda hata ve yanılgıya düşmeyeceklerine şu âyette işaret etmektedir: "*Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır*."

Kanaatimizce Yûnus peygamber, peygamberlik vazifesi ağır gelerek davet görevinden kaçmış değil de bilakis kavminin, davetine -onlarca yıl- icabet etmemesi üzerine onlara öfkelenerek Allah'ın emrini beklemeden görevi esnasında yeterli sabrı gösteremeden sabırsızlıkla öfkesine yenik düşerek oradan ayrılmıştır. Bu öfkenin ise

---

546 el-Ahzab 33/39.
547 el-Ahzab 33/36.
548 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 22/179; Kadir Polater, "Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kıssası", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2007), 142.
549 Melikşah Sezen, *Peygamberlerin Vasıfları Ve İsmet Sıfatı* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 34.

kavmine olması muhtemeldir çünkü bir peygamberin Rabbine öfkelenmesi caiz değildir. Aynı zamanda peygamberler vazifeleri sürecinde Allah tarafından yalnız bırakılmamışlardır bilakis en büyük destekçileri de âyette buyrulduğu gibi Allah'tır: *"Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir' diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi…"*[550]

Üzerine konuşulan isrâilî rivayeti tefsirine alan Âlûsi, Yûnus peygamberle ilgili Kitâb-ı Mukaddes'te bahsedilenleri zikrettikten sonra bu aktardıklarının hakka muhalefet olmakla birlikte bilgi edinilmesi için aktardığını ifade etmiştir.[551] Süyûtî ise tefsirine aldığı rivayetler hakkında bu ve benzeri uyarıcı ifadelerle okuyucuyu bilgilendirmemesi nedeniyle eleştirilere muhatap olmaktadır. O, tefsirinde sahih, zayıf, münker, mevzu ayırımına gitmeden ve herhangi bir tenkitte bulunmadan konu hakkında bulduğu bütün rivayetlere yer vermektedir. Peygamberlik vazifesi ağır gelerek kavmini terk ettiği iddia edilen Yûnus peygamberle ilgili Süyûtî'nin aktardığı rivayetler peygamberlerin vasıflanmış olduğu sıfatlardan tebliğ, emanet ve ismet sıfatlarına sahip bir peygamberin şanına yakışmayacak bilgiler ihtiva etmektedir.

[550] et-Tevbe 9/40.
[551] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-azîm ve's-seb'il-mesânî,* 12/142.

## SONUÇ

Zamanının en velüd âlimlerinden biri olan Süyûtî'nin daha önce benzerlerinin yazılmadığını iddia ettiği eserleri arasında yer alan *ed-Dürrü'l-Mensûr*'u çalışmamızın konusu olan peygamberlerin ismet sıfatına ilişkin isrâilî rivayetleri tespit amacıyla incelerken şu çıkarımlara ulaştık:

Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'u Resûlullah, sahâbe ve tâbiînden gelen tefsir rivayetlerinden ulaşabildiği tüm nakilleri toplayıp bir araya getirerek yazmıştır. Rivayet tefsiri olması hasebiyle içerisinde tefsire ilişkin kendisine ait hiçbir görüş ve yorum bulunmamakla birlikte çok nâdir de olsa bazı rivayetlerin senetlerinde sahihliği veya zayıflığı ile ilgili görüş bildirmiştir. Hakkında rivayete ulaşamadığı âyetlerin tefsirini ise yapmamıştır. Ayrıca asıllarının bize ulaşmadığı birçok eserdeki rivayetleri bir araya getirmesi ve bunları kendisinden sonraya aktarması açısından *ed-Dürrü'l-Mensûr* rivayet tefsirleri arasında kendisine önemli bir yer edinmiştir.

Fakat Süyûtî, hükmü okuyucuya bırakarak sahih, zayıf, münker, mevzu, isrâilî rivayet olduğuna bakmadan ve sıhhatine yönelik herhangi bir tenkide tâbi tutmadan ulaşabildiği bütün rivayetleri direkt olarak tefsirine almıştır. Biz çalışmamızı yaparken bütün rivayetleri tefsirine almasının nedeninin diğer eserlerinde de gördüğümüz üzere bilgiye addettiği büyük değer olduğu kanısına vardık. Öyle ki Süyûtî *et-Tehaddüs bi-ni'metillâh* adlı eserinde öz yaşam öyküsünü muntazam olarak kaleme almış birisidir. Ayrıca *Hüsnü'l-muhâdara*'da Mısır'ın tarihçesini ve kendi yaşamını, *el-Müncem fi'l-mu'cem*'de ise hocalarının biyografilerini aynı yöntemle günümüze aktarmıştır. İlmî çevrede yetişmiş olması nedeniyle ilmî bilgilerin yanı sıra kendi hayatı, yaşadığı zaman, mekân ve çağdaşları ile ilgili her şeye de değer gözüyle bakmış ve bunlarla ilgili eserler kaleme almıştır.

Bilgilerin kaybolmasından korkarak rivayetleri toplayan Süyûtî, tefsirinde genellikle başlangıç, yaratılış, peygamber kıssaları ve geçmiş kavimlerle ilgili bol miktarda isrâiliyat haberleri aktarmıştır. Tespit ettiğimiz rivayetlerin kaynağını araştırırken Süyûtî'nin aktardığı isrâilî rivayetlerin sadece Tevrat kaynaklı değil bilakis daha farklı kaynaklardan gelen rivayetler olduğu görülmüştür. İsrâiliyat kavramının kapsamı başlangıçta Tevrat'ı ve kısmen İncil'i kapsayan el-kütüb kavramı ile ifade edilmiştir. Günümüzdeki yaygın kullanımını ise sonraki

dönemlerde anlam genişlemesine uğrayarak kazanmıştır. Günümüz terminolojisinde isrâiliyat, Yahudi kaynaklı yazılı ve sözlü rivayetleri içerdiği gibi Hıristiyanlık, Zerdüştlük ve diğer yakın doğu kültürlerine ait unsurları, kutsal kitapları ve bunlarla ilgili çalışmaları, edebi menkıbeleri içeren dinî kitapları, şifahî yollarla gelen nakilleri de içermektedir.

Bu genel bilgilerden sonra İslâmî kaynaklarda yer alan isrâiliyatla ilgili âlimlerin görüşleri şu başlıklar altında toplanmıştır:

a) İslâm'a uygun olan isrâilî rivayetler, bunların nakli ve kullanılması caizdir.

b) İslâm'a uygun olmayan isrâilî rivayetler, bunlar Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadislerle çelişki arzeden haberlerdir, nakledilmeleri ve kullanılmaları kesinlikle caiz değildir.

c) Tasdik ya da tekzibe konu olmayan isrâilî rivayetler, bu tür rivayetleri destekleyen ve reddeden delillerin bulunmadığı durumlarda sükût edilmesi gereklidir.

Âlimlerin bu görüşlerine rağmen Süyûtî, tefsirine rivayetleri alırken İslâm'a uygun olup olmamasını dikkate almamıştır. Bununla birlikte naklettiği bu isrâilî rivayetler hakkında bir bilgilendirmede de bulunmamıştır. Aktardığı isrâiliyat haberlerinin bir kısmı Kur'ân ve sünnete uygun olsa da bir kısmı İslâm dininin özüne ve Allah'ın seçtiği peygamberlerin vasıflarına aykırıdır.

Süyûtî'nin tefsirinde İslâm'a uygun olmayan ve peygamberlerin ismet sıfatına zarar veren isrâilî rivayetlerin varlığı tespit edilmiştir. Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. Yûsuf, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve Hz. Yûnus'un kıssaları özelinde peygamberlerin Allah'a şirk koştuklarını, nefsanî arzuları ve şehvetlerine düşkünlükleriyle başlarına buyruk yaşadıklarını, Allah'a isyan ederek abes durumlara düştüklerini konu edinen isrâilî rivayetleri tefsirinde tenkit etmeden naklettiğini gördük. Oluşan kanaate göre nakledilen bu rivayetler, okuyanların zihinlerinde yanlış bir peygamber algısına sebebiyet vererek imanî konularda problemlere yol açmaktadır. Biliyoruz ki Allah'a imandan sonra ikinci sırada peygamberlere iman gelmektedir. Bu nedenle insanların zihinlerinde sağlam bir nübüvvet olgusunun varlığına gereksinim duyulmaktadır. Bunun gereği olarak Allah, Kur'ân'da peygamberlerinin belli başlı vasıflarından bahsetmiştir. Seçtiği peygamberlerin nasıl tanınmasını istiyorsa o sıfatlarla onları

nitelemiştir. Peygamberlerin nitelenmiş olduğu bu sıfatlardan biri olan ismet sıfatı ile onların iradelerinin devre dışı bırakılmadan kötü fiillerden uzak tutulduklarının, korunduklarının ve hayırlı fiillere sevkedildiklerinin kastedildiğini görüyoruz.

Çalışma konumuz olan ismet sıfatına ilişkin isrâilî rivayetleri incelerken Hz. Âdem'in şeytanın korkutma ve tehditlerine boyun eğerek çocuğuna "şeytanın kulu" anlamındaki ismin verilmesine razı olduğunu böylece şeytanı Allah'a ortak koştuğunu ve Hz. İbrâhim'in gök cisimlerine ilahlık isnat ederek yıldıza, aya ve güneşe hakikaten "Rabbim" hitabında bulunduğunu iddia eden rivayetlerin itikadî konularda ismet sıfatına zarar veren rivayetler olduğunu müşahede ettik.

Aynı şekilde Hz. Yûsuf iffeti ile meşhur olan bir peygamberken ona herhangi bir insanda bile ahlakî sayılmayacak davranışların isnat edilmesini, Hz. Dâvûd hakkında anlatılan göz koyduğu bir hanımın eşini ölene kadar savaştan savaşa göndermesini, Hz. Süleyman'ın köşkü mahremiyet ihlali niyeti ile yaptırmasını ve sonrasında bu davranışı sergilemesini ve Hz. Yûnus'un kendisine verilen risalet vazifesinden kaçmasını anlatan rivayetlerin amelî konularda ismet sıfatına zarar verdiğini gördük. Bu minvalde itikadî anlamda yanlış bilgiler ne olursa olsun kimden gelirse gelsin tefsir kitaplarında yer almaması gerektiğine, alınsa bile eleştirilmek için yer verilebileceğine kanaat getirdik.

Netice olarak *ed-Dürrü'l-Mensûr* gibi mühim bir tefsirde peygamberleri hataya düşmüş olarak gösteren rivayetlerin yer alması sebebiyle tahkik ehli olmayan iyi niyetli Müslümanlar, aktarılanların asılsız ve hurafe olmasından uzak olduğunu düşünerek bu haberlere güvenmiş ve hatta bu rivayetlerin doğru olduklarını varsayarak aktarmışlardır. Süyûtî'nin tefsirini kaleme alırkenki gayesi, rivayet malzemesini korumaktır. Tefsirini yazdığı çağda, çağdaşlarının peygamberlerin ismet sıfatına zarar veren rivayetlere karşı dikkatli olması nedeniyle bu tür aktarımlar o gün için bir problem değildi. Fakat bugün modern zihin yapısına sahip bireylerde ise bu nakiller peygamberlerin nübüvvetine duyulan güvene zarar vermekte ve peygamberler hakkında yanlış anlaşılmalara sebep olmaktadır.

## KAYNAKLAR


Abacı, Harun. "Tefsîrü'l-Celâleyn'i Okuma Yöntemi ve Müfessirlerin Dili -Fâtiha Sûresi Tefsiri Örneği-". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (15 Aralık 2019), 415-439.

Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdullâh el-Bağdâdî. *eş-Şerîʿa*. thk. Abdullâh b. Ömer b. Süleymân el-Demîcî. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 2. Basım, 1420/1999.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh İbn Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*. ed. Şuayb el-Arnavud - Adil Mürşid. 50 Cilt Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1988.

Altuntaş, Abdurrahman. *Celaleyn Tefsiri ve Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Altuntaş, Halil - Muzaffer, Şahin. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 20. Basım, 2010.

Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî. *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

Aslan, Recep. "Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Kadın Hocaları". *Marife* 11/3 (2011), 127-143.

Aydemir, Abdullah. *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.

Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Ayderûsî, Abdulkadir b. Şeyh b. Abdillah. *Târîhu'n-Nûri's-Sâfir an Ahbâri'l-Karni'l-Âşir*. ed. Mahmûd el-Arnâût. 1. Basım, Beyrut, 2001.

Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2018.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Lugati, 1. Basım, 2010.

Baloğlu, Adnan Bülent. *Son Hurafe Deizm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyi's-Sünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Meʿâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1420.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyi's-Sünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Muʿcemu's-Sahâbe*. thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cekenî. 5 Cilt. Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1. Basım, 1421/2000.

Behrens-Abouseif, Doris. "Berkuk Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/512-514. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Behrens-Abouseif, Doris. "Kayıtbay Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/81-82. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Delâʾilü'n-Nübüvve ve Maʿrifetü Ahvâli Sâhibi'ş-Şerîʿa*. thk. Abdülmuʿtî Kalʿacî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1408/1988.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *el-Esmâʾ ve's-Sıfât*. ed. Abdullah b. Muhammed Hâşidî. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1993.

Beyzâvî, Kâdî Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. thk. M. Abdurrahman el-Maraşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1997.

Bildik, Yusuf. *Suyûtî ve el-Muhezzeb fî mâ Vakaʿa fi'l-Kur'an mine'l-Muʿarrab Adlı Eseri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı Arap Dili Ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*. ed. Ali Sözer. İstanbul: Semerkant Basım Yayın Dağıtım, 1. Basım, 2014.

Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/358-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail *Câmiʿu's-Sahîh*. 9 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1311.

Bulut, Mehmet. *Ehli Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı*. İstanbul: Risale Yayınları, 1991.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân*. 10 Cilt. Dâru'l-Fikr: Beyrut, ts.

Cerrahoğlu, İsmail. "Süddî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/17-18. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 9. Basım, 2019.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 16. Basım, 2007.

Çantay, Hasan Basri. *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* İstanbul: Milsan Basın Sanayi A.Ş.,13. Basım, 1985.

Çayırpınar, Şeyma. *İmam Süyûtî'nin el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzîl Eserinin Ahkâmü'l Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1941.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Çetkin, Muhammed. *Celâleddîn es-Suyûtî Ve Arap Gramerindeki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2014.

Deniz, Halil. *İmâm Süyûtî'nin et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsîr Adlı Eserinin Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Dimeşkî, Abdü'l-Ğanî el-Makdisî, Ebû Muhammed Abdülğanî b. Abdülvâhid. *Umdetü'l-Ahkâmi'l-Kübrâ*. thk. Semîr b. Emîn ez-Zuheyrî. b.y.: y.y., 1430/2009.

Döner, Ertuğrul. *Tefsirde İsrâiliyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2017.

Döner, Naim. *Celaleddîn es-Suyûtî'nin Mu'tereku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kur'ân'ın İcâz Yönleri Açısından Değerlendirilmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Durmuş, İsmail. "Tağlîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/372-374. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ebû Ceyb, Saîd. "Es-Süyûtî Allâmetu Asrihî". *Mecelletu't-Turâsi'l-Arabî,* 51 (1993).

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Kitabü'l-mesâhif*. thk. Muhammed b. Abduh. Kahire: el-Faruku'l-Hadîse, 2002.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Mektebetü'l-Asriyye, 2009.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fî Kütübi't-Tefsîr*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408.

Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî. *İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 15 Cilt. Beyrut: y.y., ts.

Ergün, Mehmet. *Hz. Adem ve Yaratılış Kıssası İle İlgili İsrâiliyyât*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2021.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/371-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Gürkan, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. İstanbul: TDV Yayınları, 5. Basım, 2019.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Harman, Ömer Faruk. "Dâvûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/21-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Harman, Ömer Faruk. "İsrâil (Benî İsrâil)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/193-195. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Harman, Ömer Faruk. "Kitâb-ı Mukaddes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/75-76. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Harman, Ömer Faruk. "Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/1-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm. *Lübâbü't-Teʾvîl fî Meʿâni't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410.

Hıdır, Özcan. *Yahudi Kültürü Ve Hadisler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 5. Basım, 2020.

Hûlî, Emîn. *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*. çev. Mevlüt Güngör. İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995.

İbn Adî, Ebû Ahmed b. el-Cürcânî. *el-Kâmil fî Duʿafâ'i'r-Ricâl*. ed. Adil Ahmed Abdulmevcud. 9 Cilt. Beyrut, Lübnan: Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Abdullah. *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.

İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî el-Mısrî. *Bedâi'u'z-Zuhûr fî Vekâ'i'i'd-Duhûr*. ed. Mustafa Mustafa. 5 Cilt. Kahire: Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1984.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 2. Basım,1420.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. *Kasasü'l-Enbiyâ*. ed. Mustafa Abdulvahid. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Dâru't-Te'lif, 1. Basım, 1968.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. el-Bidâye ve'n-Nihâye. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, Dâru'ş-Şâmiyye, 1. Basım, 1412.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin. *Mukaddime fî Usuli't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1490/1980.

İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felah. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaûd. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurraḥmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1422/2001.

İmamoğlu, İbrahim Hakkı. *Celâleddîn es-Suyûtî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri (el-İtkân Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2011.

Kandemir, M. Yaşar. "Hatîb el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/452-460. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Karagöz, İsmail (ed.). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2015.

Karahan, Abdulkadir. "es-Suyûtî". *İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya,*

*Etnografya ve Biyografya Lugati*. 15 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 2. Basım, 1979.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2014.

Kaya, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Kılavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 28. Basım, 2017.

Kılıç, Hulusi. "el-Kâfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Koçyiğit, Talat. "Abd b. Humeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/58. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Etfayyiş. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.

Kutsal Kitap: *Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. Yeni Yaşam Yayınları, 2018.

Kuzudişli, Ali. "el-Kütüb'ten 'İsrâiliyat'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2012), 131-163.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Mahallî, Celâleddîn Muhammed b. Ahmed. Süyûtî, Celâleddin. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Daru'l-Hadis, ts.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtu Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mertoğlu, M. Suat. "Süyûtî (Kur'an İlimleri)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/198-201. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Meşnî, Mustafa İbrahim. "el-Usûlu'l-Âmme li menheci's-Süyûtî fî Tefsîrihi'd-Dürrü'l-Mensûr'. *Mutah li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti* 10/3 (1995), 37-63.

Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kurʾân*. ed. Bulaç Ali. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *Celalüddin es-Suyuti ve Surelerin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebetle İlgili Merasidü'l-Metali'fi tenasübi'l-Mekati ve'l-Metali' İsimli Eseri*. İstanbul: Dernekpazarı Köyleri Kültür ve Dayanışma, 1994.

Muhammed, Hüseyin Abdülhâdî. "İbn Asker el-Gassânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/328-329. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1955.

Mütercim, Asım Efendi. *Kamus Tercümesi*. çev. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Pasifik Ofset, 1. Basım, 2013.

Na'nâa, Remzi. *el-İsrâiliyât ve Eseruhâ fî Kütübi't-Tefsîr*. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1. Basım, 1970.

Nehhâs, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî. *en-Nâsih ve'l-Mensûh*. thk. Muhammed Abdü's-Selâm Muhammed. Kuveyt: y.y., 1408.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. ed. Şuayb el-Arnaûd. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâîku't-Teʾvîl*. thk. Yûsuf Alî Budeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-Tenzîl Ve Hakâʾiku't-Teʾvîl*. çev. Harun Ünal. 10 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 1. Basım, 2003.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Ezkâr*. thk. Abdulkâdir el-Arnaût. Beyrut: y.y., ts.

Özaydın, Abdülkerim. "Târîhu Medîneti Dımaşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/90-92. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Özkan, Halit. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Öztürk, Mustafa. *Tefsirin Hâlleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2020.

Polater, Kadir. "Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kıssası". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2007), 133-161.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 3. Basım, 1999.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî. *İsmetü'l-Enbiyâ*. Kahire, 1986.

Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-Menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*. 12 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme, 1990.

Sabûnî, Nureddîn. *el-Kifâye fi'l-Hidâye*. ed. Muhammed Aruçi. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007.

Sâbûnî, Nûreddin. *Peygamberlerin Masumiyeti*. çev. Murat Kaan Kıvılcım. İstanbul: Şâmil Yayın Evi, 1. Basım, 2022.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî. *el-Keşf ve'l-Beyân ʿan Tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ebi Muhammed b. Aşur. 10. Cilt. Beyrut - Lübnân: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1. Basım, 2002.

Sarı, Mehmet Ali. "el-İtkân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/464. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Sartain, Elisabeth. *Celâleddîn Suyûtî Hayatı*. çev. Hasan Nureddin. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 1. Basım, 2002.

Sehâvî, Şemseddîn. *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru Cîl, t.s.

Senâullâh, Eltafurrahmân. *el-Mesâilü'l-Akadiyyetü'l-Müteallika bi Âdem*. Medine İslâm Üniversitesi, 2002.

Sezen, Melikşah. *Peygamberlerin Vasıfları Ve İsmet Sıfatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2019.

Süyûtî, Celâleddin. *Tedribu'r-Ravi fi Şerhi Takribi'n-Nevevi*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Farayabi. Daru Taybe, ts.

Süyûtî, Celâleddin. *Buğyetü'l-Vüât Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nühât*. thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Lübnan: Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Süyûtî, Celâleddin. *el-Hâvî li'l-Fetâvî*. 2 Cilt. Beyrut - Lübnân: Dâru'l-Fikr, 1424.

Süyûtî, Celâleddin. *el-İklîl fî İstinbâti't-Te'vîl*. thk. Seyfeddin Abdülkadir el-Kâtib. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401.

Süyûtî, Celâleddin. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1974.

Süyûtî, Celâleddin. *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târihi Mısr ve'l-Kâhira*. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967.

Süyûtî, Celâleddin. *Kur'ân Sûrelerinin Sıralaşındaki Sırlar*. çev. Mustafa Karakoç. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

Süyûtî, Celâleddin. *Lübâbü'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Süyûtî, Celâleddin. *Nazmü'l-İkyân fî A'yâni'l-A'yân*. thk. Philip Hitti. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.

Süyûtî, Celaleddin. *Tenzîhü'l-Enbiyâʾ ʿan Tesfiyeti'l-Ağbiyâʾ*. thk. Halid Abdülkerim Cum'a - Abdülkadir Ahmed Abdülkadir. Kuveyt: Daru'l-Urube, 1988.

Süyûtî, Celâleddin. *el-Müncem fi'l Mu'cem: Mu'cemu Şuyuhi's-Suyûtî*. thk. İbrahim Baciş Abdulmecid. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995.

Süyûtî, Celâleddin. *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. ed. Abdussind Hasan Yemâme. çev. Zekeriya Yıldız. 17 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 3. Basım, 2016.

Süyûtî, Celâleddin. *Muʿterekü'l-Akrân fî İʿcâzi'l-Kurʾân*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Süyûtî, Celâleddin. *Müfhimâtu'l-Kur'ân fî Mübhemâtü'l-Kur'ân*. çev. Mustafa Deyb el-Bağğa. Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1982.

Süyûtî, Celâleddin. *et-Tehaddüs bi Ni'metillâh*. thk. Elisabeth Mary Sartain. Cambridge: Cambridge University, 1975.

Süyûtî, Celâleddin. *ed-Dürrü'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr*. ed. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezi Hicr li'l-Buhûsi ve'd-Dirasâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2003.

Süyûtî, Celâleddin. *El-İtkan Fî Ulûmi'l Kur'ân*. çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1983.

Süyûtî, Celâleddin. *Fethu'l-Celil li'l-Abdi'z-Zelil*. ed. Rıza Halilov - Cüneyt Eren. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 2001.

Şâzelî. *Behcetü'l-Âbidîn bi-Tercümeti Hâfızi'l-Asr Celâliddîn*. ed. Abdulillâh Nebhân. Dimeşk, 1998.

Şürbacî, M. Yûsuf. *el-İmâm es-Süyûtî ve Cühûdühû fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Dımaşk: Daru'l-Mektebi, 1. Basım, 2001.

Tabbâ', İyâd Hâlid. *el-İmâmü'l-Hâfız Celâlüddîn es-Süyûtî*: *Ma'lemetu'l-ulumi'l-İslâmiyye* Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarih-i Taberî*. çev. M. Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*. çev. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Tayyâr, Müsâid b. Süleyman. "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım". çev. Mesut Kaya. *Marife* Bahar 2013 (ts.), 199-213.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Makâsıdu'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., 2019.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevra. *Sünenü't-Tirmizî*. ed. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1975.

Topaloğlu, Bekir. *Mâtüridîyye Akaidi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 20. Basım, 2021.

Tottoli, Roberto. “İslamî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı”. çev. Mesut Kaya. *Marife* 10/2 (2010), 201/215.

Tülücü, Süleyman. “Celâlüddîn es-Suyûtî, Hayatı ve Eserleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 30/2 (1994).

Ünver, Mustafa. *Tefsirde Öteki Celâleyn’de İsrailiyyat*. Ankara: Atlas Yayınları, 2. Basım, 2008.

Ürün, Ahmet Kazım. *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından es-Süyûtî*. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 1994.

Vâhidî, Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî en-Nîsâbûrî. *et-Tefsîru’l-Basît*. b.y.: y.y., 1430.

Yaman, Mustafa. *Suyûtî’nin ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr Adlı Tefsirinde Kırâat Olgusu*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yazıcı, Ahmet. “A‘râf Suresi 189 Ve 190. Ayetlerin Yorumlanmasında Rivayetlerin Etkisi Üzerine”. *Diyanet İlmî Dergi* 52/3 (2016), 108-127.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur’ân Dili*. 9 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, t.y.

Yıldırım, Celal. *Asrın Kur’an Tefsiri*. 14 Cilt. İzmir: Anadolu Yayınları, 1986.

Yıldırım, Enbiya. “Suyuti’ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehavi-Suyuti Çekişmesi Bağlamında)”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 2006.

Yılmaz, Muhammed. “Âdem ile Havva’nın Yeryüzünde İşledikleri İddia Edilen İlk Günah: Şirk (A’râf Sûresi, 189-190. Âyetler Bağlamında)”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015), 65-101.

Yiğit, İsmail. “Memlükler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*. çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2017.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsire Giriş*. çev. Serkan Ünal. İstanbul: Ravza Yayınları, 1. Basım, 2020.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an Hakâ'ıkı Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 3. Basım, 1407.

Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm Kâmûs Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Musta'rabîn ve'l-Musteşrikîn*. 8 Cilt. Dârul-İlm li'l-Melâyîn, 7. Basım, 1986.

Zühaylî, Vehbe. "es-Süyûtî İmâmu't-Tefsîr bi'l-Me'sûr fî'l-Karni'l-Âşir". *et-Türâsil'l-Arabî* 51 (1993), 101-111.

Zürkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Matbaatu Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 3. Basım, 1943.